

Фріс П. Л., Козич І. В., Гануляк Е. М.

**ДИСПОЗИТИВНИЙ МЕТОД
РЕАЛІЗАЦІЇ КРИМІНАЛЬНО-
ПРАВОВОЇ ПОЛІТИКИ**

монографія

Івано-Франківськ – 2020

УДК 343.2.01

Ф59

Рекомендовано до друку вченою радою навчально-наукового юридичного інституту Державного вищого навчального закладу “Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника” (протокол № 6 від 25 червня 2020 року)

Рецензенти:

В. Б. Харченко – завідувач кафедри кримінального права та кримінології факультету №6 Харківського національного університету внутрішніх справ, доктор юридичних наук, професор;

С.В.Бабанін - Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ, доцент кафедри кримінального права та кримінології факультету підготовки фахівців для органів досудового розслідування;

Ф89 Фріс П. Л., Козич І. В., Гануляк Е. М.

Диспозитивний метод реалізації кримінально-правової політики: *монографія / Павло Львович Фріс та ін.* Івано-Франківськ, ВИДАВЕЦЬ, 2020. 203 с.

В монографії проаналізовані практично недосліджені у сучасній науці кримінально-правової політики питання диспозитивного методу, який використовується в процесі її розробки, правової регламентації та застосування. Зокрема, охарактеризовано становлення та розвиток диспозитивного методу на її законодавчому рівні, поняття диспозитивності як методу правового регулювання та методу реалізації кримінально-правової політики. Окремо розглядалися питання кримінально-правової ідеології і кримінально-правової політики. Особлива увага приділена впливу диспозитивного методу на формування та розвиток сучасної парадигми правозахисної кримінально-правової політики.

Монографія становитиме інтерес для науковців, аспірантів (ад'юнктів), адвокатів, працівників органів кримінальної юстиції, інших практикуючих юристів, студентів вищих навчальних закладів, а також усіх, хто цікавиться питаннями політики у сфері боротьби зі злочинністю і кримінального права

ISBN

УДК 43.2.01

© Фріс П. Л., Козич І. В., Гануляк Е. М., 2020

© Навчально-науковий юридичний інститут ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника», 2020

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ

- ВР України – Верховна Рада України
ВС – Верховний Суд
ВСС України – Вищий спеціалізований суд України
ГК України – Господарчий кодекс України
ЄРДР – Єдиний реєстр досудових розслідувань
ЄС – Європейський Союз
КВК України – Кримінально-виконавчий кодекс України
КК України – Кримінальний кодекс України
КК України 1960 р. – Кримінальний кодекс України 1960 року
КПК України – Кримінальний процесуальний кодекс України
КПК України 1960 р. – Кримінально-процесуальний кодекс України 1960 року
КС України – Конституційний Суд України
МВС України – Міністерства внутрішніх справ України
НАБ України – Національне антикорупційне бюро України
ППВС України – Постанова Пленуму Верховного Суду України
ПВС України – Пленум Верховного Суду України
УРСР – Українська Радянська Соціалістична Республіка
УСРР – Українська Соціалістична Радянська Республік

ВСТУП

З моменту прийняття Конституції України в 1996 р. держава досягла значних успіхів в частині забезпечення особистих, соціальних і політичних прав людини. Але незрілість національної демократичної правової ідеології як у цілому, так і ідеології кримінально-правової політики зокрема, практика «ямкового» реформування закону не дозволяють стверджувати, що кримінально-правове регулювання стало науково обґрунтованим і відповідає вимогам охорони найважливіших суспільних цінностей.

Незважаючи на значний час що минув з моменту прийняття Конституції України, конституційна норма про пріоритет прав і свобод людини і громадянина, як і раніше, істотно випереджає розвиток кримінального законодавства. Не дивлячись на те, що в останньому дещо розширені диспозитивні начала, у законодавця, та й в практичній діяльності, як і раніше, панує оцінка кримінальних правовідносин як імперативної вертикалі «держава – злочинець», а «диспозитивність» сприймається як виключення з правил.

Цей підхід значною мірою зумовлений станом і тенденціями сучасної доктрини кримінально-правової політики. В юридичній науці проблему розширення диспозитивних засад кримінально-правового регулювання або обходять стороною, або розглядають обережно, з оглядкою на усталені традиції праворозуміння. Як правило, про диспозитивність говорять тільки при характеристиці інституціональних проблем. Більшість вчених обмежуються тлумаченням диспозитивності вибором з числа існуючих тієї дефініції, яка в найбільшій мірі відповідає завданням конкретного прикладного дослідження.

Стан сучасного праворозуміння дозволяє розглядати диспозитивність як усвідомлену і сприйняту суб'єктами та учасниками кримінально-правової політики потребу в перегляді природи кримінального права в контексті наданих законом

можливостей реалізації у кримінально-правових відносинах власного інтересу.

Нерідко обговорення проблеми диспозитивності виходить за рамки юридичного аналізу і набуває політичного характеру. І тоді розширення приватних інтересів в публічному праві розглядається або як очікуване свідчення «відмирання» репресивно-каральних механізмів, або як небезпечна спроба дискредитації охоронного права. Подібного роду оцінки не тільки не відображають природу диспозитивності, а й вкрай негативно впливають на побудову її науково обґрунтованої концепції кримінально-правової політики.

Для того, щоб об'єктивна потреба в розширенні свободи особистості мала ефективне практичне втілення, необхідно сформулювати науково обґрунтоване бачення диспозитивності в контексті кримінально-правової політики, визначити межі реалізації власного інтересу приватної особи, захистивши її від зовнішнього втручання, встановити принципи, межі та способи реалізації прав суб'єктів в кримінальних правовідносинах. Важливо подолати помилкове переконання, що диспозитивні начала – це не більше, ніж ланка в співвідношенні «публічне – приватне», які не здатні співіснувати з публічністю в рамках однієї галузі права.

Питання кримінально-правової політики останнім часом приваблює увагу багатьох вітчизняних вчених, які розглядають окремі аспекти цієї науки під різними кутами зору. Однак, у цих роботах автори не досліджували диспозитивність з точки зору методу кримінально-правової політики. Створення науково-теоретичного обґрунтування диспозитивності в кримінально-правовій політиці дозволяє ліквідувати обмеженість і упередженість в розумінні ролі інтересу суб'єктів та учасників кримінально-правової політики в кримінально-правових відносинах, розширити можливості кримінально-правового регулювання, спрямовані насамперед на забезпечення прав та свобод людини і громадянина.

Одночасно проблематику кримінально-правової політики у цілому і диспозитивності, як одного з методів кримінально-правового регулювання, необхідно розглядати з позиції їх

відповідності ідеології кримінально-правової політики, яка теж недостатньо досліджена у вітчизняній науці.

Усі вищенаведені проблеми і стали предметом цієї роботи. Автори не стверджують, що їм вдалось охопити усі з них, що висловлені позиції являють собою «істину в останній інстанції». Вони лише спробували підняти проблему, подивитись на неї під різними кутами зору і запрошують до дискусії, вони будуть вдячні за неї і готові сприйняти критичні та дискусійні погляди та зауваження.

З повагою до всіх, хто знайде час ознайомитись з цією монографією.

З повагою, автори.

РОЗДІЛ 1. ЗАГАЛЬНО-ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ ДОСЛІДЖЕННЯ ДИСПОЗИТИВНОГО МЕТОДУ КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВОЇ ПОЛІТИКИ

1.1. Становлення та розвиток диспозитивного методу на законодавчому рівні кримінально-правової політики

У початкові періоди розвитку суспільства судочинство мало змагальний характер з переважанням елементів диспозитивності оскільки сама законодавча база була ще у зародковому стані. Окрім того суспільство ще розвивалося, окрема особистість ще не втратила свою самостійність, а тому на ній лежали і всі турботи про підтримку і відновлення своїх прав. Права особи були достатньо великі, вона сама вирішувала питання про те, чи вчинено проти неї правопорушення, і сама ж відновлювала порушений порядок (кровна помста), тобто мала місце диспозитивність, хоча не було встановлено гарантій здійснення цієї свободи¹.

Така діяльність особи не забезпечувала в повній мірі громадського порядку, тому що особистість, вирішуючи питання, скоєно відносно неї злочин чи ні, не завжди могла оцінити конкретне діяння з точки зору його відповідності до тогочасного рівня суспільних відносин, і, відповідно, не завжди була в силах самотужки відновити порушений порядок. Як справедливо зазначає у зв'язку із цим М. І. Колос, «...загальновідомо, що низький рівень суспільних відносин зумовлює аналогічний рівень права, і навпаки, розвинуті та соціально вмотивовані відносини в суспільстві є чинником створення розгалуженої й ефективної системи права»².

---

¹ Глухова Оксана Юрьевна // Електронний ресурс. Режим доступу: <http://www.jourclub.ru/33/1812/>

² Колос М. І. Українське кримінальне право: походження, розвиток і сучасність дис. ... докт. юрид. наук. Острог. 2019. с. 76

У римському праві диспозитивність визначалася формулою «*nemo iudex sine actore*» (нема суду (судді) без позивача), що означало, що судочинство, в т. ч. в рамках кримінального переслідування, не може бути розпочато без звернення особи. Саме в цьому вислові були закладені ідеї приватного обвинувачення. В такому розумінні ініціатива у виникненні та русі справи не може виходити від суду, вона належить виключно сторонам.

Витоки інституту диспозитивності в Україні беруть свій початок з часів Київської Русі, де широко існувала така форма відновлення порушених прав як кровна помста³.

Однак, право кровної помсти в Київській Русі виникло до створення Руської Правди і являло собою елемент звичаєвого права, оскільки ще в Договорах Русі з Візантією (911, 944 рр.) вже йшла мова про кровну помсту⁴. Відповідно до звичаєвого права, право кровної помсти належало всім членам громади і тривалий час було необмеженим – держава в силу недостатнього рівня свого розвитку певний час не втручалась в регулювання приватних правопорушень, так як кримінального права у сучасному розумінні тоді ще не існувало⁵. В період появи Руської Правди ще не існувало усвідомлення того, що злочин, крім порушення прав приватної особи (спричинення шкоди її правам, благам та інтересам, заподіює також шкоду суспільним відносинам.

Зміцнення князівської влади в Київській Русі призвело до розширення меж втручання держави у приватні правопорушення. Вже в ст.1 Руської Правди містяться положення, спрямовані на обмеження кола можливих месників родичами вбитого. Такими месниками могли бути, брат, батько, син, двоюрідний брат, племінник з боку брата. Водночас покарання родичами вбитого вбивці залишалось не тільки їх правом, але й було їх обов'язком. Між родичами вбитого і вбивцею

---

³ Історія держави і права України. Львів, 2016. С. 35.

⁴ Юшков С.В. Памятники права Киевского государства. Госюриздат 1952. С. 55.

⁵ Мачуський В.В. Право кровної помсти в Київській Русі. *Форум права*. 2015. №4. С. 112.

виникали особисті стосунки, які могли бути реалізовані тільки у вигляді помсти⁶.

Приватний характер права у цілому, особливо проявлявся в приватному характері кримінального права. Злочин по Руській Правді визначався не як порушення закону чи князівської волі, а як «образа», тобто заподіяння моральної або, матеріальних збитків особі або групі осіб. Кримінальне правопорушення не відмежовується в законі від цивільно-правового⁷.

Хоча справа починалася лише з ініціативи позивача (в чому і проглядається диспозитивність), уже в той період виникла потреба у появі судового процесу, який би мав явно виражений публічний характер.

У Галицько-Волинському князівстві застосовувалася Руська Правда різних за обсягом редакцій (Коротка, Широка або Скорочена з широкою) без кардинальних відмінностей з часів Київської Русі. Пізніше Руську Правду було покладено в основу Статутів Великого князівства Литовського, за якими поняття злочину поступово переходило від діяння, що завдає шкоди, до «проступку». Іншими словами, злочин перестає сприйматися як винятково приватний делікт, а починає набувати публічного забарвлення⁸.

У період перебування українських земель в складі Литовсько-Руської держави та Речі Посполитої (друга пол. XIV – перша пол. XVII ст.) на нашій території тривалий час зберігався розшуково-змагальний процес, закладений нормами давньоруського права, що певною мірою проявилися у Литовських статутах та у паралельно діючому звичаєвому праві. Вияв диспозитивності знаходимо ще на стадії порушення справи, що як і раніше, розпочиналася за заявою зацікавленої сторони – потерпілого чи його родичів, які зобов'язані

---

⁶ Мачуський В.В. Право кровної помсти в Київській Русі. *Форум права*. 2015. №4. С. 111.

⁷ Глухова Оксана Юрьевна // Електронний ресурс. Режим доступу: <http://www.jourclub.ru/33/1812/>

⁸ Поліщук О. М. Приватноправові засади в кримінальному праві України: концептуальні аспекти : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. О. М. Поліщук; кер. роботи В. О. Туляков; Нац. ун.-т “Одеська юридична академія”. Одеса, 2013. С. 36.

були самостійно збирати докази та надавати їх суду. Судовий процес відкривався із заслуховування скарги потерпілого⁹.

На початку XIV ст. із розвитком магдебурзького права на українських землях започаткувалося розмежування злочинів за ознакою поділу права на публічне та приватне. «Саксонське дзеркало» поділяло усі злочини на два види: 1) публічні, за вчинення яких передбачалось покарання у вигляді смертної кари чи каліцтва; 2) приватні – за вчинення яких особа могла бути покараною шляхом завдання легких тілесних ушкоджень чи сплатою певної грошової суми потерпілому й суду¹⁰.

Система норм кримінально-правового характеру у кримінальному праві Козацької держави мала змішаний приватно-публічний характер – спостерігається яскраво виражений поділ правопорушень (злочинів) на приватні та публічні. Злочином вважалася шкода, завдана життю, здоров'ю, майну честі особи (приватні) або всьому запорозькому товариству (публічні)¹¹. Однак роль загальносуспільних інтересів зростає.

Для Гетьманщини (з XVIII ст.) характерним був приватноправовий характер кримінально-правового переслідування. Основною правовою пам'яткою того часу була кодифікація козацького права «Права, за якими судиться малоросійський народ» 1743 року. Переслідування злочину, навіть тяжкого, було в основному приватною справою. Суд карав злочинця залежно від волі потерпілого, а за відсутності останнього – від вимог його родичів, хоча з плином часу щоразу сильніше проявлялася ініціатива самих судів у розслідуванні злочинів і вирішенні питання про відповідальність особи¹².

---

⁹ Герасимчук О.П. Реалізація принципу диспозитивності в кримінальному процесі України: історичний аспект. *Часопис Академії адвокатури України*. №18 (1'2013). С. 72.

¹⁰ Терлюк І.Я. Огляд історії кримінального права України : навч.посіб. І.Я. Терлюк. Львів : Ліга-Прес, 2007. С. 60

¹¹ Там же. С.61.

¹² Поліщук О. М. Приватноправові засади в кримінальному праві України: концептуальні аспекти : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. О. М. Поліщук; кер.

У проекті кодексу «Права, за якими судиться малоросійський народ» (1734) передбачався перелік випадків, коли потерпілий міг відмовитися від позову. Там же передбачалися і вимоги, які потрібно було виконати при відмові від позову. Загалом відповідно до цього проекту позов, позовна скарга подавалися усно як у цивільних, так і в кримінальних справах. Лише після розпорядження гетьмана Д. Апостола скарги стали прийматися у письмовому вигляді. З подачею позову починалася так звана судова «контраверсія». Попереднє слідство здійснював сам позивач – потерпілий, а в кримінальних справах, що зачіпали інтереси держави, – судові органи. Слідчі дії у судових документах називалися «шлякуванням»¹³.

Тогочасні злочини за своїм змістом стали більш близькими до розуміння видів злочинів сьогодення, а приватний характер переслідування навіть за тяжкі злочини свідчить про те, що тогочасна держава не в змозі була ефективно здійснювати свої функції у сфері відправлення правосуддя, а тому заохочувався приватний інтерес у цій сфері – як із точки зору того, що потерпілому видніше, як захистити свої права, так і з точки зору державної економії на утриманні правоохоронної системи¹⁴.

В епоху Уложення Олексія Михайловича розшуковий процес фактично витіснив з правосуддя залишки змагальності, а з ними і диспозитивність¹⁵. У законі, аж до Петра I, продовжували існувати дві системи і кримінального, і цивільного судочинства: обвинувальна (суд) і слідча (розшук), але друга все більше посилювалася і при

роботи В. О. Туляков; Нац. ун.-т “Одеська юридична академія”. Одеса, 2013. С. 37.

¹³ Герасимчук О.П. Реалізація принципу диспозитивності в кримінальному процесі України: історичний аспект. *Часопис Академії адвокатури України*. №18 (1’2013). С. 71.

¹⁴ Поліщук О. М. Приватноправові засади в кримінальному праві України: концептуальні аспекти : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. О. М. Поліщук; кер. роботи В. О. Туляков; Нац. ун.-т “Одеська юридична академія”. Одеса, 2013. С. 38.

¹⁵ Соборное уложение 1649 г.: текст, комментарии. Под рук-ом А.Г. Манькова. Л.: Изд-во Наука, 1987. С. 193-225.

Петрові I стала винятковою системою судочинства¹⁶. Громадяни отримали в процесі пасивну роль, тому що держава повністю взяла на себе відновлення їх прав, тим самим не тільки обмежуючи їх свободу поведінки, а й захищаючи їх інтереси. В принципі з цього моменту ми маємо можливість стверджувати, що з прийняттям Військових артикулів Петра I кримінальне право на теренах Московської держави до складу якої входили і українські землі, виділилось в окрему самостійну галузь права в якій переважав закон, а елементи диспозитивності стали другорядними і такими, що торкались обмеженого кола кримінально-правових відносин.

В цьому напрямі і продовжувався розвиток кримінального права в Російській імперії протягом XVIII до, практично, кінця XIX століття.

О. М. Поліщук, досліджуючи генезу приватноправових начал у кримінальному праві, приходять до висновку, що згідно із ст. 155 Уложенням про покарання кримінальні і виправні 1945 року в редакції 1885 року, примирення було підставою для звільнення від покарання («155. Наказание вовсе отменяется: 1) за смертью преступника; 2) вследствие примирения с обиженным; 3) вследствие давности»). А ст. 159 передбачала, що переслідування за проступки є правом потерпілого і здійснюється не інакше, як за його скаргою, та в межах відповідних строків давності¹⁷. Варто підтримати і висновок авторки про те, що Уложення 1845 року та його редакція 1885 року, містили приватноправовий потенціал, близький за своїм змістом до сучасного. Воно фактично сформувало радянський прообраз приватно-правових засад у сфері кримінальної юстиції, тобто майже всі приватні елементи були переміщені до кримінально-процесуальної сфери. Виключенням стала лише можливість примирення винного з потерпілим як підстава для звільнення від покарання. Більше того,

---

¹⁶ Глухова Оксана Юрьевна // Електронний ресурс. Режим доступу: <http://www.jourclub.ru/33/1812/>

¹⁷ Поліщук О.М. Приватноправові засади в кримінальному праві України: генезис та обсяг (узагальнений огляд). О. М. Поліщук. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія : Юриспруденція*. 2015. Вип. 16(2). С. 63.

Уложення 1845 (1885) року стає першим джерелом кримінального законодавства, в якому приватноправові елементи знаходять своє відображення у вигляді, близькому до сучасного, розроблені майже всі в тому чи іншому вигляді інститути кримінального права¹⁸.

З 1917 року радянська влада фактично скасувала кримінально-правові норми, що діяли в Російській імперії, хоча в цілому окремі інститути були використані при формуванні нової системи права. З 1919 року обвинувачення в Україні стало загалом публічним, і лише Кримінально-процесуальний кодекс 1922 року передбачив право потерпілого підтримувати приватне обвинувачення в окремих справах¹⁹.

Конституція СРСР 1977 року закріпила можливість вільного звернення зацікавлених осіб за судовим захистом порушеного або оспорюваного права або охоронюваного законом інтересу, що окремі науковці (К. С. Юдельсон, А. Т. Боннер) розглядали як факт закріплення диспозитивності на конституційному рівні. Однак слід враховувати, що ці науковці досліджували цивільно-правові прояви диспозитивності. У кримінально-правовій політиці існував славнозвісний кримінальний кодекс створений на основі ідей А. Я. Вишинського²⁰. Хоча за КПК УРСР 1960 року потерпілий став доволі самостійною процесуальною фігурою і його права було достатньо розширені, про реальну диспозитивність, як і про змагальність, говорити було вкрай важко.

Із вступом в силу КК України 2001 року диспозитивний потенціал знайшов своє часткове втілення у нормах кримінального законодавства (ст. 46 «Звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з примиренням винного з потерпілим»). Окремо

---

¹⁸ Поліщук О. М. Приватноправові засади в кримінальному праві України: концептуальні аспекти : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. О. М. Поліщук; кер. роботи В. О. Туляков; Нац. ун.-т “Одеська юридична академія”. Одеса, 2013. С.38.

¹⁹ Герасимчук О.П. Реалізація принципу диспозитивності в кримінальному процесі України: історичний аспект. *Часопис Академії адвокатури України*. #18 (1'2013). С.72.

²⁰ Фріс П.Л. Політика в сфері боротьби зі злочинністю і права людини. Надвірна. 2009. С.28.

враховуються правомочності приватних осіб у сфері вчинення діянь, злочинність яких за певних умов виключається, а також право третьої особи – колективного суб'єкта – на поруку (ст. 47 КК України)²¹.

1.2. Стан дослідження диспозитивного методу на доктринальному рівні правової політики

Становлення диспозитивних ідей в зарубіжній доктрині пов'язано, у першу чергу, з проблемами цивільного права і процесу. Вони детально проаналізовані в межах теоретики-правових досліджень О. Ю. Глуховою²². Наведемо декілька важливих положень, що випливають з її досліджень і мають важливе значення в контексті даної роботи, яка присвячена аналізу диспозитивності в сфері кримінальної юстиції.

У другій половині ХІХ століття німецькими процесуалістами були закладені теоретичні основи для вирішення питання щодо походження диспозитивності. Серед вчених, що першими вжили в своїх роботах термін «диспозитивне начало» (*Dispositionsmaxime*) були Ветцель і Ендеман. Однак, точніше зміст даного терміну з'ясували Хайнц і Канштейн²³.

Австрійський вчений К.-Ф. Канштейн став першим, який підкреслював, що тільки термін *Dispositionsmaxime* визначає ідею розпорядження сторін своїми правами. Хайнц вжив у своїй роботі інший термін – *Dispositionsprinzip* – проте, в сенсі, схожим з тим, який вкладав в поняття *Dispositionsprinzip* Канштейн. Канштейн вказував, що тільки самі сторони можуть вільно розпоряджатися в процесі своїми матеріальними і процесуальними правами, доказами, а суд не втручається в цю область, надаючи сторонам повну особисту автономію в цивільному процесі, можливість бути головним

---

²¹ Поліщук О.М. Приватноправові засади в кримінальному праві України: генезис та обсяг (узагальнений огляд). О. М. Поліщук. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія : Юриспруденція*. 2015. Вип. 16(2). С. 63.

²² Глухова Оксана Юрьевна // Електронний ресурс. Режим доступу: <http://www.jourclub.ru/33/1812/>

²³ Там же.

чинником збудження і руху цивільного позову – «*Jeder vertrete seine Interessen selbst*» («кожен сам представляє свої інтереси «); суд нічого не робить з власної волі: чи не порушує справи, не збирає докази, не контролює розпоряджень сторін (визнання позову, відмова від позову, мирова угода і т. ін.); тільки самі сторони є господарями фактичного матеріалу процесу і доказів²⁴.

О. Ю. Глухова робить слушний висновок про те, що незважаючи на логічну стрункність і аргументованість висловлених німецькими та австрійськими процесуалістами положень, в процесі дискусії в середовищі вчених було виявлено окремі розбіжності. Крім того, було виявлено ряд суперечностей в самій концепції змагального начала. У зв'язку з цим напрошувалася двоїста оцінка ситуації на початковому етапі розвитку доктрини змагальності. З одного боку, важко не погодитися з А. Х. Гольсмстеном в тому, що суперечності і розбіжності стосувалися лише окремих деталей, а особиста автономія визнавалася всіма вченими, хоча і позначалася іноді терміном *Dispositionsrecht*, а не *Verhandlungsmaxime*. З іншого боку, як показує аналіз історії розвитку вчення про змагальне начало, окремим розбіжностям і суперечностей судилося зіграти важливу роль не тільки в удосконаленні зазначеного вчення, але і в становленні інституту диспозитивності²⁵.

І далі автор пояснює, що основні розбіжності стосувалися того, що в німецькій процесуальній літературі прийнято називати вченням про *Dispositionrecht der Partei* (вченням про право сторін в процесі). Ветцель, Рено і Байер, викладаючи вчення про змагальності не включали в нього *Nemo iudex sine actore* (ніхто, без судді адвокат). При цьому питання про довільність пред'явлення позову перший відносив до вчення про *Dispositionrecht der Partei*, другий – до вчення про *Unabhängigkeit der Parteirollen vom richterlichen Willkur*, а третій розглядав початок *Nemo iudex sine actore* як початок самого змагального процесу²⁶.

---

²⁴ Глухова Оксана Юрьевна // Електронний ресурс. Режим доступу: <http://www.jourclub.ru/33/1812/>

²⁵ Там же.

²⁶ Там же.

Згідно з обґрунтуванням, яке запропоновано Ветцелем, вчення про змагальність – перш за все, вчення про діяльність суду, причому діяльність вже розпочату, існуючу, тоді як положення *Nemo iudex sine actore* стосується моменту, що передує діяльності суду і тому не входить в вчення про змагальність. Таким чином, як вважає О. Ю. Глухова, до останньої третини ХІХ століття в німецькій цивілістиці були сформульовані певні теоретичні передумови для виділення диспозитивного начала зі складу змагального і закладено формування інституту диспозитивності²⁷.

В дореволюційний період в науковій думці російської імперії на доктринальному рівні відбулося відділення ідеї змагальності від начала диспозитивності, якій до цього відмовлялися надавати самостійне значення, розглядаючи основні прояви інституту диспозитивності виключно в цивільному праві. В результаті критичного аналізу значення і витоків диспозитивності в юридичній науці утвердився погляд, згідно з яким більшість дослідників прийшли до висновку про приватну природу інституту диспозитивності. На основі цього висновку в науці виник напрям, який, пояснює походження і сферу дії диспозитивного начала з позиції автономії особистості. Окремими вченими були закладені основи для виникнення концепції міжгалузевого характеру інституту диспозитивності. Говорячи більш конкретно, була висловлена думка, що окремі елементи даного правового інституту можуть бути застосовні до публічного права²⁸.

У радянський період також не сформувалося єдиної думки з питання про витоків інституту диспозитивності. В принципі це є абсолютно зрозумілим, адже сама природа радянської держави, заснованої на ідеології марксизму-ленінізму, яка сповідувала концепт переваги держави над особистістю не могла «дозволити» особі вільне розпорядження своїми природними правами. В основі основ перебував «закон», «норма права», яка створювалась, у першу чергу, виходячи з

---

²⁷ Глухова Оксана Юрьевна // Електронний ресурс. Режим доступу: <http://www.jourclub.ru/33/1812/>

²⁸ Там же.

інтересів держави, а фактично спочатку тієї невеликої групи людей, що захопила владу в 1917 р., а потім перетворилась у клас номенклатури, який і визначав її правову політику²⁹.

Спочатку термін «диспозитивність» увійшов в науковий обіг як категорія цивільного і цивільно-процесуального права. Історично першою концепцією диспозитивності була теорія розпорядження³⁰. Як відзначав В. Л. Исаченко, основна ідея цієї теорії полягає в тому, що «з матеріально-правової правомочності розпорядження сторін щодо спірного права випливає, що вони можуть розпоряджатися своїм приватним правом в тому процесуальному образі, в якому воно є в суді»³¹. Тобто процесуальний суб'єкт вільний безмежно розпоряджатися своїми правами *на досудовій стадії*, а вже після пред'явлення позову можливість розпорядження правами істотно обмежується процесуальними рамками.

Поширене в радянській доктрині розуміння диспозитивності ґрунтувалося на позиціях, протилежних теорії розпорядження. Якщо в дореволюційній цивілістиці проголошувалася первинність інтересів особистості, то в радянській школі вони повністю виключалися. Саме тому першу радянську концепцію диспозитивності можна умовно назвати теорією, заснованою на спільності публічних і приватних інтересів в умовах загальнонародної держави.

У міру розвитку регулятивного і охоронного законодавства, ускладнення юридичного інструментарію і розширення предмета правового регулювання ідеолого-політичне праворозуміння поступилося місцем прагматичній оцінці диспозитивності. Сприймаючи її як об'єктивну, притаманну правовому регулюванню, властивість, дослідники прагнули виявити сутнісні ознаки цього явища з метою визначення меж публічності і диспозитивності в праві.

---

²⁹ Див. Восленский Михаил. Номенклатура. URL <https://royallib.com/book/voslenskiy_mihail/nomenklatura.html>. Звернення 15 січня 2020)

³⁰ Сидоренко Э.Л. Диспозитивный режим уголовно-правового регулирования: монография. М.: Юрлитинформ, 2013. С.6.

³¹ Исаченко В.Л. К учению о принципе диспозитивности в гражданском процессе. Казань, 1916. С.28.

У 50-і рр. ХХ століття розвиток науки пішов по шляху очищення диспозитивності від публічного елемента за допомогою розмежування методів координації та субординації, диференційованої оцінки процесуальної активності суду і диспозитивних можливостей учасників конфлікту, реабілітації теорії розпорядження та ін.³².

В. М. Семенов вперше запропонував розділяти диспозитивність та активну роль суду: «У процесуальних відносинах суду з учасниками справи схрещуються два начала: начала влади і підпорядкування. Обидва принципи – процесуальна активність суду і диспозитивність – тісно пов'язані між собою, але не зливаються в один принцип»³³.

Покладаючись в своїх міркуваннях на загальну концепцію розпорядчих прав особистості, М. А. Гурвич розробив так звану динамічну теорію диспозитивності, що склала методологічну основу подальшу основу прикладних досліджень³⁴.

Е. Л. Сидоренко на підставі цього робить висновок про те, що в цілому динамічна теорія дозволяла оцінювати диспозитивність як нормативно-керівне положення, яке визначає рушійну силу і механізм розвитку правовідносин. Ініціатива зацікавлених осіб становить головний зміст принципу диспозитивності, а ініціатива правоохоронних органів є доповненням радянського принципу диспозитивності³⁵.

У прагненні заповнити цю прогалину була розроблена теорія інтересу. Але думку Р. Е. Гукасяна, «категорія інтересу є ключовою в розумінні суті диспозитивності. Інтерес виступає як особисті потреби особи в задоволенні певного блага. Він існує об'єктивно, незалежно від ступеня його усвідомленості ... Діє примат інтересів над волею ...

---

³² Сидоренко Э.Л. Диспозитивный режим уголовно-правового регулирования: монография. М.: Юрлитинформ, 2013. С.7.

³³ Семенов В. М. Конституционные принципы гражданского судопроизводства. М., «Юридическая литература», 1982. С.45.

³⁴ Гурвич М.А. Структура и движение гражданского процессуального отношения. *Труды ВЮЗИ: Вопросы науки гражданского процессуального права*. Т. 38. М., 1975. С. 3-34., с.50.

³⁵ Сидоренко Э.Л. Диспозитивный режим уголовно-правового регулирования: монография. М.: Юрлитинформ, 2013. С.8.

У виняткових випадках інтереси особи захищаються поза і навіть всупереч її волі»³⁶.

Презумпція приватного інтересу створювала обґрунтування важливості примусового впливу на злочинців, обмеження волі особистості в кримінальному праві і «зарезимлювання» приватних інтересів. Е. Л. Сидоренко вказує, що незважаючи на очевидний соціалістичний підтекст цієї теорії, вона вперше актуалізувала проблеми правового врахування та захисту приватного інтересу, виявила в теорії диспозитивності потужний гуманістичний потенціал³⁷.

Закладаючи в основу аналізу волю власника приватного інтересу, теорія вибору пропонує розглядати диспозитивність як «нерозривну єдність двох складових: свободи вибору варіанту отримання захисту порушеного права і свободи угляду сторони в виборі варіантів поведінки в процесі захисту права»³⁸.

А. Г. Плешанов відзначає, що диспозитивність в праві виконує шість відносно самостійних функцій:

- 1) забезпечує динаміку правозастосовної діяльності в сфері цивільної юрисдикції;
- 2) забезпечує широкі можливості для здійснення актів саморегуляції сторін;
- 3) забезпечує багатоваріантність в здійсненні конкретних процесуальних дій;
- 4) забезпечує розумний баланс приватно-правового і публічно-правового начал в сфері цивільної юрисдикції;
- 5) стимулює активність особисто зацікавлених осіб у захисті своїх суб'єктивних прав;
- 6) оптимізує процесуальну форму³⁹.

---

³⁶ Гукасян Р.Е. Проблема интереса в советском гражданском процессуальном праве. Саратов: Приволжское книжное издательство, 1970. С.19.

³⁷ Сидоренко Э.Л. Диспозитивный режим уголовно-правового регулирования: монография. М.: Юрлитинформ, 2013. С.9.

³⁸ Плешанов А.Г. Диспозитивное начало в сфере гражданской юрисдикции: проблемы теории и практики. М.: Норма, 2002. С.35.

³⁹ Там же. С.36.

Варто погодитися з думкою Е. Л. Сидоренко про те, що теорія вибору А. Г. Плеханова в такому викладі істотно обмежувала її теоретичну і практичну значимість. Проте розвиток цієї концепції призвів до включення у вітчизняний науковий обіг раніше не використовованого поняття «диспозитивні начала», що визначається як комплекс правових засобів і інструментів реалізації волі приватної особи. Перевагою даної теорії є те, що в якості основи диспозитивності розглядається свобода волі приватної особи. Такого роду трактування виключає довільне тлумачення диспозитивності і тому активно використовується в сучасних дослідженнях з проблем правозахисного регулювання⁴⁰.

У числі існуючих підходів не можна не назвати теорію процесуальної співпраці. В її основі лежить популярна в кримінальному процесі, але вкрай спірна за змістом теза про первинність процесуальної форми по відношенню до матеріального змісту (свідчення цього – відсутність матеріальної підстави інституту кримінального переслідування у справах приватного і приватно-публічного обвинувачення в КК, визначення інституту кримінального проступку спочатку в КПК і т. ін.).

Відповідно до теорії співпраці, «оптимум диспозитивності – це правосуддя узгоджених рішень, винесених відповідно до закону, вироблених у вільному обговоренні сторін спільно з суддею. Причому співпраця сторін має відбуватися не тільки в ході проведення примирних процедур і всього судового розгляду, але також і при винесенні остаточного судового рішення по справі»⁴¹.

В подальшому ця концепція лягла в основу розробки парадигми відновлення і впровадження західних ідей відновного правосуддя. У міру свого розвитку ідеї відновного правосуддя поступово розчиняють в собі диспозитивність як близьке, але не тотожне їм поняття.

---

⁴⁰ Сидоренко Э.Л. Диспозитивный режим уголовно-правового регулирования: монография. М.: Юрлитинформ, 2013. С.10.

⁴¹ Мурадян Э.М. Диспозитивное правосудие как этическая парадигма будущего. *Современное право*. 2000. № 4., с.28.

Співвідносячись з диспозитивністю як явище і сутність, парадигма відновного правосуддя відображає в собі лише окремі її прояви, пов'язані із співпрацею учасників правового конфлікту і відновленням порушених прав, залишаючи за рамками аналізу автономну реалізацію особою своїх прав і інтересів.

Пройшовши у своєму розвитку кілька етапів, різні форми і ракурси теоретичного аналізу, диспозитивність в сучасному матеріальному і процесуальному праві сприймається як феномен, що вимагає системної оцінки, але який ще не отримав повного і логічного пояснення.

Аналізуючи сучасні оцінки диспозитивності, Е. Л. Сидоренко виділяє ідейно-концептуальний і інструментальний підходи.

В рамках ідейно-концептуального напрямку, диспозитивність розглядається як принцип⁴², тобто як основне положення, ідея права або його соціально-політичний зміст.

У загальній теорії права вона трактується як явище, обумовлене досягненням демократії: «в умовах громадянського суспільства право ніби «міняється місцями» з державою: стверджується верховенство права, і воно піднімається над державною владою»⁴³.

Диспозитивність – одна із загальних правових категорій, соціальний зміст якої проявляється у свободі суб'єктів права щодо розпорядження належними їм правами і обов'язками⁴⁴.

Розробники ідейно-концептуальної теорії під нормативною базою диспозитивності розуміють весь спектр міжнародних і національних актів, присвячених захисту прав людини, але при цьому допускають серйозну системну помилку – обмежують досліджуване поняття сферою захисту особистості і залишають за рамками розгляду приватні інтереси юридичних осіб⁴⁵.

---

⁴² Сумачев А.В. Публичность и диспозитивность в уголовном праве. Монография. М.: Издательская группа «Юрист», 2003. С.77.

⁴³ Алексеев С.С. Право: азбука: - теория – философия. Опыт комплексного исследования. М: Норма-Инфра, 1993. С.82.

⁴⁴ Монахов А.Б., Ярошенко Т.В. Проблема диспозитивности в теории права. Государство и право: теория и практика. Калининград, 1996. С.28.

⁴⁵ Сидоренко Э.Л. Диспозитивный режим уголовно-правового регулирования: монография. М.: Юрлитинформ, 2013. С.11.

У прикладних дослідженнях диспозитивність трактується як виключна модель, принцип, що відображає особливості окремої галузі права.

Під диспозитивністю в цивільному процесі розуміється принцип, що виражає обумовленість судового захисту охоронюваного законом інтересу волею матеріально зацікавленої особи, а при вадах його волі – волею інших осіб, зазначених у законі⁴⁶.

У сімейному праві диспозитивність – це основне положення, законодавчо закріплена можливість учасників сімейних відносин здійснювати правосуб'єктність, самостійно, на власний розсуд і відповідно до своїх інтересів вибирати варіанти відповідної поведінки, здійснювати певні юридичні дії в процесі реалізації суб'єктивних прав, передбачених сімейним законодавством⁴⁷.

Під принципом диспозитивності в цивільному праві розглядається можливість учасників регульованих відносин самостійно, на свій розсуд вибирати варіанти відповідної поведінки⁴⁸.

У розгорнутому вигляді традиційний погляд на походження інституту диспозитивності проглядається в одній з робіт А. А. Ференц-Сороцького. Автор обґрунтовує виведення диспозитивності з характеру суб'єктивних цивільних прав у такий спосіб: «Відмінною особливістю цивільних прав, – пише він, – є, то, що громадяни розпоряджаються ними вільно, тобто користуються автономією, яка тільки у виняткових випадках обмежується законом. Кожен має право скористатися можливістю, представленою правом, або не скористатися нею, здійснювати своє право, зберігати це право за собою або відрікатися від нього. Від володаря права залежить, чи буде він вимагати визнання свого права іншими особами або змиритися з невиконанням відповідного його праву обов'язку»⁴⁹.

---

⁴⁶ Сапожников С.А. Принцип диспозитивности в гражданском процессе : дис. канд. юрид. наук. М., 2006. 200 с. С.33

⁴⁷ Князева Е.В. Диспозитивность в семейном праве. Князева Елена Васильевна: Дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03 : Москва, 2003. С.60.

⁴⁸ Гражданское право: учебник. М.: Норма-Инфра, 2005. С.68.

⁴⁹ Ференц-Сороцкий А.А. Принципы гражданско-процессуального права. СПб.: Норма, 1993. С. 27-37.

Значно меншим є звернення до проблем диспозитивності фахівців в галузі кримінального і адміністративного права.

Як вказує В. Т. Маляренко, диспозитивність, що базується на положеннях Конституції про те, що кожному гарантується судовий захист його прав та свобод – це засада судочинства, що характерна, головним чином, для цивільного та господарського судочинства, але і в кримінальному праві діють елементи диспозитивності⁵⁰. Диспозитивність у кримінальному праві уже стає темою фундаментальних досліджень (О. М. Поліщук, В. О. Туляков, П. В. Хряпінський та ін.).

Ідейно-політичний підхід до визначення диспозитивності в кримінальному праві розділяє А. В. Сумачьов. На думку автора, вона являє собою принцип, гарантовану державою можливість для невіддільних і незалежних один від одного суб'єктів права своєю волею вибирати з передбачених законом альтернативних варіантів правомірної поведінки таку, яка найбільш повно сприяла б задоволенню законних інтересів цих суб'єктів⁵¹.

У зміст диспозитивності А. М. Красіков закладає принцип *bénéficia non obtruduntur* (благодіянь не нав'язують), відповідно до якого самовільне втручання держави в сферу особистих прав громадян не повинно носити тотального характеру, оскільки людина «володіє суверенітетом щодо своїх природних прав і свобод і, отже, може розпоряджатися ними на свій розсуд»⁵².

Слід погодитись з Е. Л. Сидоренко, яка зазначає, що пропоновані в юридичній літературі визначення диспозитивності не узгоджуються з загальнолексичним і правовим змістом терміну «принцип»⁵³.

---

⁵⁰ Маляренко В. Про публічність і диспозитивність у кримінальному судочинстві України та їх значення. *Право України*. 2004. № 5. С. 8.

⁵¹ Сумачев А.В. Публичность и диспозитивность в уголовном праве. Монография. М.: Издательская группа «Юрист», 2003. С.28.

⁵² Красиков А.Н. Сущность и значение частной воли лица в российском уголовном праве. *Проблемы реализации судебной реформы в России: сб.науч статей*. Вып 1. Саратов, 1998. С.15.

⁵³ Сидоренко Э.Л. Диспозитивный режим уголовно-правового регулирования: монография. М.: Юрлитинформ, 2013. С.11.

У спеціальній юридичній літературі поняття «принцип» вживається в рамках аналізу правових принципів в цілому, принципів конкретної галузі права або побудови політики в тій чи іншій сфері правового регулювання.

Слово «принцип» (від лат. *principium*) тлумачиться наступним чином: «наукове чи моральне начало, правило, основа»⁵⁴; «основне положення в політиці, науці, керівне правило діяльності; основне правило поведінки»⁵⁵ і т. ін.

У філософському трактуванні принцип є сутністю правових явищ, вираженою у формі абстрактних і гранично загальних формулювань, що визначають напрямок і якість правового регулювання.

Говорячи про правову природу диспозитивності, важливо оцінити ступінь її відповідності змістовним і формальним ознаками принципів права.

Д. А. Шевченко, під принципами кримінального права розуміє закріплені в правових нормах принципи кримінально-правової політики, які визначають змісти і напрями кримінального права⁵⁶. Однак при відсутності нормативно закріпленої на загальнодержавному рівні концепції кримінально-правової політики, ці принципи залишаються на доктринальному рівні, що дає змогу законодавцю свавільно порушувати засади де/криміналізації та де/пеналізації (терміни, які вдало застосував свого часу А. Е. Жалінський).

Як зазначає Р. З. Лівшиц, «принципи охоплюють всю правову матерію – і ідеї, і норми, і відносини – і надають їй логічності, послідовності, збалансованості ... Принцип – ніби «сухий залишок

---

⁵⁴ Словник української мови Академічний тлумачний словник (1970—1980): онлайн –версія. Електронний ресурс. Режим доступу: <http://sum.in.ua/>

⁵⁵ Політичний словник. за ред. В. К. Врублевського, Л. М. Кравчука, А. В. Кудрицького. К., 1987. С.29

⁵⁶ Шевченко Д.А. Щодо категорії «принцип» у кримінальному праві. *Форум права*. 2011. № 2. С. 112.

багатющої правової матерії, її суть, звільнена від конкретики і деталей. Принципи відіграють роль орієнтирів у формуванні права»⁵⁷.

З цим підходом погоджується В. Д. Філімонов: «1) принцип – це початкові й відправні положення кримінального права, з урахуванням яких формується зміст його норм; 2) ця вимога у сфері боротьби зі злочинністю є обов'язковою для законодавця, правозастосовних органів і громадян; 3) це такий стан, який для кримінального законодавства має наскрізний характер; 4) це така вимога, яке носить стійкий характер. Вона обумовлена не тимчасовим загостренням обстановки (воєнний час і т. ін.), а сформованим ставленням законодавця до утверджених в країні соціальних вимог; 5) принцип кримінального права – це такий стан, який отримав юридичне вираження в кримінально-правових нормах»⁵⁸.

В рамках позначених позицій диспозитивність складно назвати принципом правового регулювання. Якщо в цивілістиці вона є неодмінним атрибутом цивільних правовідносин, то в кримінальному праві диспозитивність – це скоріш модель виключення, що контрастно відображає публічний характер охоронного законодавства.

Дана обставина, проте, не спростовує ідейно-політичний підхід до оцінки диспозитивності. Популярна в науці диференціація принципів на загальноправові, спеціально-правові (галузеві) і принципи окремих інститутів вже самим своїм існуванням ставить під сумнів універсальний характер принципів.

Противники ідейно-політичного трактування диспозитивності нерідко вказують на відсутність у диспозитивності обов'язкової для принципів нормативної регламентації.

Як зазначає С. А. Велієв, «в принципах виражаються соціальні вимоги, обумовлені найважливішими суспільними потребами. Однак для забезпечення соціальної обґрунтованості та соціальної

---

⁵⁷ Лившиц Р. З. Теория права. Учебник. М.: Издательство БЕК, 1994. С.59.

⁵⁸ Филимонов В.Д. Принципы уголовного права. М.: АО «Центр ЮрИнфоР». 2002. С.70

ефективності діяльності відповідних потреб вони повинні отримати відповідне нормативне закріплення»⁵⁹.

Критерій нормативності є скоріше бажаною, ніж обов'язковою вимогою, що пред'являються до принципів права. Значно простіше і зручніше піддавати системному аналізу нормативно оформлене поняття, ніж досліджувати ідейні постулати права, що не знайшли закріплення в окремих законодавчих формах.

Однак зводити на чільне місце критерій нормативності – означає заперечувати принциповий характер вимог демократизму кримінального законодавства, економії заходів правової репресії, індивідуалізації відповідальності і принципу особистої відповідальності.

Погоджуючись з противниками ідейно-політичного визначення диспозитивності, слід вважати, що уразливою ланкою цієї концепції є не критерії універсальності і нормативності, а зміст і функціональна спрямованість принципів права.

Зі змістовної позиції принцип – це сутність правового матеріалу, його соціально-правове наповнення. Під сутністю у філософії розуміється внутрішня субстанція на противагу зовнішнім її виразам; це стійке ставлення, щось єдине в різноманітті явищ. У поняття сутності права включено лише щось внутрішнє, глибинне, необхідне, стійке, спокійне, відносно постійне⁶⁰.

Ні із змістовної, ні з формальної позиції не можна вважати достатнім визначення диспозитивності через термін «можливість» і констатацію специфіки окремих правовідносин в окремо взятій галузі.

По-перше, принцип як керівне начало повинен мати імперативну (декларативну) форму, яка виключає альтернативність і свободу тлумачення.

По-друге, відобразити загальні закономірності правової дійсності, а не окремі аспекти реалізації правовідносин.

---

⁵⁹ Велиев С.А. Принципы назначения наказания. СПб: Юридический центр Пресс, 2004. С.73.

⁶⁰ Керимов Д.А. Методология права: предмет функции, проблемы философии права. М.: Изд-во СГУ, 2009. С.39.

По-третє, вказувати на головні характеристики правових явищ в їх єдності, а не на особливості реалізації окремих законоположень в рамках регулювання і захисту специфічних суб'єктивних прав.

Володіючи значним функціональним потенціалом, принципи права:

- 1) визначають вектор розвитку законодавства;
- 2) відображають рівень соціального і політичного розвитку суспільства;
- 3) систематизують і об'єднують правові норми в напрямку регулювання та охорони найважливіших суспільних відносин;
- 4) забезпечують єдність правових норм через пошук їхніх спільних ознак;
- 5) створюють однаковість у правотворчій і правозастосовній діяльності.

Очевидно, що визначення диспозитивності як можливості розпорядження суб'єктивними правами не задовольняє ні змістовних, ні функціональних вимог до принципів права.

З точки зору діалектики диспозитивність у пропонованому трактуванні узгоджується з правовими принципами як явище і сутність.

На відміну від диспозитивності принципи утворюють статичне начало права – його сутність. У своєму формально-юридичному прояві принцип є вимога, виражена в нормах права або як певний законодавчий імператив, або як лінія (орієнтир) побудови галузей і інститутів права. Але він завжди залишається незмінним в своєму змісті. Обмежувальне тлумачення принципу права може мати місце тільки в разі його конкуренції з іншими правовими принципами, що зовсім не заперечує його системоутворюючого і фундаментального характеру.

Диспозитивність, яка в публічному праві, здебільшого визначається як виняток із загальних правил імперативного кримінально-правового регулювання і вимушена пристосовуватися до характеру охоронюваних відносин, не задовольняє вимогам однозначності, універсальності і фундаментальності принципів права. Однак це не означає, що диспозитивність та принципи права не

перебувають у системній залежності⁶¹. Крім того, будучи складним інституційним утворенням, диспозитивність зобов'язана своєю стабільністю принципам права. Пронизуючи зміст координаційних правовідносин, принципи наповнюють права і обов'язки сторін необхідним соціально-політичним змістом, структурують інститути і субінститути, що виражають приватний інтерес в публічному праві, зберігають паритет імперативних і диспозитивних начал, забезпечують стабільність правового регулювання⁶².

Розглянуті вище визначення диспозитивності обмежуються констатацією свободи уповноваженої особи, минаючи стадію соціально-політичного, правового та методологічного обґрунтування цієї свободи. Очевидно, що такий підхід, прийнятний для визначення змісту правовідносин в рамках диспозитивного регулювання, не може бути визнаний достатнім при вивченні диспозитивності як системоутворюючою категорії.

У числі системних недоліків на яких побудована чинна концепція диспозитивності є неврахування у повному обсязі ідеолого-політичних та ідеолого-правових основ співвідношення категорій «свобода і можливість». Спробуємо здійснити аналіз цих категорій як синонімічних понять.

З семантичної точки зору ці терміни близькі, але не тотожні.

Свобода є можливість прояву суб'єктом своєї волі⁶³, а можливість – це умова, засіб, необхідний для здійснення чогонебудь⁶⁴. Якщо припустити, що диспозитивність – це юридична свобода учасників правовідносин у здійсненні своєї правосуб'єктності, то передбачаються дії особи на свій розсуд, причому тільки вони.

Якщо ж вважати, що диспозитивність – це юридична можливість особи здійснювати свою правосуб'єктність, слід визнати,

---

⁶¹ Сидоренко Э.Л. Диспозитивный режим уголовно-правового регулирования: монография. М.: Юрлитинформ, 2013. С.12.

⁶² Там же. С.13.

⁶³ Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод., допов. та CD) / Уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. К. : Ірпінь: ВТФ «Перун», 2009. – 1736 с.

⁶⁴ Там же.

що в даному випадку маються на увазі умови правосуб'єктності. До них відносяться не тільки дії уповноваженої особи, а й дії інших осіб, спрямовані на виникнення, здійснення або реалізацію приватного інтересу. Тут можна говорити про диспозитивність в широкому сенсі слова. Саме в цій якості вона проявляє себе в кримінальному праві.

Особа як власник приватного суб'єктивного права може або самотійно здійснювати свою правосуб'єктність (наприклад, відмова від подання заяви про порушення кримінальної справи приватного або приватно-публічного обвинувачення), або реалізовувати свій інтерес через дії державних органів (наприклад, звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з примиренням сторін).

В цілому ідейно-політичний підхід, підкріплений політичними передумовами і усвідомленою потребою в структуруванні категорії «диспозитивність», обмежує складне за змістом явище одним з його елементів – характером регульованих правовідносин, а саме свободою або можливостями правомочної сторони – суб'єкта приватного інтересу. В основу диспозитивного кримінально-правового регулювання він закладає предмет правового регулювання – правовідносини в сфері регулювання та охорони суб'єктивного інтересу.

Діаметрально протилежної позиції дотримуються прихильники інструментального підходу. Диспозитивність визначається як метод, заснований на врахуванні ініціативи, самотійності у виборі тієї чи іншої поведінки учасниками регульованих відносин⁶⁵.

У вітчизняній теорії права виділяються два методи правового регулювання: імперативний і диспозитивний. Їх розмежування обумовлене «підставами виникнення прав та обов'язків суб'єктом правовідносин, специфікою правового становища суб'єктів права по відношенню один до одного, особливостями юридичних засобів

---

⁶⁵ Алексеев С.С. Теория права. Алексеев С. С. М. : Изд-во БЕК, 1994. С.28; Теория государства и права : курс лекций. Н.И. Матузов, А.А. Воротников, В.Л. Кулапов ; под ред. Н.И. Матузова, А. В. Малько. 3-е изд., перераб. и доп. М. : Юр. Норма : НИЦ ИНФРА. М, 2017. С.115.

забезпечення реалізації прав і виконання обов'язків в рамках правовідносин»⁶⁶.

Розподіл методів правового регулювання на диспозитивний і імперативний не зовсім виправданий з тієї причини, що в чистому вигляді вони існують вкрай рідко. Методи права поєднують в собі директивні і автономні механізми, орієнтуючись на характер регульованих і охоронюваних правовідносин.

В умовах ускладнення правових механізмів було б наївно протиставляти один одному імперативний і диспозитивний методи. Але в рамках кожного з них існує можливість прояву елементів і диспозитивного, і імперативного методів.

Розрізнення імперативного і диспозитивного методу створює основу для їх співіснування і взаємодії. З одного боку, потрібно, щоб визнавалося і захищалося право кожного – приватне право, і з іншого – щоб визнавалося і існувало право всіх, забезпечувалися громадські, публічні інтереси на основі імперативності. Тільки при гармонійному співвідношенні і поєднанні методів можливий стійкий і послідовний розвиток суспільства»⁶⁷. Якщо виходити з твердження, що диспозитивність, так само як і імперативність, в чистому вигляді не існує, нівелюється значимість шуканого поняття, а його системний аналіз втрачає наукове і практичне значення.

Більш того, якщо брати до уваги, що критеріями виділення галузей права є предмет і метод правового регулювання, було б помилкою закладати в основу визначення диспозитивності тільки метод, залишаючи за рамками розгляду характер регульованих відносин. В іншому випадку втрачається важливий наріжний камінь диспозитивності – наявність правовідносин, пов'язаних з реалізацією приватного інтересу.

---

⁶⁶ Теория государства и права. Элементарный курс: Учебное пособие. М.Н. Марченко; Московский Государственный Университет им. М.В. Ломоносова (МГУ). 2-е изд., доп. М.: НОРМА, 2016. С.49

⁶⁷ Алексеев С.С. Теория права и государства. М: Норма-Инфра, 1998. С.192

А. В. Сумачьов, займаючись проблемою диспозитивності в кримінальному праві, в основу розроблюваної концепції закладає специфіку автономного методу правового регулювання⁶⁸.

На думку автора, диспозитивний метод використовується тільки тоді, коли: 1) виникнення, припинення і зміна відносин між суб'єктами права обумовлено волею приватної особи; 2) суб'єкти відносин при диспозитивному методі рівні або незалежні один від одного; 3) реалізація прав і виконання зустрічних обов'язків суб'єктами права може бути забезпечене без звернення до владного суб'єкту⁶⁹.

Критикуючи його позицію, Е. Л. Сидоренко зазначає, що погодитися з позицією А. В. Сумачьова – значить визнати, що метод правового регулювання – це категорія, що характеризує правове регулювання у всій різноманітності його проявів. Насправді ж метод – це тільки інструмент права. Критерієм його вибору є характер конкретних відносин, які потрібно врегулювати, а точніше, забезпечувати ними права, блага та інтереси. Якщо метод правового регулювання не відповідає природі і змісту відповідних правовідносин, правове регулювання в даному випадку не досягне своєї мети. Розглядаючи диспозитивність як метод правового регулювання, автор (А. В. Сумачьов) розширює його практичне значення, вводячи в пропонувану концепцію категорії, що характеризують не тільки метод, скільки предмет диспозитивного регулювання. У запропонованій концепції визначаються орієнтири системного аналізу диспозитивності не тільки через його ідеологічну основу і правовий інструментарій, а й через аналіз правовідносин щодо реалізації приватного інтересу (суб'єктивного права), правових засобів реалізації приватних начал у кримінальному праві⁷⁰.

---

⁶⁸ Сумачев А.В. Публичность и диспозитивность в уголовном праве. Монография. М.: Издательская группа «Юрист», 2003. С.35.

⁶⁹ Там же. С.39.

⁷⁰ Сидоренко Э.Л. Диспозитивный режим уголовно-правового регулирования: монография. М.: Юрлитинформ, 2013. С.14.

У рамках інструментального підходу диспозитивність нерідко визначається як риса методу правового регулювання⁷¹. Ця позиція стала своєрідною відповіддю прихильників інструментальної теорії на зауваження опонентів про динамічний характер методів правового регулювання.

Уразливою ланкою концепції є встановлення правового значення терміну «риса методу». Якщо розглядати рису як властивість або ознака методу, втрачається відмінність між визначеннями диспозитивності як методу і як риси методу. Оскільки риса – це складовий елемент правового методу, диспозитивність слід визнати способом (прийомом) правового регулювання поряд з дозволом, заборонаю і заохоченням.

На питання про те, наскільки виправдано доповнення переліку прийомів правового регулювання, дослідники не дають однозначної відповіді.

На думку А. А. Шамардіна, диспозитивність – це законодавчий прийом, близький до дозволу. Вивчаючи особливості кримінального процесу, автор зазначає: «Злочинне діяння, яке заподіяло шкоду особі, завжди повинно тягнути визнання і потерпілим прав обвинувача в кримінальному процесі, в тому числі і у справах публічного обвинувачення, з тим, щоб він міг повноцінно, як рівноправний учасник процесу висловлювати в ньому свободу волі. Ставати обвинувачем – це право потерпілого»⁷².

Більш обґрунтованою все ж таки вбачається позиція А. В. Сумачьова: «Кримінально-правове регулювання представляє собою дозвільний тип правового регулювання, основою якого є формула «дозволено все, що не заборонено». Тут загальній забороні кореспондуються конкретні дозволи, що становлять зміст диспозитивності. Ці дозволи можна умовно класифікувати за їх

---

⁷¹ Шамардин А.А. Частные начала обвинения и становление принципа диспозитивности в уголовном процессе России: дисс. на соискание ученой степени канд.юрид.наук. 12.00.09. Оренбург. 2001. С.15.

⁷² Там же. С.17.

адресатом: дозволи, адресовані законослухняним громадянам, і дозволи, звернені до особи, яка вчиняє або вчинила злочин⁷³.

Історично і генетично поняття «диспозитивність» пов'язане з реалізацією приватних інтересів. Ще Ульпіан (Дигести 1.1.1.2) сформулював основну ідею диспозитивності: «*publicium ius est quod ad statum rei Romanae spectat, privatum quod ad singulorum utilitatem*» (публічне право – це те, яке належить до положень римської держави; приватне – яке [належить] до користі окремих осіб). У поєднанні приватних і публічних інтересів відбивається істинний тип як самої держави, так і її правової системи. З цих позицій було б помилково універсалізувати категорію диспозитивності, включати в неї все різноманіття дозволів і говорити про суб'єктивні права злочинців. Основною ідеєю диспозитивності є захист основних прав і свобод особи у вигляді надання особі можливості самостійно розпоряджатися своєю правосуб'єктністю, реалізовувати своє правовимогу⁷⁴.

У цивільному праві диспозитивність лежить в основі нормативного регулювання прав юридичної та фізичної особи як суб'єктів майнових та інших цивільних правовідносин. У кримінальному праві диспозитивність – це реалізація інтересів суб'єктів як носіїв охоронюваних кримінальним законом прав та інтересів.

Диспозитивність в кримінальному праві органічно пов'язана з дозволом, але дозволом особливого роду і обмеженим адресатом. Йдеться про надання можливості особі самостійно реалізовувати свої суб'єктивні права в рамках кримінально-правових відносин між державою і злочинцем, пред'являти правові вимоги та претензії для максимального захисту приватного інтересу. У тих випадках, коли специфіка суб'єктивних прав не дозволяє забезпечити їх на основі

---

⁷³ Сумачев А.В. Публичность и диспозитивность в уголовном праве. Монография. М.: Издательская группа «Юрист», 2003. С.45.

⁷⁴ Сидоренко Э.Л. Диспозитивный режим уголовно-правового регулирования: монография. М.: Юрлитинформ, 2013. С.14.

імперативних начал і публічних механізмів, реалізуються диспозитивні засади правового регулювання⁷⁵.

Дозволи для осіб, які вчинили злочини, співвідносяться з ідеєю диспозитивності настільки, наскільки злочинець в рамках кримінально-правових відносин здатний самостійно реалізовувати свої приватні суб'єктивні права.

Вчинення злочину є юридичним фактом виникнення кримінально-правових відносин. В результаті розгляду кримінального провадження судом винна особа притягується до кримінальної відповідальності, що по суті означає застосування до неї певних заходів впливу негативного характеру (мається на увазі негативного по відношенню до основних прав і свобод людини, адже при виконанні відповідного покарання вони зазнають суттєвого обмеження). Винна особа, будучи суб'єктом таких кримінально-правових відносин, що виникли з факту вчинення злочину, безсумнівно, зберігає за собою правосуб'єктність, але вона реалізується в більшості у межах кримінально-процесуальних і кримінально-виконавчих відносин, в той час відносно кримінально-правових відносин у вузькому розумінні винна особа перебуває у статусі зобов'язаної сторони як щодо потерпілого, так і по відношенню до держави в особу уповноважених органів.

Цей висновок частково підтверджує О. М. Поліщук. Вона оцінює диспозитивність як певні дозволи потерпілому і злочинцеві, але обмежує їх межі дозволом на заподіяння шкоди при обставинах, що виключають злочинність діяння; дозволом на примирення потерпілого з особою, що вперше вчинила злочин невеликої або середньої тяжкості і т. ін.⁷⁶.

---

⁷⁵ Сидоренко Э.Л. Диспозитивный режим уголовно-правового регулирования: монография. М.: Юрлитинформ, 2013. С.15

⁷⁶ Поліщук О. М. Приватноправові засади в кримінальному праві України: концептуальні аспекти : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. О. М. Поліщук; кер. роботи В. О. Туляков; Нац. ун.-т "Одеська юридична академія". Одеса, 2013. С.39.

Е. Л. Сидоренко слушно звертає увагу на не зовсім вірну оцінку деякими науковцями диспозитивності як властивості норми права⁷⁷. Зокрема, за твердженням А. А. Гаджиєвої, «диспозитивні норми, надаючи автономію зацікавленим особам, одночасно визначають правило для застосування його на випадок, якщо волею зацікавлених осіб не буде встановлено інше». Автором переноситься акцент з сутності диспозитивності на її формальне вираження в тексті нормативного акту: «Диспозитивність виражається в наступних формулюваннях: «особа може бути звільнена», «військовослужбовець (неповнолітній) може бути звільнений», «суд може відстрочити» і т. ін.⁷⁸.

Як зазначає Е. Л. Сидоренко, такого роду підхід обмежує сутність диспозитивності її приватним проявом. Нормативне закріплення можливості самостійної реалізації суб'єктивних прав є наслідком розвитку диспозитивних засад правового регулювання, але не їх змістом. Використання в кримінальному законі формулювання «особа може бути звільнена» не є індикатором диспозитивної норми, так як положення закону звернене до державних органів, а для них право угляду одночасно є юридичним обов'язком, необхідним для задоволення публічного інтересу. Але тим не менше погляд на диспозитивність як на інструментальну категорію відрізняється більшою конкретикою і конструктивізмом, ніж ідейно-політичний підхід. Вплив ініціативи зацікавлених осіб на виникнення правовідносин в сучасній науці не заперечується, але істотно коригується залежно від характеру регульованих відносин і їх галузевої приналежності⁷⁹.

В сучасній українській науці дослідженнями диспозитивного методу в кримінальному праві займається ряд вчених. Зокрема, О. М. Поліщук у своїх дослідженнях констатує, що публічно-

---

⁷⁷ Филимонов В.Д. Принципы уголовного права. М.: АО «Центр ЮрИнфоР». 2002 С.28.

⁷⁸ Гаджиева А.А. Диспозитивные нормы в уголовном праве. *Государство и право*. 2003. №11. С.98-102.

⁷⁹ Сидоренко Э.Л. Диспозитивный режим уголовно-правового регулирования: монография. М.: Юрлитинформ, 2013. С.16

приватна дихотомія є історичним концептом, що характеризує розвиток права та зумовлює існування загальних мегасфер публічного та приватного права, які пронизують правову матерію, проникають у кожен галузь права у певній пропорції, а відтак кримінальне право як галузь права містить у собі приписи як публічно-правової, так і приватноправової етіології⁸⁰.

Вчена вказує, що приватноправові засади в кримінальному праві України представлено диспозитивним правовим режимом як специфічним комплексом юридичних засобів – диспозитивних норм (або інститутів), побудованих на підставі диспозитивних методу та принципу, – які передбачають кримінально-значуще волевиявлення приватних осіб (зокрема, потерпілого), спрямованих на задоволення їх прав та інтересів, а також на підвищення ефективності виконання завдань кримінального законодавства. Приватноправові засади в кримінальному праві України на теперішній час поширюються на інститути: обставин, що виключають злочинність діяння; призначення покарання; звільнення від покарання та його відбування; звільнення від кримінальної відповідальності⁸¹.

Диспозитивна тріада (принцип, метод, норма) визначається як така, що надає формально рівноправним суб'єктам кримінально-правових відносин можливість вільно та правомірно встановлювати взаємні права та обов'язки, а також дискреційно обирати суб'єкту альтернативно указаний у кримінальному законі варіант поведінки (реалізувати певне право або утримуватися від його реалізації на власний розсуд без негативних наслідків)⁸².

П. В. Хряпінський прогнозує активне проникнення «елементів диспозитивності» в кримінально-правову матерію у правовідносинах заохочувального типу, інституті потерпілого, альтернативах кримінальному переслідуванню. Ідея розвитку

---

⁸⁰ Поліщук О. М. Приватноправові засади в кримінальному праві України: концептуальні аспекти : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. О. М. Поліщук; кер. роботи В. О. Туляков; Нац. ун-т "Одеська юридична академія". Одеса, 2013. С.170.

⁸¹ Там же.

⁸² Там же. С.171.

диспозитивності у кримінальному законодавстві уявляється перспективною, проте вона не повинна розхитувати основне соціальне завдання кримінального законодавства – протидію злочинності, яке вирішується публічними правовідносинами та імперативними методами, а спільно з основними, «стволовими» заборонними нормами вирішувати завдання, передбачене у ч. 1 ст. 1 КК⁸³.

Вчений також констатує, що низка новел, що стосуються вирішення кримінально-правових конфліктів, яка міститься у КК 2001 р., свідчить про використання у законі про кримінальну відповідальність диспозитивного методу правового регулювання⁸⁴.

Слід погодитися з думкою П. В. Хряпінського, що диспозитивний метод регулювання суспільних відносин скрізь призму інструментального підходу має відображатися у кримінально-правових нормах. Специфічними рисами зазначених норм є такі: 1) передбачений варіант правомірної поведінки спрямовується на задоволення як приватних інтересів особи, так і інтересів суспільства та держави; 2) позитивна поведінка має невимушений, особисто добровільний характер й не може бути пов'язана як із протидією, так і з примусом з боку іншого суб'єкта; 3) владним суб'єктом гарантується безумовне і остаточне звільнення від кримінальної відповідальності, що виступає заохочувальним правовим стимулом; 4) у разі відмови від її здійснення правовий стан особи не погіршується. На відміну від природно диспозитивних галузей права (цивільного, сімейного, трудового тощо), де реалізація прав та виконання обов'язків суб'єктів права може забезпечуватися без звернення до владного суб'єкта у вигляді держави, законодавство про кримінальну відповідальність включає як своєрідну ознаку участь

---

⁸³ Хряпінський П.В. Метод диспозитивності заохочувальних кримінально-правових приписів. *Вісник кримінологічної асоціації України*. 2015. №1. с.28/

⁸⁴ Хряпінський П.В. Своєрідність диспозитивного методу регулювання суспільних відносин при спеціальному звільненні від кримінальної відповідальності. *Право і суспільство*. 2011. №1. с.112.

владного суб'єкта у вигляді імперативних норм-гарантій кримінально-правового заохочення⁸⁵.

Вчений наводить 3 риси диспозитивного методу у кримінальному законодавстві:

1) взаємна узгодженість приватних та суспільних інтересів у вирішенні кримінально-правового конфлікту. Позитивна посткримінальна поведінка, закріплена у нормах про спеціальне звільнення від кримінальної відповідальності, є доцільною для обох її адресатів. З одного боку, це держава у вигляді правоохоронних та судових органів, спеціально уповноважених вирішувати питання звільнення від кримінальної відповідальності, а з іншого – особа, на суспільно корисну, позитивну поведінку якої спрямований основний «стимулюючий заряд» норми закону про кримінальну відповідальність. Значна кількість норм про спеціальне звільнення від кримінальної відповідальності Особливої частини КК закликає осіб, що вчинили злочин, здійснити самовикриття, викрити інших співучасників у злочині, активно співпрацювати з відповідними органами у розкритті кримінальної справи та її судовому розгляді. Особливо це стосується злочинів з високим рівнем природної латентності – злочини проти основ національної безпеки, у сфері оподаткування, у сфері обігу наркотичних засобів, службові злочини та ін.

2) Друга своєрідна ознака диспозитивного методу регулювання суспільних відносин при спеціальному звільненні від кримінальної відповідальності полягає у особистому, добровільному виборі запропонованого законодавцем правомірного варіанта вирішення кримінально-правового конфлікту. Добровільність передбачає свободу вибору правомірної поведінки у кримінальному законодавстві. В посткримінальній поведінці завжди є правомірний, суспільно корисний варіант, особливо у разі вчинення злочинів невеликої або середньої тяжкості. Закріплення цієї ознаки у так

---

⁸⁵ Хряпінський П.В. Своєрідність диспозитивного методу регулювання суспільних відносин при спеціальному звільненні від кримінальної відповідальності. *Право і суспільство*. 2011. №1. с.112.

званих заохочувальних нормах КК загалом здійснюється у три способи: а) прямою вказівкою на добровільність поведінки (ст. 17, 31, п. 2), п. 2-1 ч. 1 ст. 66, ч. 2 ст. 111, ч. 2 ст. 114, ч. 5 ст. 235-4; ч. 5 ст. 235-5; ч. 2 ст. 255, ч. 2 ст. 258-3, ч. 6 ст. 260, ч. 3 ст. 263, ч. 4 ст. 289, ч. 4 ст. 307, ч. 4 ст. 309, ч. 4 ст. 311, ч. 5 ст. 321, ч. 6 ст. 369 КК); б) шляхом визначення спеціальної мети позитивної поведінки (ст. 36, 38, 39, 41, 42, 43 КК); в) встановленням за суспільно корисною спрямованістю дій (ст. 45, 46, 47, 48, 49, п. 1) ч.1 ст. 66, 75, 81, 82, 91, 104, 105, 107, ч. 3 ст. 175, ч. 4 ст. 212 КК, ч. 4 ст. 212-1 КК).

3) Третя особливість полягає у гарантуванні владним суб'єктом звільнення від кримінальної відповідальності, якщо особа, яка вчинила злочин, здійснить певний комплекс позитивної поведінки. Гарантування кримінально-правового заохочення у вигляді остаточного та безумовного звільнення від кримінальної відповідальності є найпотужнішим правовим стимулом, спонукає особу діяти у відповідному напрямку⁸⁶.

Здійснений аналіз підходів до поняття диспозитивності, дозволяє, виходячи із загальнотеоретичних підходів до його розуміння, поставити питання про подвійність диспозитивності у кримінальному праві. Вище неодноразово підкреслювалось що диспозитивність пов'язана із здатністю індивідом самостійно обирати відповідний варіант правової поведінки, виходячи з визначених державою варіантів, що є правом людини. Але автори, які розглядали диспозитивність як у загальнотеоретичному плані так і стосовно її кримінально-правового змісту, зосереджували свою увагу *виключно* на її дії стосовно конкретних інститутів кримінального права. Вбачається що такий підхід суттєво обмежує розуміння диспозитивності у кримінальному праві, зводячи його лише до окремих важливих, але все ж таки, локальних питань. Вважаємо, що диспозитивність у кримінальному праві слід розглядати як рівневе явище, яке реалізується як на вищому загальному кримінально-

---

⁸⁶ Хряпінський П.В. Своєрідність диспозитивного методу регулювання суспільних відносин при спеціальному звільненні від кримінальної відповідальності. *Право і суспільство*. 2011. №1. с.113

правовому рівні, так і на інституціональному. Другий рівень вже визначався вище в загальних рисах. Він стосується інститутів обставин, що виключають злочинність діяння; призначення покарання; звільнення від покарання та його відбування; звільнення від кримінальної відповідальності.

Що ж належить до дії диспозитивності на загальному кримінально-правовому рівні?

В першу чергу, слід підкреслити те, що у нашому суспільстві, врешті-решт, почав діяти принцип цивілізованої держави, який формулюється як «дозволено усе, що не заборонено законом» (при цьому не будемо аналізувати обсяг існуючих заборон нормами КК, який, на нашу думку, є невинувато широким). В межах дії цього принципу особа сама може обирати той вид поведінки, який на її думку, здатний максимально повно задовільнити її приватні інтереси. Тут, звичайно, ми максимально наближаємося до сфери, яка належить кримінологічній науці і стосується готовності особи до вчинення злочину. Нас це питання не стосується, залишимо його кримінологам. Ми ж аналізуємо питання з позицій дії принципу диспозитивності – який варіант поведінки їй обрати, законний чи протиправний. Фактично це є дія диспозитивності на загальному кримінально-правовому рівні. При цьому слід враховувати *можливості* вибору особою лінії власної поведінки. Звичайно, це не стосується ситуацій, які визначаються як *казус*, коли діють фактори, що не залежать від свободи волі особи. Маються на увазі ситуації, коли чинне законодавство надає можливості правомірно реалізувати свої права та інтереси в інший, не кримінально-протиправний спосіб. Це залежить від ряду обставин – розвинутості законодавства, відсутність корупції, демократичності законодавства та т. ін. На превеликий жаль слід констатувати, що існуюча на сьогодні в нашій країні ситуація не завжди залишає для особи можливості обирати для себе правослужняну поведінку. Проблема ця відома і вимагає свого вирішення як на законодавчому так і на правозастосовчому рівнях кримінально-правової політики. Більш актуальна вона для ситуацій, коли такі можливості існують. Тут усе залежить від ступеню

готовності особи до вчинення злочину, як способу задоволення тих чи інших власних інтересів.

1.3. Диспозитивність як метод правового регулювання

Одним з основних завдань кримінально-правової політики є здійснення впливу на кримінально-правові відносини, які виникають внаслідок вчинення особою діяння, що містить у собі склад відповідного злочину, передбаченого нормою Особливої частини КК. Здатність злочину спричиняти істотну шкоду суспільним відносинам благам та інтересам об'єктивно ставить державу перед необхідністю активного захисту суспільства і окремих його членів, яке здійснюється відповідними державними органами, значення і призначення яких – зміцнення законності, правопорядку, попередження і викорінювання злочинів, охорона інтересів суспільства, прав і свобод громадян. «Публічність в кримінальному процесі обумовлена впливом державної правової політики, яка, проте, захищаючи суспільні інтереси, не повинна пригнічувати і особисті». Такий висновок повністю поширюється на всі підсистеми політики в сфері боротьби зі злочинністю⁸⁷.

Природу публічної галузі слід визначати не тільки характером матеріально-правових відносин. У такій ситуації слід враховувати й загально-правовий статус особи в державі, загальнолюдські цінності. Держава, виконуючи свої функції, перш за все формує законодавчий рівень кримінально-правової політики. Але при нормативному встановленні рамок поведінки окремих суб'єктів кримінально-правових відносин публічність не може бути безмежною, обумовлюватися вимогами політичної доцільності тощо. У зв'язку з цим необхідно ставити і вивчати питання про диспозитивність, про межі її прояву в кримінально-правовій політиці.

Правове регулювання зазвичай розглядається як певне упорядкування суспільних відносин за допомогою правових норм.

---

⁸⁷ Козич І.В. Диспозитивність і публічність у кримінальному процесі / Електронний ресурс. Режим доступу: <http://lib.znate.ru/docs/index-8515.html?page=31>.

Держава в особі уповноважених органів при виникненні відповідної потреби, використовуючи надбання законодавчої текстології, формулює правила поведінки спрямовані на розвиток тих чи інших суспільних відносин. При цьому держава може використовувати різноманітний інструментарій, використовуючи весь спектр способів правого регулювання, що в свою чергу у сукупності формують певний метод регулювання суспільних відносин.

Поступовий поворот держави до особи робить актуальним питання про межі втручання держави в права і обов'язки людини і про надання можливості розпорядитися наданими правами шляхом їх закріплення і надання нормативно закріплених можливостей їх реалізації, гарантій і механізму забезпечення, підвищення рівня юридичної захищеності всіх осіб, що беруть участь в кримінально-правових відносинах, тобто про співвідношення публічних і приватних інтересів. Співвідношення суспільних і особистих інтересів, відносини держави і особи виражаються в таких правових категоріях, як публічність і диспозитивність. При формулюванні цілей і завдань політики в сфері боротьби зі злочинністю, в умовах переходу до політики правової держави, необхідно гарантувати захист особи, її прав і свобод. Крім того, необхідність перегляду ставлення до забезпечення прав і законних інтересів особи в сучасних умовах спонукає до переосмислення вимоги про невідворотність кримінальної відповідальності⁸⁸.

Суб'єкти при таких відносинах виступають не тільки носіями певного правового статусу. В залежності від використаного державою методу правового регулювання, суб'єкт кримінально-правових відносин може бути зобов'язаною особою (наприклад, обов'язок понести покарання за вчинений злочин), але може й володіти певними правомочностями, які визначатимуть його подальшу поведінку (наприклад, реалізація права на необхідну оборону, позитивна посткримінальна поведінка тощо). І в таких випадках зрозумілим стає

---

⁸⁸ Козич І.В. Диспозитивність і публічність у кримінальному процесі / Електронний ресурс. Режим доступу: <http://lib.znate.ru/docs/index-8515.html?page=31>.

те, що метод правового регулювання кримінально-правових відносин набирає особливої ваги для забезпечення ефективності кримінально-правової політики, яка у жодному випадку не повинна бути звужена виключно до мети боротьби із злочинністю. Вона повинна також бути і, перш за все, системою гарантій прав та інтересів особи, а потім і суспільства, і держави в цілому. Для політики в сфері боротьби зі злочинністю не байдуже, якими засобами досягаються і досягатимуться її цілі та вирішуватимуться поставлені завдання. Це обумовлює необхідність визначення соціальної цінності засобів досягнення цілей, а також цінності суспільних і особистих інтересів, до яких ті або інші процесуальні засоби мають пряме відношення. Враховуючи соціальну цінність конкретних інтересів особи, держава бере їх під кримінально-правову охорону, перетворюючи на законні інтереси особи⁸⁹.

В науці, як правило, стверджується, що імперативний метод (метод субординації чи централізований метод) застосовується для здійснення впливу на відносини, що будуються на засадах влади і підпорядкування їх суб'єктів. Він базується на використанні владних правових приписів, які встановлюють права та обов'язки суб'єктів і вимагають від них свого чіткого дотримання чи виконання під загрозою застосування специфічних заходів державного примусу. У свою чергу, диспозитивний метод (метод координації, децентралізований метод), навпаки, проявляється в окресленні рамок поведінки суб'єктів правових відносин і в наданні їм можливості самостійно обирати модель поведінки в рамках закону. При цьому в науці існує стійка традиція пов'язувати імперативний метод регулювання переважно з галузями публічного права, а диспозитивний, відповідно, з галузями приватного права (детальніше про це йдеться в публікаціях С. С. Алексєєва, Н. В. Генрих, О. Ф. Скакун та ін.).

Як зазначає Н. В. Генрих, ці постулати загальної теорії права природним чином сприйняті галузевою кримінально-правовою

---

⁸⁹ Державна політика : підручник / Нац. акад. держ. упр. при Президентові України ; ред. кол. : Ю. В. Ковбасюк (голова), К. О. Ващенко (заст. голови), Ю. П. Сурмін (заст. голови) [та ін.]. К. : НАДУ, 2014. С.225.

наукою, де характеристика методів (способів) правового регулювання часом занадто категорично і однозначно визначається вихідним началом про визнання кримінального права публічною галуззю⁹⁰. Вчена приходять до справедливого висновку про те, що думка про те, що кримінальне право є публічним, а єдиний спосіб кримінально-правового регулювання – імперативний, настільки міцно увійшла в науку, що визнається за аксіому, у зв'язку з чим ні в спеціальній монографічній, ні, тим більше, у навчальній літературі, як правило, не наводяться серйозні аргументи на користь цієї тези⁹¹.

Водночас бачимо, що за сьогоденних умов повсякденної глобалізації та гуманізації кримінально-правових відносин, говорити про «замкнутість» імперативного методу у кримінальному праві вже не є актуальним. Пошук того справедливого і гуманістичного балансу між необхідністю покарати злочинця та максимально відновити порушені відносини чи відшкодувати заподіяну шкоду, призводить до поступового взаємопроникнення імперативного та диспозитивного методів правового регулювання.

Можна по-різному оцінювати диспозитивність. Не підлягає сумніву одне – диспозитивність передбачає відповідну свободу дій учасників суспільних (правових) відносин. Це головне, на тлі чого не припиняються дискусії і насамперед суперечка про те, що таке диспозитивність – метод правового регулювання, риса методу правового регулювання або принцип права?

У «чистому» вигляді диспозитивного методу правового регулювання не існує. Диспозитивність у кримінальному праві – тільки риса методу правового регулювання, оскільки кримінально-правові відносини регулюються за допомогою поєднання імперативного й рекомендаційного способів.

Дискусійним у науці є співвідношення понять «метод» і «спосіб» реалізації державної політики, у тому числі і кримінально-правової політики. Зокрема, існують позиції, що дані терміни є

---

⁹⁰ Генрих Н.В. Предмет и метод уголовно-правового регулирования: теория, истори и практика. М.,2011.

⁹¹ Там же.

синонімами. Наприклад, О. В. Острогляд вказує, що «в українській мові вони мають багато спільного, оскільки їх визначають як прийом або систему прийомів. І для нашого розуміння прийомів чи знарядь реалізації кримінально-правової політики вони обидва є прийнятними, але все ж таки їх варто вживати в наступному словосполученні «метод (спосіб) реалізації кримінально-правової політики», що забезпечить єдність подальших досліджень»⁹². Н. В. Козачок, аналізуючи співвідношення вказаних понять при регулюванні правових відносин, наводить два приклади, які підтверджують плюралізм підходів до розуміння методів і способів правового регулювання⁹³. Зокрема мова йде про знаних теоретиків права і держави С. С. Алексєєва та М. І. Матузова. В той час як М. І. Матузов вказує, що під методом правового регулювання слід розуміти «певні прийоми, способи, засоби впливу права на суспільні відносини»⁹⁴, С. С. Алексєєв визначає методи правового регулювання як прийоми юридичного впливу, їх поєднання, яке характеризує використання у певній області суспільних відносин того чи іншого комплексу юридичних засобів впливу. Первинними методами визначаються централізоване, імперативне регулювання (метод субординації) та децентралізоване, диспозитивне регулювання (метод координації)⁹⁵. Способи ж правового регулювання, на думку С. С. Алексєєва, являють собою шляхи юридичного впливу, які виражено у юридичних нормах та інших елементах правової системи. До основних способів віднесені дозвіл, заборона, позитивне зобов'язання⁹⁶.

«Великий тлумачний словник сучасної української мови», визначає метод: як спосіб пізнання явищ природи та суспільного життя; прийом, або система прийомів, що застосовуються в якій-

---

⁹² Острогляд О.В. Сучасне розуміння способів (методів) реалізації кримінально-правової політики. *Науково-інформаційний вісник «Право»*. 2013. №8. С.184.

⁹³ Козачок Н.В. Способи та методи правового регулювання трудових відносин: співвідношення понять [Текст] / Н.В.Козачок. *Юридична наука і практика*. 2011. №2. С.85-89.

⁹⁴ Цит за.: Алексєєв С.С. Теория права. Алексєєв С. С. М. : Изд-во БЕК, 1994. С.354.

⁹⁵ Там же. С.156-157.

⁹⁶ Там же.

небудь галузі діяльності (науці, виробництві); спосіб дії, боротьби⁹⁷; а спосіб – певна дія, прийом або система прийомів, яка дає можливість зробити, здійснити що-небудь, досягти чогось; як те що служить знаряддям, засобом і т. ін. у якій- небудь справ, дії⁹⁸.

Виходячи з наведених позицій, варто погодитися з позицією С. С. Алексєєва, що метод, за ієрархією, знаходиться істотно вище, ніж спосіб. Інакше кажучи, метод – це сукупність способів. Він є єдиний (наприклад, імперативний), але реалізовуватися може різними способами (заборона, припис і т. ін.). А спосіб, в свою чергу, реалізується різними засобами як інструментарієм, специфічним для кожного способу. Тому, для розуміння співвідношення досліджуваних термінів, варто користуватися ланцюгом «метод» – «спосіб» – «засоби». Метод реалізації кримінально-правової політики (чи імперативний, чи диспозитивний) при такому підході розуміється як сукупність специфічних для кожного з них способів, що втілюються в життя за допомогою відповідного інструментарію (засобів).

Диспозитивність – це категорія, що еволюціонує в часі. Тому ідеї щодо вивільнення законодавства від диспозитивних норм видаються безпідставними. Диспозитивні норми, як і диспозитивний метод правого регулювання, дозволяють краще і ефективніше використовувати правові засоби.

Диспозитивність в кримінально-правовій політиці позначає засновану на нормах права юридичну свободу (можливість) здійснювати передбачені законом про кримінальну відповідальність суб'єктивні права (здобувати, реалізовувати або розпоряджатися ними) за своїм розсудом.

1.4. Диспозитивність як міжгалузєва категорія

Питаннями диспозитивного методу у правому регулюванні були і є предметом дослідження представників різних галузей права. З

---

⁹⁷ Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод., допов. та CD) / Уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. К. : Ірпінь: ВТФ «Перун», 2009. С. 664.

⁹⁸ Там же. С. 1375.

загальнотеоретичних позицій диспозитивний метод (принцип) був предметом дослідження багатьох вітчизняних науковців.

Варто зазначити, що диспозитивність у галузях приватного права зазвичай прямо не закріплена в нормах, на відміну, наприклад, від кримінального процесуального права, де диспозитивність законодавчо названа засадою кримінального провадження. Однак на рівні теоретичних досліджень, звичайно, найбільш розробленим диспозитивний метод є у саме приватно-правових галузях права, зокрема у цивільному праві.

Ще на початку ХХ ст. Є. Васьковський, говорячи про диспозитивність як приватно-правову прерогативу, виділяв такі її види: а) матеріальна диспозитивність – заявлені вимоги щодо конкретного права; б) формальна диспозитивність – належне відповідному суб'єкту право розпоряджатися процесуальними засобами⁹⁹.

О. Красавчиков зазначав, що диспозитивність у цивільному праві являє собою засновану на нормах юридичну свободу (можливість) суб'єктів цивільно-правових відносин набувати та реалізовувати за своїм розсудом належні їм суб'єктивні права¹⁰⁰.

З. Я. Ромовська підкреслює, що диспозитивність зазвичай проявляється у тексті правових норм; на застосування цього методу спрямовують терміни «може» або «має право»¹⁰¹.

Цікаву позицію висловлює С. О. Погрібний. Він зазначає, що диспозитивність – це здатність учасників договірних цивільних відносин *відступити* (виділено нами – *Авт.*) від положень цивільного законодавства, що регулює відповідні відносини, врегулювати їх за власним розсудом відповідно до своїх інтересів¹⁰².

---

⁹⁹ Васьковский Е. В. Курс гражданского процесса / Е. В. Васьковский. М., 1913. Т. 1. С. 368

¹⁰⁰ Красавчиков О. А. Категории науки гражданского права : избранные труды : в 2 т. М. : Статут, 2005. Т. 1. С. 66/

¹⁰¹ Ромовська З. В. Українське цивільне право. Загальна частина: академічний курс : підруч. З. В. Ромовська. 3-тє вид., допов. К. : Дакор, 2013. С. 174–175.

¹⁰² Погрібний С. О. Механізм та принципи регулювання договірних відносин у цивільному праві України : дис. ... д-ра юрид. наук : спец. 12.00.03. С. О. Погрібний. К., 2009. С. 370.

Р. Є. Гентош, досліджуючи методи земельного права, зазначає, що суспільні відносини, які становлять предмет земельного права, є різними за своїм характером, сутністю, за своєю природою, одні є публічними, а інші – приватними, їх правове регулювання не може здійснюватися за допомогою якогось одного методу правового регулювання¹⁰³. Диспозитивний метод у земельному праві переважно застосовується у правовому регулюванні майнових земельних відносин, тобто відносин приватного характеру, оскільки відповідає сутності цих відносин. В цьому контексті варто погодитися з автором відносно того, що земельні відносини часто належать до предмета правового регулювання інших галузей права, насамперед, цивільного та адміністративного права, тому в їх правовому регулюванні застосовуються методи, притаманні цим галузям права¹⁰⁴. Підтримується також позиція, що диспозитивний метод при такому підході не може бути критерієм виділення земельного права як окремої галузі. Вказане, вочевидь, стосується й інших схожих галузей (екологічне, аграрне, природноресурсове, лісове, водне право тощо).

Д. А. Шемелін відзначає три пріоритетних напрямки розвитку диспозитивного методу в адміністративному праві: 1) введення в практику довгоочікуваного інституту адміністративних договорів; 2) розширення сфери дії адміністративного розсуду; 3) підвищення ролі адміністративного права як засобу захисту прав особи у т. ч. і у відносинах з органами державної влади та місцевого самоврядування, передусім, шляхом запровадження інституту ефективного адміністративного оскарження, як засобу оперативного захисту прав і свобод громадян, як у відносинах з органами державної влади, так і у приватно-правових відносинах¹⁰⁵. На основі цього науковець цілком слушно вказує, що при реалістичному підході до дослідження

---

¹⁰³ Гентош Р.Є. Диспозитивний метод земельного права. *Наше право*. № 13, 2013. С. 169.

¹⁰⁴ Там же. С.170.

¹⁰⁵ Шемелін Д.А. Диспозитивність в адміністративному праві – нові ознаки методу правового регулювання. *Форум права*. 2008. № 1. С.453-458 [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://www.nbu.gov.ua/e-journals/FP/2008-1/08sdampr.pdf>.

сучасних методів правового регулювання необхідно визнати, що дихотомічна класифікація методів на імперативні та диспозитивні дещо застаріла, тому раціональніше розглядати кожен галузєвий метод як неповторну сукупність способів регулювання¹⁰⁶.

Так само автори підручника з адміністративного права вказують, що в умовах сьогодення відбувається трансформація методу адміністративного права, за якої традиційний для адміністративного права імперативний метод регулювання доповнюється елементами диспозитивного методу. Зокрема дедалі більшого значення набуває використання загальних дозволів, що може розцінюватись як ключовий напрямок трансформації методу цієї галузі права, що відбувається в сучасних умовах її розвитку та реформування. Яскравим прикладом використання в адміністративно-правовому регулюванні загальних дозволів є надання суб'єктами публічної адміністрації фізичним і юридичним особам адміністративних послуг¹⁰⁷.

Для податкового права характерним способом регулювання є припис. Держава в односторонньому порядку визначає податки для особи (фізичної чи юридичної), її доходів чи майна. Однак це не виключає існування диспозитивного регулювання податкових відносин. Це стосується, наприклад, свободи вибору відповідної системи оподаткування. Наприклад згідно ст. 291 Податкового кодексу України, юридична особа чи фізична особа-підприємець може самостійно обрати спрощену систему оподаткування, якщо така особа відповідає вимогам, встановленим законом¹⁰⁸.

---

¹⁰⁶ Шемелін Д.А. Диспозитивність в адміністративному праві – нові ознаки методу правового регулювання. *Форум права*. 2008. № 1. С.453-458 [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://www.nbu.gov.ua/e-journals/FP/2008-1/08sdampr.pdf>.

¹⁰⁷ Галуцько В.В., Курило В.І., Короед С.О. та ін. Адміністративне право України. Т.1. Загальне адміністративне право: навчальний посібник / [В.В. Галуцько, В.І. Курило, С.О. Короед, О.Ю. Дрозд, І.В. Гиренко, О.М. Єщук, І.М. Риженко, А.А. Іванищук, Р.Д. Саунін, І.М. Ямкова]; за ред. проф. В.В. Галуцька. Херсон: Грінь Д.С., 2015. С.15

¹⁰⁸ Податковий кодекс України, зі змінами і доповненнями станом на 1.09.2017 р. // Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2011, № 13-14, № 15-16, № 17, ст.112.

В. О. Гацелюк визначає, що диспозитивність матеріальних галузей права (кримінального права, зокрема) суттєво поступається за своїм об'ємом диспозитивності, що властива процесуальним галузям права, але вона все ж існує потребує формування та застосування відповідних правових інститутів¹⁰⁹.

Тому в процесуальних галузях є своя специфіка диспозитивного методу. Тут слід враховувати декілька моментів. Відповідно ч.6 ст.55 Конституції України «кожен має право будь-якими не забороненими законом засобами захищати свої права і свободи від порушень і протиправних посягань»¹¹⁰. Вже в цьому конституційному положенні бачимо законодавче закріплення диспозитивного методу правового регулювання. Однак в різних процесуальних галузях він має свою специфіку застосування.

Спори, що виникають з адміністративних, кримінальних та інших публічно-правових відносин, мають істотні відмінності від цивільно-правових спорів, що суттєво впливає і на відмінність у реалізації імперативного та диспозитивного методів. По-перше, однією із сторін публічно-правових спорів завжди виступає державний орган (чи уповноважена ним особа), наділений відповідними владними повноваженнями. По-друге, публічно-правовий характер спірних відносин неминуче поєднується з нерівним становищем його учасників (сторін). Крім того, як зазначає О. І. Миколенко, в кримінальному, господарському та адміністративному судочинстві диспозитивність проявляється ще в двох аспектах: 1) як можливість суб'єктів процесу розпоряджатись своїми правами в рамках встановленої процедури; 2) як право впливати на кінцеве рішення по справі¹¹¹. Саме зазначені фактори в

---

¹⁰⁹ Гацелюк В.А. Реализация принципов уголовного права Украины: проблемы и перспективы [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://lawdiss.org.ua/books/269.doc.html>

¹¹⁰ Конституція України // Офіційний вісник України від 01.10.2010. 2010 р. № 72/1 Спеціальний випуск, стор. 15, стаття 2598.

¹¹¹ Миколенко О.І. Диспозитивність та публічність як властивості провадження в справах про адміністративні правопорушення. *Актуальні проблеми держави і права*. 2012. Вип 67. С. 54.

першу чергу впливають на особливості реалізації диспозитивного методу в процедурних галузях.

Цілком зрозумілим є той факт, що диспозитивність детально розробляється фахівцями з цивільного процесу, оскільки, як вже було сказано вище, саме з цивільним правом і процесом зазвичай зв'язують диспозитивний метод. Ю. В. Неклеса, проаналізувавши існуючі в цивільно-процесуальній науці підходи до розуміння диспозитивності, робить декілька висновків. Зокрема, автор вказує на те, що ініціатива заінтересованих осіб складає головний зміст принципу диспозитивності, а ініціативу органів й осіб, яким законом надано право захищати інтереси інших осіб, слід розглядати як доповнення принципу диспозитивності. І, відповідно, суб'єктами диспозитивних прав необхідно визнати тільки осіб, що беруть участь у справі, і причому тільки тих з них, хто має заздалегідь сформований конкретний юридичний інтерес до результату справи (націленість на певний правовий результат)¹¹².

У Кримінальному процесуальному кодексі України диспозитивність проявляється в рамках правового регулювання провадження у справах приватного і приватно-публічного обвинувачення¹¹³. Також, побудова кримінального процесу на диспозитивних засадах передбачає наділення сторін правами, що впливають виникнення, рух і закінчення процесу, тобто можливість здійснювати розпорядчі дії, від яких залежить юридична доля справи. Зокрема, принцип диспозитивності передбачає, що «держава не повинна втручатися в конфлікт між приватними особами, якщо він не порушує громадських або державних інтересів. Потерпілий в таких випадках, усвідомлюючи можливість судового захисту своїх прав, сам вирішує питання про необхідність звернення до суду або про припинення судочинства на будь-якій стадії процесу»¹¹⁴. Слід також погодитися з автором, що інститутом провадження у справах

---

¹¹² Неклеса Ю. В. Принцип диспозитивності цивільного процесуального права: проблеми дефініції. *Форум права*. 2010. № 3. С. 305–311 [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://www.nbuv.gov.ua/e-journals/FP/2010-3/10njvppd.pdf>

¹¹³ Абакуменко Е.В. Вопросы реализации принципа диспозитивности в праве. *Актуальні проблеми держави і права*. 2011. Вип 57. С. 87.

¹¹⁴ Там же. С.87-88.

приватного обвинувачення диспозитивність не обмежується. З прийняттям нового Кримінального процесуального кодексу, збільшився не лише обсяг процесуальної, а й матеріальної диспозитивності – що проявилось, зокрема, у нормативному закріпленні інституту угод¹¹⁵.

Специфікою диспозитивного методу в адміністративному судочинстві є те, що суд може, а в деяких випадках зобов'язаний, вийти за межі вимог адміністративного позову – якщо це необхідно для ефективного захисту прав, свобод, інтересів людини і громадянина, інших суб'єктів у сфері публічно-правових відносин від порушень з боку суб'єктів владних повноважень (ч. 2 ст. 9 Кодексу адміністративного судочинства України). В адміністративному процесі учасники адміністративного провадження за власним розсудом також можуть реалізовувати диспозитивний метод: розпоряджатися своїми правами; оскаржувати відповідні рішення в межах адміністративного судочинства (зокрема, оскаржувати постанови у справах про адміністративні правопорушення), знайомитися з матеріалами провадження, заявляти клопотання, користуватися послугами перекладача тощо.

Стосовно оскарження, варто додатково відмітити, що зміст диспозитивного методу в апеляційному провадженні будь-якого процесу полягає в першу чергу в тому, що межі апеляційного перегляду судових рішень визначаються апеляційними скаргами учасників процесу. Суд не має права виходу за межі апеляційної скарги під час відповідного судового рішення.

На думку більшості авторів, диспозитивність в господарському судочинстві не викликає сумнівів і полягає в наданих заінтересованим особам, які беруть участь у справі, можливостях вільно розпоряджатися своїми правами, виконуючи процесуальні дії, спрямовані на порушення, розвиток і припинення справи в суді, а також використовувати інші процесуальні засоби з метою захисту

---

¹¹⁵ Поліщук О. М. Диспозитивність як принцип кримінального права. *Форум права*. 2012. № 4. С. 743–748. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://arhive.nbu.gov.ua/e-journals/FP/2012-4/12pompr.pdf>

прав та охоронюваних законом інтересів¹¹⁶. Позивач до прийняття рішення в справі має право змінити підставу або предмет позову, збільшити розмір позовних вимог, відмовитися від позову або зменшити розмір позовних вимог. Відповідач має право визнати позов повністю чи частково або не визнавати його взагалі¹¹⁷. Однак треба враховувати й зазначену автором особливість дії диспозитивності в господарському судочинстві: певна обмеженість даного методу, зумовлена тим, що господарські спори, які вирішуються господарським судом, частково зачіпають не лише приватноправові, а й публічно-правові інтереси. Тому господарський суд не приймає відмови від позову, зменшення розміру позовних вимог, визнання позову відповідачем у справі, в якій особу представляє її законний представник, якщо його дії суперечать інтересам особи, яку він представляє (ч.6 ст. 46 ГК України)¹¹⁸.

В сучасній науці виділяють і новітні процедурні галузі, зокрема, мова йде про митний процес¹¹⁹. Питання необхідності виділення таких галузей знаходиться поза межами даного дослідження, однак слід зауважити, що у таких галузях як митне право, податкове право, банківське право та ін. матеріальне регулювання напряму пов'язане з процедурою, що дещо відрізняє ці галузі від співвідношень «кримінальне право – кримінальний процес» чи «цивільне право – цивільний процес». Реалізація диспозитивного методу в митних правовідносинах стосується, в першу чергу, можливостей вибору суб'єктом оскарження рішення (дії, бездіяльності) митного органу чи уповноваженої особи способу захисту свої прав (вибір органу – по горизонталі чи вертикалі, вибір способу оскарження і т. ін.). Однак

---

¹¹⁶ Горевий В.І. Господарський процес. Практикум : навч. посібник / В.І. Горевий, А.М. Куліш, В.Д. Чернадчук. Суми : Університетська книга, 2009. С. 21.

¹¹⁷ Ільющенко Г.В. Особливості прояву принципу диспозитивності в господарському судочинстві. *Вісник Запорізького національного університету. Юридичні науки.* № 1 (II), 2015. С. 153-154

¹¹⁸ Господарський процесуальний кодекс України. Відомості Верховної Ради України від 11.02.1992. 1992 р. № 6, стаття 56.

¹¹⁹ Прокопенко В. В. К вопросу о существовании таможенного процесса // Актуальні проблеми правового регулювання організації та здійснення митної діяльності: матеріали міжнар. наук.-практ. конф. Д., 2009. С. 55-56

оскарження в митних правовідносинах мало чим відрізняється від адміністративного процесу, тому містить багато схожого в контексті реалізації диспозитивності. А от вже вибір митного режиму – це диспозитивний метод у чистому вигляді. У ч.1 ст. 71 Митного кодексу сказано, що «декларант має право обрати митний режим, у який він бажає помістити товари, з дотриманням умов такого режиму та у порядку, що визначені цим Кодексом»¹²⁰. Підставою для початку певних процедурних дій митних органів щодо товарів, які переміщуються через митний кордон, є заява відповідної особи, в якій особа обирає, які саме дії повинні бути вчинені щодо таких товарів¹²¹.

Принцип диспозитивності в нотаріальному процесі поширюється лише на заінтересованих осіб; диспозитивними правами цих осіб вважаються тільки ті, які мають безпосередній вплив на вчинення нотаріальної дії, тобто пов'язані, перш за все, із розпорядженням предметом нотаріальної дії¹²². Взагалі, диспозитивний метод пронизує весь нотаріальний процес, включаючи і можливість вибору виду угоди (н-д, відчуження нерухомого майна може бути реалізована як шляхом укладення договору його купівлі-продажу, так і шляхом укладення договору дарування, так і шляхом укладення договору міни), і можливість змінити наміри щодо змісту та результатів вчинюваної нотаріальної дії заінтересованими особами на будь-якій стадії нотаріального провадження, і, зрештою, вільний вибір нотаріуса в межах певного нотаріального округу тощо.

В. Б. Харченко справедливо зауважує, що нотаріат у нашій країні становить важливий елемент механізму держави, який у своїй діяльності забезпечує реалізацію значного комплексу охоронюваних

---

¹²⁰ Митний кодекс України. Голос України від 21.04.2012. № 73-74.

¹²¹ Гречаний Д.М. Особливості застосування диспозитивного методу у правовому регулюванні тимчасового ввезення. *Митна справа*. №2 (98). 2015. С. 62

¹²² Череватенко І. Принципи безпосередності та диспозитивності у нотаріальному провадженні щодо посвідчення безспірних прав. *Підприємництво, господарство і право*. 2016. №11. С. 54

законом прав, свобод та інтересів окремих громадян, державних чи громадських інтересів та інтересів юридичних осіб¹²³.

Вчений цілком обґрунтовано стверджує, що постає питання про необхідність забезпечення виконання функцій, покладених на нотаріат, та безпеки його діяльності нормами різних галузей вітчизняної системи законодавства. Посягання на нотаріальну діяльність здатні спричинити суттєву шкоду інтересам юридичних осіб, правам і свободам фізичних осіб, негативно впливати на діяльність органів державної влади та місцевого самоврядування, на яких покладено обов'язок регулювання нотаріальної діяльності та контролю за організацією нотаріату. У зв'язку з цим, держава повинна створити дієвий механізм забезпечення охорони нотаріальної діяльності усіма можливими правовими засобами, зокрема такими, що встановлюють підстави кримінальної відповідальності у разі порушення встановленого законодавством України порядку здійснення нотаріальної діяльності¹²⁴.

Виходячи із вищенаведеного, слід резюмувати, що диспозитивний метод є міждисциплінарною (міжгалузевою) категорією. Причому останнім часом чіткі межі між імперативним та диспозитивним методом регулювання публічних та приватних галузях відповідно почали розмиватися: відбувається взаєморозширення вказаних методів у різні галузі системи права України.

1.5. Кримінально-правова ідеологія і кримінально-правова політика

Аналіз стану сучасного кримінального законодавства України приводить до сумного висновку про його достатньо глибоку кризу. Лише той факт, що за 18 років існування чинного КК України до нього було винесено більше однієї тисячі змін та доповнень, є наочним свідченням цього. Водночас звертає на себе увагу

---

¹²³ Харченко В.Б. Підстави кримінальної відповідальності осіб, уповноважених на здійснення нотаріальних дій. *Вісник кримінологічної асоціації України*. 2015. № 1 (9). С. 136

¹²⁴ Там же. С.137.

відсутність їх наукової обґрунтованості, високий ступінь колізійності, низький рівень з позицій юридичної техніки, часта непослідовність та т. ін. Це призводить до того, що не тільки пересічні громадяни не можуть зорієнтуватись у питаннях кримінально-правової охорони, при тому, що саме їм адресований, у першу чергу, кримінальний закон, а навіть у професійних правників це час від часу викликає проблеми. На це звертають увагу практично усі науковці, які досліджують питання кримінально-правової охорони. І тому абсолютно не є несподіваним створення Президентом України Комісії з питань правової реформи у складі якої працює група фахівців в галузі кримінального права, яка готує проект нового Кримінального кодексу України¹²⁵.

Як вже підкреслювалось, кримінально-правова політика країни буде успішною лише тоді, коли вона має у своєму фундаменті глибоко розроблену доктрину і створену на її базі нормативно закріплену концепцію. Якщо з першим моментом, в Україні все добре – вітчизняна кримінально-правова наука перебуває на високому рівні розвинутості, то з другим, на жаль, справи перебувають лише на рівні позначення необхідності такої розробки. Разом із цим, в основі доктрини і концепції кримінально-правової політики повинна перебувати ідеологія кримінально-правової політики, питання про яку лише нещодавно було підняте у вітчизняній науці. Ідеологія кримінально-правової політики являє собою складову кримінально-політичної правової правосвідомості. Саме на її основі повинна розроблятися кримінально-правова доктрина, прийматись концепція кримінально-правової політики і здійснюватися законотворча діяльність.

На превеликий жаль, за роки існування незалежної Української держави не була створена національна ідея загалом, не розроблена правова ідеологія країни та ідеологія кримінально-правової політики, як її складової частин. Цьому певною мірою завадило закріплення у

---

¹ Указ президента України №584/2019 від 07.08.2019 р. Питання Комісії з питань правової реформи. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/5842019-28949> (дата звернення: 23.Лютий.2019).

ст. 15 Конституції України положення про те, що суспільне життя в Україні ґрунтується на засадах політичної, економічної та ідеологічної багатоманітності та відмови від можливості визнання будь-якої ідеології, як обов'язкової і єдино вірної¹²⁶. Абсолютно зрозуміло, що це положення було закріплено у зв'язку із бажанням будь-яким чином уникнути повторення нашої гіркої історії, коли в країні офіційно існувала лише одна марксистсько-ленінська ідеологія і будь-які спроби щось протиставити їй визнавались антидержавними і, найчастіше, злочинним. Здавалось, що такий підхід законодавця України слід вітати. З одного боку так. Але водночас фактично була закріплена на вищому правовому рівні відмова від розробки національної ідеології (і правової у т. ч.), як такої, забуваючи про те, що жодна країна у світі не може існувати без власної ідеології. Не можна розбудовувати національну країну не розробивши спочатку її ідеології, не визначивши, тим самим, цілі будівництва, шляхів розвитку. Спроби «запозичення концепції демократизації життя суспільства, ідеалізації форм її прояву в зарубіжних державах і непродумане їх запозичення, копіювання без врахування українських ментальних реалій» часто не тільки не призводять до бажаних позитивних наслідків, а, навпаки, погіршують суспільно-політичну ситуацію, у т. ч. виступають каталізатором негативних антисуспільних проявів¹²⁷.

Невизначеність правової ідеології не може не позначатись негативним чином на функціонування суспільства, його окремих сфер, передусім, правової, життєдіяльності громадян, призводить до правопорушень, спроб ігнорування права тощо¹²⁸.

Відсутність загальнодержавної ідеології та її підтримки більшістю населення країни стали однією з причин сепаратистських рухів на Сході України. Водночас слід розуміти, що ні держава, ні її правова система не можуть ефективно функціонувати поза

---

¹²⁶ Конституція України: Закон України від 28 червня 1996 р. № 254к/96-ВР. <<http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>.Конституція> (дата звернення: 13.Січень.2020).

¹²⁷ Гришук В.К. *Філософсько-правове розуміння відповідальності людини*. 2-ге вид, Хмельницький ун-т управління та права, 2013. С.6.

¹²⁸ Недюха М. *Правова ідеологія українського суспільства*. МП Леся, 2012. С.6.

відповідною ідеологією. Що стосується правової системи, то слід чітко визначити, що її розбудова без попередньої розробки правової ідеології практично неможлива. На жаль, проблемам правової ідеології у вітчизняній правовій науці не приділялось достатньої уваги. Тим більше це стосується питань аналізу та розробки проблем кримінально-правової ідеології. До аналізу питань впливу правової ідеології на доктрину права, законотворчість та правозастосування в тих або інших аспектах, звертались М. І. Панов, М. П. Недюха, А. І. Луцький, М. Г. Хаустова, С. В. Савченко, В. М. Калітинський та низка інших вітчизняних науковців. На жаль, ці роботи присвячені аналізу проблем правової ідеології в цілому без конкретизації під кутом зору кримінально-правової ідеології. Ця прогалина фактично залишає кримінально-правову доктрину на фундаменті теоретичних розробок, побудованих на ідеологічній платформі марксизму-ленінізму. Звичайно, це жодним чином не означає необхідність перекреслення усіх досягнень кримінально-правової думки попередніх часів. Однак, не слід забувати, що розвиток і становлення правової доктрини здійснюється на базі економіки та ідеології пануючого в суспільстві класу, соціальної групи та т. ін. Якщо доктрина залишається незмінною, якщо вона зберігає практично повністю характеристики доктрини попередньої формації, то чи маємо ми право стверджувати, що вона є новою, відповідає ідеології сучасного суспільства. В Україні у 1991 році відбулась зміна суспільно-економічної формації, що викликало *необхідність розробки національної правової ідеології, яка не була здійснена*. Якщо звернутися до історії, то слід віддати належне (як би блюзнірські це не звучало), більшовикам, які після захоплення влади відразу відмовились від правової ідеології своїх попередників і почали державно-правову розбудову на базі власної ідеології. Це великою мірою визначило усю довгорічну історію СРСР, взагалі можливість його існування упродовж багатьох десятиріч. Не буде відкриттям той факт, що право завжди було потужним інструментом у руках правлячої еліти, за допомогою якого вона захищала власні інтереси. Водночас важливу роль відігравало теоретичне обґрунтування місця і ролі права у житті суспільства. Саме тому, зі зміною суспільно

економічної формації, відбувається зміна розуміння окремих інститутів кримінального права, що несе відповідне ідеологічне навантаження. Прикладів цього в історії кримінального законодавства СРСР більш, ніж достатньо.

Після зміни суспільно-економічної формації в Україні теж відбулися відповідні зміни в розумінні та законодавчому закріпленні окремих інститутів кримінального права, але якщо бути абсолютно відвертими, вони були достатньо обмеженими і стосувалися, в основному, інститутів Особливої частини КК України. Теоретичні підходи фактично залишилися незмінними, а ті що змінились, часто не витримують жодної критики¹²⁹. Звичайно, повторимо, що ми не закликаємо відкинути весь накопичений сторіччями багаж теоретичних досягнень вітчизняної кримінально-правової доктрини, адже вони вбирають у себе усе прогресивне, що було накопичено за попередні історичні епохи. Однак, вибудовуючи вітчизняне кримінальне законодавство, розвиваючи національну кримінально-правову доктрину, слід відійти від ідеологічного підґрунтя радянської доби. Уся історія Радянської влади була історією класової боротьби спочатку групи заколотників, що незаконним шляхом захопила владу в країні, а потім класу номенклатури, вигодуваному цією групою, з власним народом за допомогою кримінального права. Усе радянське кримінальне право було побудоване на ідеологічній платформі марксизму-ленінізму, починаючи від поняття злочину, і закінчуючи санкціями норм Особливої частини КК України. Звичайно така ситуація негативно впливала на диспозитивність у кримінальному праві оскільки влада не могла допустити можливостей вибору особою лінії поведінки. Усе повинно було бути максимально зарегламентовано. Диспозитивність же виходила за межі, дозволяла «вільність» у виборі лінії поведінки, що могло, за думкою влади, призвести до негативних, у її розумінні, наслідків.

Говорячи про правову ідеологію як фундамент правової доктрини і правової політики, необхідно, перш за все, визначитися із самим поняттям *ідеологія* (від грец. *ιδεολογία* від *ιδέα* «прообраз, ідея»

---

¹²⁹ Прикладом цього може бути відомі зміни до законодавства, що запровадили інститут кримінального проступку.

+ λογος «слово, розум, вчення»). Як відомо, цей термін був використаний у науці А. Л. К. Дестютом де Трасі у 1796 році – французьким філософом та економістом, для аналізу почуттів та ідей. Як зазначає М. І. Панов, правова ідеологія – це: «Найважливіша складова частина (елемент) правосвідомості, становить собою сукупність ідей, теорій, правових концепцій і фундаментальних принципів, які в узагальненій формі відображають філософське осмислення й оцінку правової реальності»¹³⁰.

Правова система будь-якої держави завжди є надзвичайно чутливою до пануючих у суспільстві ідеологічних доктрин, сприймає їх як «керівництво до дії». Зі зміною умов суспільного життя змінюються ідеї і почуття людей, у т. ч. змінюються правові погляди. У класовому суспільстві правова ідеологія завжди є ідеологією класовою, відбиваючи (фіксуючи у нормах права), суспільно-економічне становище пануючого класу (соціальної групи), їх соціальні інтереси, механізми їх захисту, стосунки із іншими класами та соціальними групами. Для тоталітарних країн притаманним є монізм ідеології. Це яскраво проявлялося в УРСР, де у ст. 6 Конституції 1978 р. було закріплено положення, згідно якого: «Озброєна марксистсько-ленінським ученням Комуністична партія визначає генеральну перспективу розвитку суспільства, лінію внутрішньої і зовнішньої політики СРСР, керує великою творчою діяльністю радянського народу, надає планомірного, науково обґрунтованого характеру його боротьбі за перемогу комунізму»¹³¹.

Тоталітарна правова ідеологія фактично обґрунтовує нормативне закріплення терору щодо власного народу.

У демократичних державах існує ідеологічний плюралізм, який забезпечує демократичність державного режиму. Водночас на рівні

---

¹³⁰ Панов М. Правова ідеологія і реформи в Україні. *Юридичний вісник України*. Київ, 26 вересень – 2 жовтень, 2015. С.13.

¹³¹ Конституція (Основний закон) Української Радянської Соціалістичної Республіки. Прийнята на позачерговій сьомій сесії Верховної Ради Української РСР дев'ятого скликання 20 квітня 1978 р. <<http://gska2.rada.gov.ua/site/const/istoriya/1978.html/> Конституція> (дата звернення: 01.Лютий. 2020).

держави повинна бути обрана (без будь-якого нормативного закріплення), одна правова ідеологія, яка визначатиме напрям розвитку держави та її правової системи.

Правова ідеологія, будучи складовою правосвідомості, фактично визначає правову політику держави, оскільки формулює ту мету, яка може бути досягнута шляхом прийняття правових приписів. Вона виступає як теоретична база державної правової політики.

Кримінально-правова ідеологія, яка являє собою складову (елемент) правової ідеології в цілому, своєю чергою, є елементом кримінально-правової правосвідомості. Вона є комплексом систематизованих, скоординованих кримінально-правових ідей, теорій, концепцій, положень та принципів, що перебувають між собою у відповідному співпорядкуванні і мають на меті формування бажаного для суспільства (окремої соціальної групи), кримінального законодавства, практики його застосування, формування у кримінально-правовій правосвідомості позитивної оцінки кримінально-правової боротьби зі злочинністю, обґрунтованих вимог до її вдосконалення.

Кримінально-правова ідеологія являє собою самостійний політико-правовий феномен, який виконує функцію визначення ролі та меж поширення кримінального права в питанні унормування поведінки членів суспільства в їх підпорядкуванні найважливішим загально визнаним правилам поведінки, цінностям та інтересам. «Згідно з таким визначенням, правова ідеологія набуває моністичного характеру, оскільки її сутність обумовлюється нормою права на відміну, скажімо, від політичної ідеології, яка завжди є плюралістичною...»¹³². Несформованість кримінально-правової ідеології як такої, викликає, у кінцевому підсумку, анархію законодавчих пропозицій в сфері кримінально-правової охорони і нестабільність законодавства. Саме це ми спостерігаємо сьогодні. Обсяги законодавчих пропозицій від суб'єктів законодавчої ініціативи перевищують усі розумні межі. Водночас юридична безграмотність авторів великої кількості законопроектів часто призводить до практично анекдотичних випадків, коли пропонується

---

¹³² Недюха М. *Правова ідеологія українського суспільства*. МП Леся, 2012. С.41.

встановити, наприклад, кримінальну відповідальність за порушення законодавства про бджільництво чи встановлення кримінальної відповідальності за неналежне виконання обов'язків рятувальниками на воді.

Кримінально-правова ідеологія починається з формування та розробки відповідних ідей, що є первинним етапом будь-якої людської діяльності. Саме ідея визначає кінцеву мету діяльності. Як зазначав Р. ф. Єрінг «мета є творцем всього права, і немає правової норми, яка не була б зобов'язана своїм походженням якійсь меті»¹³³.

Однак мета, як правило, для діяльності не існує як одиничне поняття. Як одиниця вона входить у сукупність з іншими цілями, що в сукупності утворює генеральну мету, яка цілісно і являє собою кримінально-правову ідеологію. «Саме в ідеології формується система цінностей, яка потім лягає в основу правової поведінки. Тому ідеологія виступає передумовою і умовою виникнення і дії правових норм»¹³⁴.

Формування кримінально-правової ідеології визначається завданням утвердження України як правової соціально орієнтованої, суверенної, демократичної країни, що закріплено у ст. 1 Конституції України¹³⁵.

Її призначення полягає у виконанні в суспільстві функції узгодження поведінки індивідів і суспільства в цілому. Це «узгодження» здійснюється шляхом формування доктрини та концепції кримінально-правової політики та її реалізацію у конкретних правових нормах.

Кримінально-правова ідеологія визначає кримінально-правову політику. Однак не тільки вона. Джерелами кримінально-правової політики також виступають кримінально-правова доктрина, чинне законодавство, Рішення Конституційного Суду України, чинні

---

¹³³ Рихард Ленинг, *Об основе и природе права* (Типография А.И. Мамонтова 1909) 7.

¹³⁴ *Государственная идеология* А. Васильев (ред), Юрлитинформ 2019. С.51.

¹³⁵ Конституція України < <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр>> дата звернення 10. Лютий. 2020.

міжнародні договори, згоду на обов'язковість яких надано ВР України.

Кримінально-правова ідеологія несе в собі подвійне навантаження, виступаючи, з одного боку, як збалансована система ідейно обґрунтованих заборон щодо вчинення конкретних дій, які визнаються суспільно шкідливими, а з другого, як сукупність 'концептуально обґрунтованих ідей, принципів і положень, стимулів і мотивів, що сприяють зміцненню і утвердженню правомірних засад функціонування держави і суспільства'¹³⁶. Водночас слід підкреслити, що кримінально-правова ідеологія не може бути загальнообов'язковою, не може визнаватись на нормативному рівні пріоритетною. Вона повинна бути завжди відкритою для критики, дискусійною, динамічною.

Кримінально-правова ідеологія:

- являє собою базу для вироблення кримінально-правової доктрини, розробки концепції кримінально-правової політики, її стратегії і тактики, здійснення нормативно-правового регулювання;
- є основою формування цілісного, стабільного, структурно-функціонального правового поля галузі кримінального права;
- покликана бути дієвим механізмом захисту найбільш важливих суспільних відносин, благ та інтересів;
- забезпечувати баланс охорони між нормами кримінального закону та нормами інших галузей права;
- враховувати національний кримінально-правовий менталітет;
- забезпечувати демократичний характер кримінально-правової політики;
- визначати баланс між системою покарання та іншими заходами кримінально-правового впливу;
- бути основою для законодавчого формування відповідей на новітні небезпеки.

Складовими кримінально-правової ідеології виступають кримінально-правовий ідеал, кримінально-правова доктрина та принципи кримінального права.

---

¹³⁶ Недюха М. *Правова ідеологія українського суспільства*. МП Леся, 2012. С. 54.

Що являє собою кримінально-правовий ідеал? У кожного на це, найімовірніше, буде своя відповідь. Дехто буде вважати ним створення такого закону про кримінальну відповідальність, який буде спроможним швидко реагувати *на усі* посягання на суспільні відносини, блага та інтереси. Інші, що це має бути закон, який встановлюватиме жорсткі види покарання до осіб, що його порушують. Треті, бачити його як невеликий за обсягом, але достатньо жорсткий за змістом, нормативний акт, що визначає відповідальність лише за найбільш небезпечні посягання та т. ін. Четверті, хотіли б бачити такий кримінальний закон, який був би здатний ліквідувати злочинність взагалі, як явище. П'яті, шості... Звичайно, що правовий ідеал не повинен бути ні абстрактним, ні утопічним за своїм змістом. Він повинен бути науково обґрунтованим, відповідати етапу суспільно-історичного розвитку, суспільно-економічній формації. Слід зазначити, що кримінально-правовий ідеал суспільства, окремих соціальних груп не завжди може бути прогресивним. Так, наприклад, не усі, розуміючи низький рівень профілактичного потенціалу покарання, продовжують вірити у те, що його жорстокість здатна запобігати вчиненню злочинів, і виступають за відновлення у КК смертної кари.

В основі кримінально-правового ідеалу перебувають відповідні кримінально-правові інтереси. Саме на їх базі формується відповідна ідеологія, яка через розробку відповідної доктрини в кінцевому підсумку оформляється у вигляді відповідного нормативного акту. Визначальними для системи в цілому залишаються інтереси, які формують кримінально-правову політику. Система цих інтересів є достатньо складною і багатоплановою. Однак і сам інтерес не є первинним. В основі його перебуває потреба. Зміна потреб призводить до зміни відповідних соціальних інтересів, які, (в ідеальному варіанті), знаходять своє обґрунтування у правовій доктрині і, як наслідок, викликають зміну у кримінальному законодавстві. Водночас слід підкреслити, що зміни у кримінальному законодавстві повинні відбуватись *виключно* за глобальної зміни потреб та інтересів, що виникли на їх підставі. На жаль, часто в основі

змін до КК України лежать не глобальні соціальні інтереси, а вузько кланові, навіть індивідуальні.

У контексті питання, що аналізується, потрібною виступає необхідність зменшення показників злочинності, досягнення суспільної безпеки, боротьба з найбільш небезпечними видами антисуспільної поведінки. Нормативна основа, в якій закріплений глобальний інтерес в цьому питанні, зафіксована у ст. 1 КК України, яка формулює основні завдання КК України.

Вбачається, що найважливішим у цьому контексті є інтерес досягнення раціонального балансу між дозволеним та забороненим (*глобальний інтерес*). Повертаючись до історії, легко згадати часи невинуватого розширення кримінальної репресії, які визначались інтересами тоталітарної держави і не відповідали об'єктивним інтересам суспільного розвитку, загальнолюдським інтересам. Це фактично зумовлювало політику кримінально-правового терору, адже всі репресії фактично були відповідним чином «оформлені» як кримінально-правові заборони. Динамічність соціальних процесів потребує постійного аналізу меж кримінально-правової охорони вирішення питань криміналізації та декриміналізації. Водночас існує небезпека нестабільності законодавства навіть у разі збереження єдності підходів до кримінально-правової політики. Ситуація із змінами чинного КК України, про що зазначалось вище, не дає можливості говорити про стабільність законодавства і свідчить про наявність проблеми з реалізацією кримінально-правової політики в частині забезпечення глобального інтересу.

Поруч з глобальним, у кримінально-правовій політиці існує система *спеціальних (приватних) інтересів*, які визначають основні напрями подальшого розвитку кримінального законодавства. Ця група інтересів може бути диференційована на дві підгрупи: *дефінітивні інтереси* – пов'язані з нормативною фіксацією інститутів, термінів та понять, які визначають загальні підходи, межі кримінально-правової політики та *особливі інтереси* – пов'язані з визначенням підстав, меж кримінальної відповідальності за посягання на конкретні об'єкти.

Кримінально-правова доктрина, як складова кримінально-правової ідеології, являє собою другий складовий елемент кримінально-правової ідеології.

«Доктрина» – (лат. *doctrina*) – вчення, наукова або філософська теорія, політична система, керівний теоретичний чи політичний принцип¹³⁷.

Кримінально-правова доктрина достатньо складне явище. Вона являє собою сформульовані відповідними школами погляди, концепції, виклад тих чи інших підходів щодо проблем розуміння кримінальної відповідальності, її меж та підстав, принципів як загалом, так і стосовно окремих видів поведінки. Якщо говорити більш спрощено, то кримінально-правова доктрина – це сформульована кримінально-правовою наукою система поглядів на проблеми кримінально-правового регулювання та охорони. Вона фактично є відповідною моделлю позитивного кримінального права, сукупністю ідей про кримінальне право, яка створена на базі відповідних суспільних інтересів.

Особливо слід підкреслити, що кримінально-правова доктрина є результатом наукової діяльності провідних вчених країни фахівців у галузі кримінального права. «За своїм генезисом правова доктрина являє собою панівний ... тип юридичного мислення і праворозуміння, що відображає правові погляди провідних правознавців»¹³⁸. Доктрина містить у собі концептуальні положення, які сформульовані внаслідок проведення відповідних досліджень, що можуть претендувати «на статус юридичних аксіом, догм, принципів і презумпцій»¹³⁹.

Водночас не можна не погодитись із точкою зору А. В. Наумова, який вважає, що:

---

¹³⁷ «Доктрина», *Вікіпедія*. Вільна енциклопедія <<https://uk.wikipedia.org/wiki/Доктрина>> дата звернення 1 Лютий 2020.

¹³⁸ Сорокин В. Судебная практика как источник права. За и против (Юридическая Россия, 1 Январь 2008, <http://www.law.edu.ru/article/article.asp?articleID=1115025> дата звернення 10 січень 2020.

¹³⁹ *Государственная идеология*. А. Васильев (ред), Юрлитинформ 2019. С.3.

Наукові ж доктрини можуть виходити за межі кримінально-правової політики, які не вписуються в неї, адже вони ширші і більші за об'ємом, так як пов'язані з вивченням не тільки приватних процесів, але і загальних закономірностей. Тому наукові ідеї розвиваються іноді і всупереч існуючій лінії кримінально-правової політики¹⁴⁰.

Доктрина завжди прогресивніша, ніж законодавство, оскільки є продуктом наукового осмислення соціальних і правових процесів і явищ. Законодавство завжди консервативніше і тому воно часто розвивається всупереч кримінально-правовій доктрині. Доктрина динамічніша. Законодавство більш статичне. Не можна оцінити це однозначно як позитивне чи негативне. З одного боку, законодавство має бути стабільним. З іншого – воно повинно відповідати системі існуючих потреб та інтересів, які, особливо в період глобальних соціальних змін, що характеризують сучасну історичну епоху в Україні, достатньо динамічні, і які фіксуються доктриною швидше, ніж змінюється кримінальне законодавство. Слід досягнути балансу між цими достатньо суперечливими питаннями. Виходом з цього положення може стати пропозиція, що внесена учасниками Львівського форуму кримінальної юстиції в запропонованій ними Концепції реформування законодавства про публічні правопорушення¹⁴¹, які вважають за доцільним закріпити на законодавчому рівні можливість внесення змін до КК України не частіше одного разу на рік. Це дасть можливість, з одного боку, напрацьовувати доктринальне обґрунтування необхідності тих чи інших змін і досягати розуміння цього на рівні законодавців, а з другого, сприятиме стабільності законодавства, недопущення «анархічності» у цій діяльності.

Принципи кримінального права, як ще один елемент кримінально-правової ідеології, являють собою «найбільш визначні, головні положення (засади) кримінального законодавства, які

---

¹⁴⁰ Наумов А. *Преступление и наказание в истории России*. Юрлитинформ, 2014. Т. 2. С.47.

¹⁴¹ Концепція реформування законодавства про публічні правопорушення (Львівський форум кримінальної юстиції) <<http://www.lfcj.com.ua/ua/концепція-форуму/>> дата звернення 2 Березень 2019.

встановлені законом чи безпосередньо з нього витікають, і які мають пряму дію, пряму регулятивну функцію». Принципи кримінального права відбивають кримінально-правову ідеологію, базуються на ній. Принципи кримінального права надзвичайно чутливі і мінливі залежно від змін у кримінально-правовій ідеології.

Кримінально-правова ідеологія, аналізуючи кримінально-правову дійсність шляхом аналізу чинного кримінального законодавства та практики його застосування, є критерієм для формування як тактичної (прийняття поточних законів), так і стратегічної (розробка та прийняття концепції на відповідну перспективу) кримінально-правової політики.

Необхідність ідеологічного забезпечення кримінально-правової діяльності стає особливо актуальною у період глобальних змін в суспільно-політичному житті суспільства, коли відбувається зміна праворозуміння, правових цінностей, правових вимог. Яскравим прикладом цього може служити зміна підходів до оцінки значущості охоронюваних КК України найважливіших суспільних відносин, благ та інтересів, що знайшло відображення в системі Особливої частини КК України.

Однак слід зазначити, що ідеологія сучасного кримінального права України не повністю зріклася ідеологічних підходів, на яких будувалося радянське кримінальне право. Водночас не слід забувати, що радянське кримінальне право, яке з початку свого формування мало яскраво виражений класовий характер, оскільки базувалося на ідеологічній доктрині марксизму-ленінізму, зрештою перетворилося у захисника сформованого в СРСР класу номенклатури і стало його активним захисником¹⁴². Це, у першу чергу, відбилась на розумінні ознак злочину, а конкретніше, на визначені його матеріальної ознаки – суспільної небезпечності.

Ця ознака злочину була сформульована на початку розробки радянської кримінально-правової теорії її апологетами (у першу чергу

---

¹⁴² Восленский Н. *Номенклатура* (Советская Россия 1991) <<http://lib.ru/POLITOLOG/woslenskij.txt>> дата звернення 2 Березень 2019; В. Чалидзе, *Уголовная Россия*. «ТЕРРА»-«TERRA», 1990.

А. А. Піонтковським) і повністю відповідала ідеологічним засадам марксистсько-ленінської теорії. Сформульована у такому вигляді матеріальна ознака злочину, будучи перенесеною з ідеологічних постулатів марксизму-ленінізму-сталінізму, давала можливість до найширшого тлумачення. Більшовики абсолютно відкрито стверджували, що кримінальне право захищає виключно їх інтереси, брехливо додаючи, що їх інтереси співпадають з інтересами народу.

Водночас вона (особливо до 1953 року) давала можливість розв'язання широкого терору проти власного народу. Достатньо згадати таке кримінально-правове поняття як «член родини зрадника батьківщини» (ст. 54^{1b} КК України 1928 р.) та ін., яке дало можливість застосовувати кримінально-правову репресію до осіб, діяння яких не могли бути характеризовані з точки зору суб'єктивної сторони, як вчинені винно (з точки зору цивілізованого розуміння поняття «вина» у кримінальному праві).

Суспільна небезпека являє собою чисто ідеологічну (а не ідеолого-правову) конструкцію і не може використовуватися як матеріальна ознака злочину. Та і сам законодавець фактично як матеріальну ознаку злочину використовує характеристику шкоди, яка спричинена відповідним діянням. Про це свідчить аналіз абсолютної більшості норм Особливої частини КК України.

Слід підкреслити, що практично усі країни колишнього соцтабору, створюючи сучасне кримінальне законодавство, відмовились від «суспільної небезпеки» як ознаки злочину. Водночас окремі країни взагалі відмовились від формулювання матеріальної ознаки злочину, визначаючи його виключно з формальних позицій, як діяння, що заборонене кримінальним законом на час його вчинення (ст. 1 КК Республіки Польща 1997 р.; ст. 1 КК Республіки Чехія 2009 р.; ст. 2 КК Румунії 2004 р. та ін.). Це, у першу чергу, стосується країн, що увійшли до Євросоюзу і змінили, відповідно до угоди про вступ, національне законодавство.

Аналіз ознак злочину, що використовуються в країнах континентального права, свідчить, що практично ніхто з них не використовує суспільну небезпечність як його ознаку, а визначає злочин на підставі формальної ознаки. Кримінальне законодавство

англо-американської правової сім'ї взагалі не закріплює поняття злочину та його ознак. Це здійснюється в доктрині, яка характеризує його з точки зору діяння (*actus reus* – лат.) і являє собою матеріальну ознаку та суб'єктивної сторони (*mens rea* – лат.).

Це зайвий раз підкреслює, що базування розуміння злочину на підставі його характеристики, як суспільно небезпечного діяння, було застосовано радянською кримінально-правовою теорією виключно в інтересах охорони пануючого в країні суспільно політичного ладу.

Ідеологія кримінально-правової політики повинна досліджуватись у парадигмальному вимірі:

- як система кримінально-правових ідей, погляді, теорій, концепцій, які відбивають ідеологію окремих соціальних груп;
- як єдина структура, що покликана забезпечувати існування та розвиток громадянського суспільства в Україні;
- як елемент культури суспільства (соціокультурний аспект).

Ідеологія кримінально-правової політики фактично визначає (встановлює) межі дії кримінального закону, визначає напрями криміналізації і декриміналізації.

На ідеологію кримінально-правової політики суттєвий вплив здійснюють процеси глобалізації, обраний Україною шлях на входження у європейське співтовариство. Це суттєво впливає на уніфікацію підходів до розуміння принципів кримінального права, злочинного і незлочинного, кари та її меж та т. ін. З посиленням інтеграційних процесів цей вплив буде посилюватись, що знайде своє відображення і в ідеології кримінального права та кримінально-правової політики, і в чинному законодавстві.

Підсумовуючи викладене, слід зробити висновок, що розробка доктрини та концепції кримінально-правової політики України повинні відбуватись на основі розробленої та підтриманої більшістю населення країни кримінально-правової ідеології, яка відповідатиме етапу соціально-економічного розвитку суспільства та враховуватиме менталітет народу України.

РОЗДІЛ 2. ДИСПОЗИТИВНИЙ МЕТОД В МЕХАНІЗМІ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВИХ ВІДНОСИН

2.1. Кримінально правове регулювання: методологічні підходи

Серед основних напрямків кримінально-правової політики зазвичай називають охорону найбільш важливих суспільних відносин, прав та інтересів особи. Зрештою, кримінально-правове забезпечення їх охорони впливає з ч.1 ст. 1 КК України. Однак останнім часом все частіше лунає думка, що кримінально-правова політика спрямована здебільшого не тільки на охоронну функцію, а й на певне регулювання суспільних відносин. Ні для кого не секрет, що такі інституту як призначення покарання та звільнення від його відбування, обставини, що виключають злочинні діяння, звільнення від кримінальної відповідальності та ін. прямо регулюються в КК України. Тому варто визначити сучасні підходи до правового регулювання взагалі, і кримінально-правового зокрема.

У своєму дослідженні І. М. Шопіна вказує, що на сьогодні існує 3 основні підходи до розуміння правового регулювання¹⁴³.

1) акумулюючи дослідження С. С. Алексєєва, П. М. Рабіновича, А. Т. Комзюка, М. М. Марченка, вчена групує їх з точки зору повного чи часткового співпадіння понять «правове регулювання» та «правових вплив»: правове регулювання – це здійснюваний за допомогою системи правових засобів (юридичних норм, правовідносин, індивідуальних розпоряджень тощо) результативний, нормативно-організаційний вплив на суспільні відносини з метою їх упорядкування, охорони, розвитку відповідно до вимог економічного базису, суспільних потреб цього соціального ладу; правове регулювання – це специфічний вплив, який здійснюється правом як особливим нормативним інституційним регулятором (при цьому

---

¹⁴³ Шопіна І.М. Щодо концептуальних підходів до визначення поняття правового регулювання. *Форум права*. 2011. №2. С.37.

правове регулювання має цілеспрямований, організаційний, результативний характер і здійснюється за допомогою цілісної системи засобів, що реально виражають саму матерію права як нормативного інституту утворення – регулятора); правове регулювання – це здійснюваний державою за допомогою всіх юридичних засобів владний вплив на суспільні відносини з метою їх упорядкування, закріплення, охорони і розвитку; правове регулювання є частиною правового впливу, його особливий порядок, що відзначається підвищеною чіткістю нормативної регламентації; кримінально-правове регулювання здійснюється за допомогою специфічних правових засобів: норм права, правовідносин, актів реалізації права¹⁴⁴. Згідно з уявленнями І. І. Лукашука, «правове регулювання – це здійснюваний в інтересах суспільства за допомогою норм права, вплив на поведінку учасників суспільних відносин з метою встановлення й упорядкування останніх».

2) За другим підходом правове регулювання розглядається як процес, який передбачає безпосередній (активний) правовий вплив на юридично значущі суспільні відносини¹⁴⁵.

3) Згідно третього підходу правове регулювання уявляє собою встановлення, закріплення або упорядкування суспільних відносин у певній сфері. О. Ф. Скакун резюмує, що правове регулювання – це здійснюване державою за допомогою права і правових засобів упорядкування суспільних відносин, їх юридичне закріплення, охорона і розвиток¹⁴⁶.

Д. Липинський вказує, що правове регулювання це правова категорія, яка здійснює регулятивну, попереджувальну, каральну, відновлювальну та виховну функції¹⁴⁷.

---

¹⁴⁴ Шопіна І.М. Щодо концептуальних підходів до визначення поняття правового регулювання. *Форум права*. 2011. №2. С.37.

¹⁴⁵ Егоршина О. П. Теория и государства и права : учебн. / О. П. Егоршина, Р. А. Ромашов. СПб. : Ассоциация «Юридический центр», 2005. С.75

¹⁴⁶ Скакун О. Ф. Теория государства и права : учебник. О. Ф. Скакун. Харьков : Консул ; Ун-т внутр. дел, 2000. С.28.

¹⁴⁷ Липинский Д. Соотношение функций и целей уголовной ответственности. Електронний ресурс. Режим доступу: <https://docplayer.ru/73278804-D-a-lipinskiy-sootnoshenie-funkciy-i-celey-ugolovnoy-otvetstvennosti.html> с.59.

О. М. Ігнатов зазначає, що «правове регулювання кримінального права здійснюється шляхом встановлення кримінально-правових заборон та покарань за порушення, підстави притягнення до кримінальної відповідальності осіб, що вчинили злочини, визначення характеру та ступеня їх відповідальності суду та призначення справедливого покарання. Саме тому предметом кримінального права слід вважати діяння, визнане кримінальним, а також покарання, передбачене за вчинення таких діянь»¹⁴⁸.

На думку В. Я. Тація, «злочин породжує суспільні відносини особливого роду – шкідливі та небезпечні для охоронюваних кримінальним законом суспільно корисних відносин. Особливість цих відносин не тільки в тому, що вони – суспільні відносини особливого роду (антисоціальні), але і в тому, що вони врегульовані кримінальним законодавством»¹⁴⁹.

Ю. І. Ляпунов вважає, що «предметом правового регулювання кримінального права є лише соціально негативні (шкідливі, небезпечні, позбавлені цінності) фактичні суспільні відносини, що виникають у момент злочинного посягання ... Вони, крім своєї видової приналежності і природи на відміну від абсолютних, носять виключно відносний і двосторонній характер: одна сторона – це держава в особі її правозастосовних органів, інша – правопорушник, який володіє взаємодіючими правами та обов'язками»¹⁵⁰. І ще: «У відповідності зі своїми функціями, серед яких охоронна є основною, головною, – пише Ю.І. Ляпунов, – неповторна особливість кримінального права, його «самобутність» полягає в тому, що поряд з предметом регулювання вона має і предмет охорони. Його складають найважливіші та найцінніші суспільні відносини»¹⁵¹.

---

¹⁴⁸ Уголовное право России. Учебник для вузов. В 2-х томах. Т. 1. Общая часть. Ответственные редакторы и руководители авторского коллектива. А. Н. Игнатов, Ю.А. Красиков. М.: Издательство НОРМА, 2000. С.135.

¹⁴⁹ Тацій В. Я. Об'єкт і предмет злочину в кримінальному праві України: монографія. В. Я. Тацій ; Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого. Харків: Право, 2016. С.160.

¹⁵⁰ Ляпунов Ю.И. Уголовное право: предмет и метод регулирования и охраны. *Уголовное право*. 2005. № 1. С.35.

¹⁵¹ Там же.

І. Я. Козаченко в предмет кримінально-правового регулювання включає зв'язки, що виникають в рамках охорони найважливіших для суспільства відносин, і відносини, що суперечать інтересам не лише окремих громадян, але і суспільства в цілому¹⁵².

Н. Ф. Кузнецова виділяє кримінально-правові відносини в широкому і вузькому сенсі. В широкому – це ті відносини, що виникають з введенням кримінального закону в силу, коли починають діяти превентивні функції кримінального закону, що впливають на нестабільних осіб, утримуючи їх від вчинення злочинів під загрозою застосування покарання, а у вузькому – традиційні відносини між державою та правопорушником з приводу вчинення злочину¹⁵³.

М. І. Ковальов, крім охоронних відносин, виділяє загальнорегулятивні кримінально-правові зв'язки: «Самим фактом видання відповідних норм кримінального права створені певні регуляторні правовідносини. Вони представляють себе абсолютними правовідносинами»¹⁵⁴.

А. В. Наумов доповнює перелік регуляторних правовідносин, в рамках яких особи наділяються правами на заподіяння шкоди при захисті від суспільно небезпечних порушень¹⁵⁵.

Автор ідеї механізму правового регулювання М. Г. Александров ставив на перше місце не правову норму в цілому, а одну з її різновидів – заборонну норму (правову заборону на вчинення окремих дій). Крім того, в механізмі правового регулювання він виділяв нормативну сторону і прояв впливу правової норми на суспільні відносини. Однак у подальших наукових дослідженнях нормативне забезпечення чомусь стало ототожнюватися з правовою

---

¹⁵² Уголовное право. Общая часть: Учебник. Ковалев М.И., Кондрашова Т.В., Незнамова З.А.; Отв. ред. И.Я. Козаченко. 5-е изд. М.:Юр.Норма, НИЦ ИНФРА. М, 2013. С.28.

¹⁵³ Курс уголовного права. Общая часть. Том 1: Учение о преступлении. Учебник для вузов. Под ред. Н.Ф. Кузнецовой и И.М. Тяжковой. М.: ИКД “Зерцало-М”, 2002. С.115/

¹⁵⁴ Ковальов М.И. Понятие преступления в советском уголовном праве. Свердловск, 1987. С.71/

¹⁵⁵ Наумов А.В. Российское уголовное право. Общая часть. Курс лекций. 6-е издание. М.: Издательство «Проспект». 833 с. С.55.

нормою, що вимагає самостійного визначення в процесі правового регулювання. А ось вплив права на суспільні відносини, навпаки, абсолютно справедливо аналізується в іншій, більш ширшій площині, оскільки представляє складне і багатогранне соціальне явище. Звідси і наявність різних підходів до його наукової інтерпретації¹⁵⁶.

До числа критиків багатьох поглядів на досліджуване поняття належить Т. М. Радько. Зокрема, він цілком справедливо не погоджується з наявністю таких елементів механізму правового регулювання, як законність і правосвідомість. Автор висловлює аргументовану точку зору про те, що «законність – це метод діяльності влади, це режим права, який зачіпає всі елементи механізму правового регулювання, починаючи з прийняття правової норми до її реалізації»¹⁵⁷.

Аналогічне судження він висловлює і з приводу правосвідомості. У той же час Т. М. Радько позначає і законність, і правосвідомість як найважливіші фактори механізму правового регулювання, оскільки вони є його основою, безумовним атрибутом. «Без правосвідомості і законності, – пише він, – будь-яка стадія, будь-який елемент механізму буде зламаним, діючим неадекватно, що викривляє справжній сенс правового регулювання»¹⁵⁸. З даним судженням не можна не погодитися, тим більше що без правосвідомості взагалі безглуздо говорити про реалізацію кримінального права.

В кримінально-правовій науці розробкою проблем механізму правового регулювання займалися багато науковців, які достатньо глибоко розглянули систему елементів, а саме: норми і правовідносини. При цьому заслуговує на увагу їх підхід до аналізу кримінальних правовідносин в рамках механізму правового регулювання, яке досліджується авторами не тільки в регулятивному аспекті, а й у правоохоронному. Подібний комплексний підхід

---

¹⁵⁶ Чучаев А. И. Уголовно-правовое воздействие: понятие, объект, механизм, классификация : монография. А. И. Чучаев, А. П. Фирсова. М. : Проспект, 2011. С.28.

¹⁵⁷ Радько Т.Н. Теория государства и права: Учебник для вузов. М.: Академический проект, 2005. С.579.

¹⁵⁸ Там же.

абсолютно відповідає змісту кримінально-правового регулювання, в процесі якого дуже складно виділити «чисті» регулятивні відносини.

Більш того, якщо врахувати, що регулятивні правовідносини, залежно від їх спрямованості, можна поділити на пасивні та активні, то спільне дослідження вищеназваних правовідносин робиться просто необхідним.

На основі загальнотеоретичного поняття механізму правового регулювання П. А. Фефелов дає визначення механізму кримінально-правової охорони як взаємодії «основних ланок (елементів) кримінально-правової системи в процесі здійснення завдання охорони найбільш важливих суспільних відносин від злочинних посягань»¹⁵⁹.

Автор хоча і не відійшов від традиційного сприйняття погляду на механізм правового регулювання, але при цьому окреслив завдання кримінально-правової охорони. Вони, щоправда, збігаються з цілями кримінального закону, але тим не менше сам цей факт став істотним науковим досягненням. По-друге, заслуговує увагу його позиція з питання принципів кримінально-правової охорони. По-третє, він вперше позначив проблему кримінально-процесуальної форми кримінально-правової охорони¹⁶⁰.

Незважаючи на те, що охорона є самостійною функцією кримінального права, її вивчення відіграє позитивну роль і в частині розуміння реалізації регулятивної функції, тим більше що вони багато в чому переплітаються між собою.

Так, вище зазначалась присутність в Особливій частині КК регулятивно-охоронних норм, що забезпечують охорону таких суспільних відносин, які не можуть бути впорядковані регулятивними галузями права, і, відповідно, їх правове регулювання здійснюється тільки за допомогою заборон, межі яких якраз і встановлюються в диспозиціях норм Особливої частини КК. Як приклад були висловлені припущення про норми, що охороняють статеvu свободу і недоторканність. «Для значної кількості законів кримінальних,

---

¹⁵⁹ Фефелов П.А. Механизм уголовно-правовой охраны (основные методологические проблемы). М.: Наука, 1992. С.90.

¹⁶⁰ Там же. С.95.

аналізуючи їх диспозитивну частину, – писав М. С. Таганцев, – ми дійсно знайдемо відповідні певні закони, вміщені, наприклад, в одному або іншому томі нашого Зводу законів. Але яку статтю, якого тому порушує, наприклад, особа, винна у вбивстві, зґвалтуванні, зраді? Де знайдемо ми певні закони, що містять у собі веління про недоторканність життя, здоров'я, свободи приватних осіб або цілісності та незалежності держав? Очевидно, що веління права, ті накази і заборони, невиконання яких описується в диспозитивній частині законів кримінальних, можуть бути двох порядків: або це будуть веління, зодягнені в форму закону, або це будуть веління, що не зодягнені в закон або законну постанову, – право неписане, якого буття ми розпізнаємо або з описів його порушень в законах кримінальних шляхом вилучення їх з диспозитивної частини закону, або за допомогою аналізу умов і ознак різних юридичних інститутів права публічного або навіть приватного, або навіть шляхом узагальнення фактів суспільного життя»¹⁶¹.

Незважаючи на те, що з тієї пори, коли були написані ці рядки, пройшло більше ста років і вітчизняне регулятивне право стало більш великим і глибоким, з'явилася конституція, яка закріпила основні права і свободи людини і громадянина, окремі сфери людського життя залишилися за межами правового регулювання у сфері соціальних норм. Тому точка зору, висловлена професором М. С. Таганцевим, залишатиметься актуальною і в майбутньому.

Таким чином, аналіз позначених аспектів показує наявність певного наукового інтересу до проблем механізму правового регулювання, чого не можна сказати про навчальну літературу. У ній це поняття не розглядається.

Широкий спектр поглядів на предмет кримінально-правового регулювання дуже різноманітний і обумовлений різним розумінням самого права і його фундаментальних понять, розходженням насамперед філософських підходів до вивчення права. Однак, при всіх розбіжностях у поглядах на предмет правового регулювання, можна констатувати, що суперечка зводиться в основному до

---

¹⁶¹ Таганцев, Н. С. Русское уголовное право [Текст]: лекции / Н. С. Таганцев. Часть Общая : в 2 т. Т. 1. М. : Наука, 1994. С.108.

кримінальних правовідносин, норм кримінального права, функцій, методів їх реалізації. Кожна з наведених точок зору розкриває певну сторону, властивість феномена предмета кримінально-правового регулювання, що теоретично може бути відображено в понятті предмета кримінально-правового регулювання або взяте за основу при його визначенні.

Встановлення (або зняття) кримінальної заборони в нормі кримінального права – прояв дії заборонного методу в праві. В результаті дії методу відбувається кримінально-правове регулювання – звуження (або розширення) сфери незаборонених дій. Заборонені дії як би вилучаються з «обороту», а «вивільняючись» – можуть входити в правовідносини, врегульовані іншими галузями права.

Суспільні відносини, що складаються з приводу забезпечення безпеки істотних життєвих інтересів людини, суспільства і держави від злочинних посягань, можуть бути тільки у формі кримінально-правових відносин і утворювати один предмет кримінального права. Вони складаються на основі норм кримінального права, зовні виражених і встановлених у відповідному кримінальному законі. При цьому норми кримінального права забезпечують свободу від свавілля суб'єктів кримінальних правовідносин.

Більш того, в загальній теорії права всі міркування будуються не на основі закону (форми вираження права), а на основі права, тобто більш загального поняття. У той же час дискусія з приводу кримінально-правового регулювання зводиться саме до кримінального закону і результатів його застосування – правовідносин, які виникають у зв'язку з вчиненням злочину. А кримінально-правове регулювання у цьому відношенні є самостійний елемент системи правового регулювання суспільних відносин, який дозволяє упорядкувати діяльність людей і здійснюється за допомогою кримінально-правової норми та кримінально-правових відносин.

З цього приводу Р.О. Халфина пише: «Визначення місця правовідносини в системі правового регулювання буде досить повним лише тоді, коли правовідносини будуть розглядатися не тільки як сукупність прав та обов'язків, що складають їх як правову форму, а й

у єдності цієї форми з реальною поведінкою»¹⁶². В цьому випадку якраз і звертається увага на особливу роль кримінального права у механізмі правового регулювання – охорону існуючих правовідносин. При цьому слід визнати правоту тих учених, які дотримуються точки зору про те, що право (в цьому випадку йдеться про кримінальне право) не може регулювати правовідносини, а тільки їх охороняти. Регулюванню можуть підлягати лише суспільні відносини. У цьому плані основна складність пізнання кримінально-правового регулювання якраз і полягає у визначенні таких суспільних відносин та розробці механізму їх регулювання.

Ю. К. Толстой з цього приводу вказує, що: «...розділяючи тезу про регулювання нормами права лише фактичних суспільних відносин, ми розходимося з його прихильниками при визначенні ролі і місця правовідносин у правовому регулюванні. Правовідносини – це з'єднувальна ланка між нормою права і тими суспільними відносинами, які складають предмет правового регулювання»¹⁶³.

Слід зазначити, що, виконуючи регулятивну функцію, кримінальне право впорядковує не існуючі до цього моменту правовідношення, а ту сферу суспільних відносин, яка може піддатися суспільно небезпечному впливу. «В даному випадку регулюються не існуючі правовідносини, – пише Р. О. Халфіна, – а змінюється правове регулювання даного суспільного відношення»¹⁶⁴, тобто проявляється коригуючий вплив на зазначені відносини з метою запобігання їх протиправного порушення.

Предметом регулювання у кримінальному праві є охоронні кримінально-правові відносини, що виникають внаслідок вчинення злочину; регулятивні кримінально-правові відносини, що виникають у зв'язку із заподіянням шкоди при вчиненні права на необхідну оборону, крайню необхідність, затримання особи, що вчинила злочин; регулятивні кримінально-правові відносини, що виникають з

---

¹⁶² Халфіна Р.О. Общее учение о правоотношении. М.: Юридическая литература, 1974. С.59.

¹⁶³ Толстой Ю.К. К теории правоотношения. Л.: Изд-во ЛГУ им.А.А. Жданова, 1959. С.73.

¹⁶⁴ Халфіна Р.О. Общее учение о правоотношении. М.: Юридическая литература, 1974. с.60.

виконання суспільно небезпечної діяльності неосудним¹⁶⁵. Ця позиція оскаржується спеціалістами, що виводять випадки примусового заподіяння шкоди за межі кримінально-правового регулювання.

Досліджуючи предмет і метод кримінально-правового регулювання Н. В. Генріх зазначає, що предмет кримінально-правового регулювання розглядається як система: захисних, регулятивних та відновлювальних кримінальних правовідносин; охоронно-попереджувальних та охоронно-відновних зв'язків; відносин, що створюють умови захисту від життєво важливих інтересів від потенційної небезпеки, що безпосередньо забезпечує захист, спрямованих на мінімізацію наслідків заподіяного шкоди та відновлення порушених прав і свобод; простих і складних кримінально-правових відносин, що розвиваються в горизонтальному та вертикальному напрямках¹⁶⁶.

Правозастосування є однією з форм реалізації права, поряд з дотриманням, виконанням і використанням. Внутрішня схожість з регулюванням, а саме з механізмом правового регулювання, забезпечується тим, що правозастосування здійснюється спеціально уповноваженими особами та органами держави з метою підтримки режиму законності. Проте в цьому криється і відмінність: потреба в застосуванні права виникає не в кожному випадку його реалізації, а лише у зв'язку з відхиленням від нормативного регламенту і необхідністю відновлення порушеного суб'єктивного права.

Таким чином, створюючи правові умови для належного функціонування та розвитку суспільних відносин, правове регулювання забезпечує всі форми реалізації права.

Тому, не піддаючи сумніву наявності індивідуального регулювання, необхідно відзначити, що воно має бути пов'язане зі створенням нормативної основи для застосування норм права, тобто з упорядкуванням реальних індивідуальних суспільних відносин.

---

¹⁶⁵ Яцеленко Б.В. Противоречия уголовно-правового регулирования: монография. Моск. ин-т. М., 1996. С.86.

¹⁶⁶ Генрих Н.В. Предмет и метод уголовно-правового регулирования: теория, истори и практика. М., 2011. С.318.

Слово «регулювати» означає: 1) упорядкувати, налагоджувати; 2) направляти розвиток, рух будь-чого з метою привести в порядок, в систему; 3) приводити механізми та частини в такий стан, при якому вони можуть правильно, нормально працювати; 4) піддавати порядку, нормальному стану¹⁶⁷.

В соціології під регулюванням розуміється форма цільового, керуючого впливу, орієнтованого на підтримку рівноваги в керованому об'єкті та його розвиток за допомогою введення в нього регуляторів (норм, правил, цілей, зв'язків)¹⁶⁸. Співвідносячись як частина і ціле, вона представляє собою так зване опосередковане управління. Регулювання співіснує поряд з прямим керуванням, тобто через задання об'єкту потрібного (конкретного) результату та визначення шляхів його досягнення. Опосередкованим регулюванням створюються можливості та обмеження діяльності, які повинні викликати в керованому об'єкті мотивацію та цілепокладання, бажані з точки зору суб'єкта управління. Важливо відзначити, що використання методів регулювання передбачає високу ступінь самостійності керованих об'єктів, розвинене самоврядування та самоорганізація в них¹⁶⁹.

Як бачимо, в кримінально-правовій політиці одночасно виникають і розвиваються теорії, побудовані на розмежуванні кримінально-правового регулювання та охорони, а також на їх поєднанні. Визнаючи, що ці поняття не співпадають за змістом, не можна погодитися з тим, що різниця між ними полягає в особливостях предмета. «Про відносини, охоронювані кримінальним правом, мова має вестися не у зв'язку з роздумами про предмет кримінального права, а в рамках аналізу його завдань»¹⁷⁰.

---

¹⁶⁷ Словник української мови Академічний тлумачний словник (1970—1980): онлайн –версія. Електронний ресурс. Режим доступу: <http://sum.in.ua/>

¹⁶⁸ Бобнева М.И. Социальные нормы и регуляции поведения. М.: Изд. «Наука», 1978. с.55.

¹⁶⁹ Пригожин А.И. Современная социология организаций: учебник. М.: Интерпракс, 1995. с.39.

¹⁷⁰ Пудовочкин Ю.Е., Пирвагидов С.С. Понятия, принципы и источники уголовного: сравнительно-правовой анализ законодательства России и стран СНГ. СПб: Юридический центр Пресс, 2003. с.131.

Як зазначає Е. Л. Сидоренко, якщо оцінити регулювання виключно як цільову поведінку, важливо визнати, що поняття «кримінально-правове регулювання» та «кримінально-правова охорона» виражають різні сторони та якості права як регулятора суспільних відносин (єдиний механізм, діяльність, а друга – цілі цієї діяльності)¹⁷¹.

Опосередковано цей висновок підтверджено в ст. 1 КК України: «Кримінальний кодекс України має своїм завданням правове забезпечення охорони прав і свобод людини і громадянина, власності, громадського порядку та громадської безпеки, довкілля, конституційного устрою України від злочинних посягань, забезпечення миру і безпеки людства, а також запобігання злочинам»¹⁷². Аналіз норми дозволяє констатувати, що завданням кримінально-правового регулювання є охорона, забезпечення та попередження. Окрім того, з семантичної точки зору є підстава говорити про тотожність понять охорона і забезпечення.

Завдання охорони найважливіших суспільних цінностей, яке фактично сформульовано в ст. 1 КК через формулювання завдання кодексу, вказує, що вони можуть бути досягнуті двома шляхами – як шляхом застосування закону про кримінальну відповідальність, так і шляхом реалізації запобіжної функції КК. В цьому питанні ми підтримуємо точку зору В. Д. Філімонова¹⁷³.

Дійсно, у змістовому значенні охорона – це «берегти, захищати, захистити, покривати, відстоювати, заступати, утримувати в цілому, рятувати»¹⁷⁴. Виконати цю задачу можна лише за допомогою комплексних заходів, спрямованих на попередження можливих злочинних посягань, а також на відновлення відносин, порушених при вчиненні злочину. Саме завдання охорони характеризує

---

¹⁷¹ Сидоренко Э.Л. Диспозитивный режим уголовно-правового регулирования: монография. М.: Юрлитинформ, 2013. С.28.

¹⁷² Кримінальний кодекс України. *Голос України*. Офіційне видання від 19.06.2001. № 107.

¹⁷³ Филимонов В.Д. Принципы уголовного права. М.: АО «Центр ЮрИнфоР». 2002 с.155.

¹⁷⁴ Словник української мови Академічний тлумачний словник (1970—1980): онлайн –версія. Електронний ресурс. Режим доступу: <http://sum.in.ua/>

кримінально-правове регулювання як особливий спосіб регулювання поведінки людей, пов'язаний із встановленням кримінально-правових заборон, реалізацією кримінальної відповідальності та ін.¹⁷⁵.

Таким чином, **кримінально-правове регулювання** можна розглядати як систему широкого (нормативно-організаційного, інформаційного, навчального, попереджувального та ін.) впливу на суспільні відносини за допомогою правових засобів.

Регулювання представляє собою організований вплив суб'єкта на об'єкт, за допомогою якого досягнута стійкість, упорядкованість об'єкта у разі виникнення його відхилення або загрози відхилення від заданого режиму функціонування або від заданих параметрів. Поза рамками відносин «суб'єкт – об'єкт» регулювання неможливо¹⁷⁶.

В сучасному суспільстві особливий вплив на розвиток системи права та системи законодавства здійснює глобалізація. В багатьох національних правових системах відбувається переосмислення місця та ролі багатьох правових інститутів, з'являються нові приписи. Відчутним є також глобалізаційний вплив на правову теорію та методологію.

І хоча в наукових публікаціях такий вплив, як правило, відображається у вигляді тенденцій, але вони є тими дієвими напрямками розвитку державної правової політик в цілому, і політики в сфері боротьби зі злочинністю зокрема. Мова йде про загальні тенденції розвитку права, але в процесі такого розвитку цілком можливі суттєві відхилення і навіть зворотний хід.

Серед глобалізаційних змін системи права України та правової теорії, в контексті даного дослідження, на перше місце виступає відзначений багатьма дослідниками факт «розмивання» чітких меж між приватним і публічним правом. Спостерігається видима тенденція інтегрування публічного права з усіма його властивостями та специфікою правового регулювання в сферу, на перший погляд недоторканного, приватного права. Такий розвиток системи права та

---

¹⁷⁵ Сидоренко Э.Л. Диспозитивный режим уголовно-правового регулирования: монография. М.: Юрлитинформ, 2013. С.172.

¹⁷⁶ Тацій В. Я. Об'єкт і предмет злочину в кримінальному праві України: монографія. В. Я. Тацій ; Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого. Харків: Право, 2016. С.37.

системи законодавства призводить до все частішого застосування галузями публічного права приватноправової методології¹⁷⁷. В сучасному суспільстві чітко простежується тенденція відходу від традиційного поділу методів правового регулювання на методи, відповідно, публічного та приватного права за галузевою ознакою. Одним із глобалізаційних наслідків є формування інтегрованого підходу до методів правового регулювання, що базується на обґрунтованому та ефективному зливанні приватно- та публічно-правової методології під час регулювання та охорони суспільних відносин, благ, цінностей та інтересів.

Активне включення в ряді випадків потерпілого в коло суб'єктів кримінально-правових відносин, можливості залучення до розгляду «співвідповідачів», делегування злочинцеві і потерпілому права ініціативно, самостійно і без прямої державної участі вирішувати кримінально-правовий конфлікт, використання інших диспозитивних і відновлювальних механізмів кримінально-правового регулювання – все це не що інше, як свідчення приватної інтервенції в традиційно публічне кримінальне право¹⁷⁸. Водночас справедливим є твердження про те, що не слід оцінювати ці явища як загрозу втрати ідентичності кримінально-правової політики, існування загрози стирання меж між кримінальним правом та іншими галузями.

Тут слід виходити з того, що політика в сфері боротьби зі злочинністю та всі її підсистеми є доволі специфічним інструментарієм в руках держави. Ніхто не буде заперечувати, що саме кримінально-правова політика в великій мірі забезпечує той імперативний вплив щодо кримінально-правового забезпечення охорони суспільних відносин. Імперативний метод був, є і буде тим наріжним каменем кримінально-правового регулювання, який забезпечує особливість поставлених перед ним завдань.

---

¹⁷⁷ Поліщук О. М. Приватноправові засади в кримінальному праві України: концептуальні аспекти : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. О. М. Поліщук; кер. роботи В. О. Туляков; Нац. ун.-т "Одеська юридична академія". Одеса, 2013. 205 с.

¹⁷⁸ Генрих Н.В. Предмет и метод уголовно-правового регулирования: теория, истори и практика. М.,2011.

Водночас не слід забувати, що кримінально-правова політика перебуває в постійному русі, вона повинна адекватно реагувати на нові виклики сучасного суспільства. І одним із таких способів реагування є «пропуск» в свою структуру приватних засад, приватноправової методології, найбільш типовим для якої є диспозитивний метод. І заперечувати поступове розширення застосування диспозитивного методу в кримінально-правовому регулюванні видається не зовсім вірним та обґрунтованим.

Аналізуючи регуляторну функцію кримінально-правової політики необхідно зупинитись ще на одному аспекті, який на сьогодні ще не приділялось достатньої уваги в наукових пошуках. Це питання про співвідношення диспозитивності і заборони, як методу регулювання. Це звичайно, у першу чергу торкається норм Особливої частини КК, хоча може проявляти себе і при конструюванні окремих норм Загальної частини.

Конструювання кримінально-правової норми повинно здійснюватися таким чином щоб воно не давало можливості, а ні подвійного тлумачення, а ні свавільного розуміння. Якщо законодавцем встановлюється заборона вчинення (невчинення) відповідних діянь, то вона повинна бути сформульована таким чином, щоб неможливо було тлумачити її дію с позицій диспозитивності. Заборона повинна поширюватись на конкретне чітко сформульоване діяння, яке вчиняється *при наявності можливості вибору лінії поведінки*. Якщо існує диспозитивність поведінки коли на її «роздоріжжі» стоять дороговкази «правомірна поведінка» в один напрям, і «злочинна поведінка» в інший, в ситуації коли особа обирає другий, то тоді і «включається» кримінально-правова заборона. При відсутності диспозитивності у виборі лінії поведінки (крайня необхідність, стан необхідної оборони, заподіяння шкоди під час заняття спортом, виконання законного наказу тощо), внаслідок вчинення діяння, що містить ознаки злочину, кримінальна відповідальність виключається. У зв'язку із цим виникає питання про чіткість законодавчих формулювань, про юридичну техніку. Кримінальний закон, можливо як ніякий інший, повинен користуватись чіткими, однозначно зрозумілими категоріями і

визначеннями. Одночасно слід завжди мати на увазі питання можливості доказування обставин і характеристик складу злочину в процесі досудового розслідування та судового розгляду справи. На превеликий жаль законодавець не завжди пам'ятає цю істину у своїй діяльності.

2.2. Інтерес як рухома складова диспозитивного методу реалізації кримінально-правової політики

Застосування імперативного чи диспозитивного методу напряду залежить від поділу права на приватне і публічно. Як зазначає П. В. Хряпінський на сьогодні в науці існує 3 підходи щодо такого поділу:

1) *теорія інтересу* – виходить зі спрямованості інтересів окремих правових положень. Якщо правові положення спрямовані на суспільні інтереси, то йдеться про публічне право, якщо ж на приватні – про приватне право. Такий розподіл права вважався основним протягом багатьох століть, він є також орієнтиром і для великої кількості правників нашого часу;

2) *теорія субординації, домінування, влади-підпорядкування* – розмежовує публічне та приватне право виходячи з характеру відносин між суб'єктами правовідносин. Відносини владного підпорядкування відповідають публічному праву, а відносини рівності – приватному. Саме тому типовим для публічного права є одностороннє обов'язкове регулювання, для приватного права – угода, договір, хоча останнім часом і спостерігається запозичення публічним правом деяких приватноправових інститутів;

3) *теорія допустимості* – віднесення правових норм базується на специфіці правового статусу окремих суб'єктів права. До публічного права належать ті правові положення, які стосуються виключно держави або інших носіїв державної влади, і, навпаки, до

приватного права відносять положення, що розповсюджуються тільки на громадян¹⁷⁹.

Категорія «інтерес» у праві ставала предметом досліджень багатьох науковців (С. Братусь, А. Венедиктов, П. Рабінович, М. Самбор, С. Стеценко, І. Тітко, Г. Усатий, В. Щавінський та ін.) В цілому в контексті даного дослідження «інтерес» слід розглядати в трьох значеннях: як об'єкт кримінально-правової охорони, як публічний інтерес та у якості приватного інтересу¹⁸⁰.

Давньоримський юрист Доміцій Ульпіан вперше застосував категорію «інтерес» для розмежування публічного та приватного права. На його думку, публічне право – це те, що належить до інтересів Римської держави, а приватне право впливає з користі окремих осіб, причому така користь існує і в публічних, і в приватних правовідносинах¹⁸¹.

Е. Л. Сидоренко, провівши узагальнення існуючих позицій, виділяє кілька підходів до розмежування приватних і публічних інтересів:

✓ теорія охоронюваних інтересів, яка концентрує увагу на приналежності права: публічний інтерес відображає становище держави, а приватний – статус окремих осіб;

✓ телеологічного школа, яка розрізняє приватні та публічні інтереси по їх цілям. У публічному інтересі ціле є метою, а окрема людина займає другорядне становище. Навпаки, в приватному праві окрема людина є метою, а ціле (державна) – засіб;

✓ природна теорія, яка в якості критерію класифікації приватних і публічних інтересів визначає становище суб'єкта. Публічними вважаються ті права, які не можуть існувати поза організованого

---

¹⁷⁹ Хряпінський П.В. Своєрідність диспозитивного методу регулювання суспільних відносин при спеціальному звільненні від кримінальної відповідальності. *Право і суспільство*. 2011. №1. с.39.

¹⁸⁰ Детальніше див.: Фріс П.Л. Вибрані праці. Івано-Франківськ : Фоліант, 2014. 652 с.

¹⁸¹ Історія вчень про державу і право : підручник / за ред. проф.Г. Г. Демиденка, проф. О. В. Петришина. Х. : Право, 2009. С.67-68.

єдності, а приватними – ті, які передбачають лише просто співіснування людей¹⁸².

Ю. Р. Мірошніченко, аналізуючи питання про баланс інтересів, вважає, що не можна обмежуватися виключно балансом публічних та приватних інтересів. Питання набагато ширше і включає в себе також баланс інтересів приватних осіб, баланс прав та обов'язків суб'єктів конкретних правовідносин, баланс інтересів і конституційних свобод громадян¹⁸³.

Як зазначає Г. О. Усатий, прикладом застосування поняття «інтерес» у широкому сенсі є Конституція України, ст. ст. 18, 32, 34, 35, 36, 39, 41, 44, 79, 89, 104, 121, 127, 140 якої наголошують на національних інтересах, інтересах національної безпеки, економічного добробуту, територіальної цілісності, громадського порядку, здоров'я і моральності населення, політичних, економічних, соціальних, культурних інтересах, інтересах суспільства, інтересах усіх співвітчизників, інтересах громадянина, інтересах держави, спільних інтересах територіальних громад сіл, селищ та міст тощо. Вказуючи на наявність таких інтересів, Конституція України підкреслює необхідність їх забезпечення (ст. 18), задоволення (ст. 36) чи захисту (ст. ст. 44, 127). Зміст інтересів у широкому розумінні Конституція України не розкриває¹⁸⁴.

Конституційний Суд України, виходячи зі змісту конституційного подання, роз'яснив поняття «інтерес» у вузькому розумінні цього слова, оскільки у клопотанні народних депутатів України йдеться саме про такий різновид інтересу у словосполученні «охоронюваний законом інтерес», тобто інтерес, який, на відміну від інтересу в широкому розумінні, «перебуває виключно у логічно-

---

¹⁸² Сидоренко Э.Л. Диспозитивный режим уголовно-правового регулирования: монография. М.: Юрлитинформ, 2013. С.17.

¹⁸³ Мірошніченко Ю. Баланс інтересів як принцип консенсуальної демократії: до постановки проблеми. *Віче*. 2014. №3. С.22.

¹⁸⁴ Усатий Г.О. Інтерес як об'єкт кримінально-правового конфлікту. *Часопис Київського університету права*. 2014. №3. с.65.

смысловому зв'язку із суб'єктивними правами, але прямо ними не опосередковується, тобто виходить за межі останніх»¹⁸⁵.

Шкода, яка спричиняється злочином, так чи інакше спрямована на один з елементів системи суспільного відношення. Вектор злочину завжди спрямований на один з елементів суспільного відношення – або на його предмет (об'єкт), або на учасника (суб'єкта), або на соціальний зв'язок. При цьому куди б не був він націлений, шкода спричиняється суспільному відношенню в цілому. Не може існувати такого положення, коли шкода спричинена, наприклад, предмету, а все суспільне відношення залишилось неушкодженим. Тому не може бути підтримана позиція тих авторів, які вказують, що об'єктом злочину можуть виступати елементи структури суспільних відносин, а не суспільні відносини в цілому¹⁸⁶.

П. С. Матишевським висловлена ще одна точка зору, згідно з якою як об'єкт злочину, крім суспільних відносин, виступають і особисті блага людини (життя, здоров'я, фізична недоторканість, честь, гідність)¹⁸⁷. Слід зазначити, що ця точка зору заслуговує повної підтримки, оскільки вказані блага – це природні цінності, існування яких не залежать від суспільства і держави, а можуть ними лише охоронятись¹⁸⁸.

Одночасно як об'єкт злочину слід виділити й інтереси окремої людини, які трансформовані в загальнолюдські інтереси і стали загальнолюдськими цінностями. Такими цінностями й інтересами є мир, екологічна безпека, захищеність від актів терору та ін. Виходячи з цього, об'єктом злочину є суспільні відносини, блага та інтереси, які

---

¹⁸⁵ Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 50 народних депутатів України щодо офіційного тлумачення окремих положень частини першої статті 4 Цивільного процесуального кодексу України (справа про охоронюваний законом інтерес). Справа № 1-10/2004 від 1 грудня 2004 року. Урядовий кур'єр. Офіційне видання від 15.12.2004. № 239.

¹⁸⁶ Фріс П.Л. Кримінальне право України. Загальна частина. 3-є вид. Одеса: Фенікс, 2018. С.78.

¹⁸⁷ Матишевський П. С. Кримінальне право України. Загальна частина. К., 2000. С.71.

¹⁸⁸ Фріс П.Л. Кримінальне право України. Загальна частина. 3-є вид. Одеса: Фенікс, 2018. 394 с.

прийняті під кримінально-правову охорону і яким внаслідок вчинення злочину спричиняється або може бути спричинена шкода¹⁸⁹.

Досліджуючи інтерес як об'єкт кримінально-правового конфлікту Г. О. Усатий зазначає, що у тексті кримінального закону спектр використання терміну «інтерес» доволі широкий: від інтересів України чи іноземних держав до охоронюваних законом інтересів окремих громадян¹⁹⁰. При цьому законодавець використовує термін «інтерес» у різному змісті та значенні, які вчений умовно розподіляє на окремі групи:

I. Законні інтереси (також зустрічається узагальнююча категорія – правоохоронювані інтереси):

- інтереси фізичної особи (інтереси особи, яка захищається, або іншої особи; інтереси особи; законні інтереси осіб; інтереси того, хто займається господарською діяльністю; охоронювані законом інтереси окремих громадян; особисті інтереси; інтереси громадянина);

- інтереси юридичної особи (інтереси того, хто займається господарською діяльністю; інтереси окремих юридичних осіб; інтереси власника; інтереси юридичної особи приватного права, інтереси юридичних осіб);

- інтереси держави (інтереси України; інтереси держави; державні інтереси; інтереси власника; інтереси служби; заінтересована іноземна держава);

- інтереси суспільства (суспільні інтереси; громадські інтереси).

II. Незаконні (протиправні) інтереси: особиста заінтересованість або інтереси третіх осіб;

- інтереси того, хто погрожує;

- інтереси особисто того, хто пропонує, обіцяє чи надає неправомірну вигоду, інтереси третьої особи;

- інші особисті інтереси;

---

¹⁸⁹ Фріс П.Л. Кримінальне право України. Загальна частина. 3-є вид. Одеса: Фенікс, 2018. С.82.

¹⁹⁰ Усатий Г.О. Інтерес як об'єкт кримінально-правового конфлікту. *Часопис Київського університету права*. 2014. №3. с.69.

▪ інтереси того, хто пропонує, обіцяє неправомірну вигоду, або інтереси третьої особи)¹⁹¹.

Таким чином, можна зробити висновок, що **інтереси** окремої людини (фізичної особи), юридичних осіб, держави і суспільства входять в об'єкт кримінально-правової охорони, будучи тим самим структурою відповідних складів злочинів.

Філософська категорія інтересу у внутрішньополітичній діяльності тої чи іншої соціальної групи, класу, прошарку суспільства, які перебувають при владі, проявляється, у своїй більшості, у вигляді тих чи інших нормативних актів (найчастіше законів) та вказівок відносно його застосування. Звичайно, що для кримінального права, яке у цивілізованій країні будується виключно на базі закону, саме кримінальний закон є фактичним показником відповідного інтересу¹⁹².

Кримінально-правова політика являє собою елемент (складову) загальної політики держави у сфері боротьби із злочинністю, яка, у свою чергу є елементом правової політики держави в цілому¹⁹³. Виходячи з цього виникає можливість аналізу та диференціації інтересів, які проявляються в політичній сфері з метою визначення місця кримінально-політичних інтересів (по вертикалі)¹⁹⁴.

Звичайно існують загальнополітичні інтереси, які являють собою сукупність економічних, правових, ідеологічних та т. ін. цілей, які намагається досягнути той, хто визначає напрямки політичної діяльності. В цій структурі правовий інтерес займає одне з провідних місць, оскільки за його допомогою формулюються правові приписи, що стають механізмом за допомогою якого досягається поставлена мета (реалізується інтерес). Звичайно, що така схема діє виключно в умовах правової держави, держави, де у життя реалізується принцип верховенства права. Нажаль нещодавній історії України добре відомі

---

¹⁹¹ Усатий Г.О. Інтерес як об'єкт кримінально-правового конфлікту. *Часопис Київського університету права*. 2014. №3. с.70.

¹⁹² Фріс П.Л. Вибрані праці. Івано-Франківськ : Фоліант, 2014. С.355.

¹⁹³ Фріс П.Л. Кримінально-правова політика Української держави: теоретичні, історичні та правові проблеми монографія. К.: Атіка. 2005. С.141.

¹⁹⁴ Фріс П.Л. Вибрані праці. Івано-Франківськ : Фоліант, 2014. С.355.

відступи від цього основоположного принципу коли верховенство права підмінялось верховенством партії, верховенством її номенклатурної верхівки.

Інтерес у правовій політиці за своєю структурою теж не є однорідним. Він включає у себе різноманітні інтереси, які пов'язані із досягненням цілей в окремих сферах, які регулюються різними галузями системи національного права. Це дає підстави ставити питання про існування інтересів у сферах державно-правової політики, цивільно-правової політики, адміністративно-правової політики та ін., які являють собою галузі правової політики, що відповідають системі галузей права.

Як вказує В. Р. Щавінський, у держави також є свої інтереси, які нерідко кореспондують з інтересами окремо взятої людини, суспільства, а іноді мають протилежний характер щодо інтересів людини чи частини суспільства. Такого роду ситуація може мати місце в разі зміни політичного курсу держави в результаті проведення виборів, прийняття того чи іншого рішення урядом чи центральним органом виконавчої влади, яке мало значний суспільний резонанс тощо¹⁹⁵.

Особливе місце займає загальна політика у сфері боротьби із злочинністю, яка являє собою симбіоз кількох галузей правової політики, що об'єднані одним спільним інтересом – зниженням рівня злочинності у суспільстві.

Об'єднання самостійних галузей правової політики в єдиний вид здійснюється на базі спільності основного інтересу, який визначає політику кожної із галузей, що входять у цю сферу – боротьба із злочинністю. Як вторинний інтерес боротьба із злочинністю визначає відповідним чином політику і ряду інших галузей – адміністративно-правової, фінансово-правової та ін. Однак за загальними правилами системності в основі об'єднання можуть знаходитись лише основні спільні характеристики, а не вторинні. Як зазначалося для політики у

---

¹⁹⁵ Щавінський Р.В. Поняття правового інтересу та його теоретична й адміністративно-правова сутність. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2016. №3. с.57.

сфері боротьби із злочинністю таким є основний інтерес боротьби із злочинністю.

Виходячи з цього саме інтерес є тим фундаментом на підставі якого здійснюється виділення та внутрішня структуризація політики у сфері боротьби із злочинністю¹⁹⁶.

Категорія інтересу відіграє важливу роль і на рівні внутрішньої диференціації елементів (складових) сфери боротьби із злочинністю. Однак на цьому рівні на перший план виступають вторинні інтереси, які визначають видову відокремленість кожного елементу.

Тут, у першу чергу, слід розглянути інтереси взаємодії кримінально-правової політики з іншими елементами (складовими) політики у сфері боротьби із злочинністю (горизонтальний рівень). Крім кримінально-правової у політику у сфері боротьби із злочинністю, на підставі висловленого вище міркування про основу об'єднання, включаються кримінально-процесуальна, кримінально-виконавча та кримінологічна (профілактична) політики. Для складної структури, якою є політика у сфері боротьби із злочинністю, на перший план виступають інтереси взаємодії, внутрішньої збалансованості системи, взаємопідтримки елементів. Звичайно, що кримінально-правова політика є системоутворюючим елементом в цій системі. Саме вона визначає основні об'єкти з якими здійснюється боротьба. Для політики у сфері боротьби із злочинністю інтерес боротьби із злочинністю виступає в якості генерального інтересу. Структура інтересів інших елементів поруч з генеральним, включає і інші, які визначаються єдністю системи¹⁹⁷.

Так, до інтересів кримінально-процесуальної політики, яка забезпечує реалізацію кримінально-правової політики через застосування матеріального кримінального права, належать інтереси пов'язані із застосуванням інституту кримінальної відповідальності (її повнота, швидкість застосування, законність, об'єктивність та т. ін.), оптимізація кримінально-процесуальної діяльності та т. ін.

---

¹⁹⁶ Детальніше див.: Фріс П.Л. Кримінальне право України. Загальна частина. 3-є вид. Одеса: Фенікс, 2018. 394 с.

¹⁹⁷ Фріс П.Л. Кримінальне право України. Загальна частина. 3-є вид. Одеса: Фенікс, 2018. С.218

Кримінально-виконавча політика включає в систему своїх основних інтересів – реалізацію кримінальної відповідальності поєднану з інтересом індивідуальної профілактики злочинності через ресоціалізацію осіб притягнутих до кримінальної відповідальності.

Система основних інтересів кримінологічної (профілактичної) політики включає інтереси загальної та спеціальної превенції.

Однак визначальними для системи в цілому залишаються інтереси які формують кримінально-правову політику. Система цих інтересів є достатньо складною і багатоплановою. Виходячи з того, що кримінально-правова політика знаходить свою матеріалізацію в нормах кримінального права, подальший аналіз проблеми інтересу у кримінально-правовій політиці необхідно здійснювати шляхом аналізу відповідних інститутів кримінального права.

Як зазначає В. Р. Щавінський, «у процесі правотворчої діяльності компетентних державних органів важливим видається попередній теоретичний ... аналіз правових інтересів суб'єктів майбутніх потенційних правових відносин, що уможливить конструювання такого нормативно-правового акту, норми якого будуть максимально наближені до потреб указаних суб'єктів, як наслідок, такі нормативно-правові акти будуть життєздатними»¹⁹⁸.

На перший план тут виступає інтерес у боротьбі з найбільш небезпечними (з точки зору законодавця) видами антисупільної поведінки (проблеми криміналізації та декриміналізації). Основа, яка визначає глобальні інтереси в цьому питанні визначена у ст. 1 КК України, яка формулює основні завдання Кримінального кодексу України. Фактично ж сформульовані в цій нормі задачі є завданнями кримінально-правової політики Української держави (до речі, відсутність у КК України 2001 р. чіткого формулювання завдань кримінально-правової політики не може бути визнана відповідною сучасним вимогам).

---

¹⁹⁸ Щавінський Р.В. Поняття правового інтересу та його теоретична й адміністративно-правова сутність. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2016. №3. с.55.

З точки зору кримінально-правової політики найважливішим є інтерес досягнення раціонального балансу між дозволеним та забороненим (глобальний інтерес). Повертаючись до історії легко згадати часи невинуватого розширення кримінальної репресії, які визначались інтересами тоталітарної держави і не відповідали об'єктивним інтересам суспільного розвитку, загальнолюдським інтересам. Це фактично зумовлювало політику кримінально-правового терору¹⁹⁹, адже всі репресії фактично були відповідним чином «оформлені» як кримінально-правові заборони. Звичайно, що динамічність соціальних процесів потребує постійного аналізу об'єктів кримінально-правової охорони вирішення питань криміналізації та декриміналізації. При цьому існує небезпека нестабільності законодавства навіть при збереженні єдності підходів до кримінально-правової політики.

Поруч з глобальним у кримінально-правовій політиці існує система спеціальних (приватних) інтересів²⁰⁰, які визначають основні напрями подальшого розвитку кримінального законодавства. Ця група інтересів може бути диференційована на дві групи: дефінітивні інтереси – пов'язані з нормативною фіксацією інститутів термінів та понять, які визначають загальні підходи, межі кримінально-правової політики та особливі інтереси – пов'язані з визначенням підстав, меж кримінальної відповідальності за посягання на конкретні об'єкти.

Н. В. Нетеса вважає, що в будь-якому суспільстві залежно від рівня його соціально-економічного та історичного розвитку, традицій, які існують у ньому, національних особливостей, культурних, релігійних та моральних цінностей устанавлюються пріоритети в захисті суспільних або приватних інтересів²⁰¹. З цього приводу Ю. В. Баулін підкреслює, що сьогодні в умовах загроз для українського суспільства відбувається двосторонній процес: з одного

---

¹⁹⁹ Фріс П.Л. Кримінальне право України. Загальна частина. 3-є вид. Одеса: Фенікс, 2018. С.218.

²⁰⁰ Фріс П. Л. Інтереси кримінально-правової політики. *Наше право*. 2005. №1 с.48.

²⁰¹ Нетеса Н.В. Суспільні та приватні інтереси в кримінальному праві: до питання пошуку балансу. *Проблеми боротьби зі злочинністю*. 2017. №33. С. 79.

боку, віддається пріоритет захисту публічних інтересів (загальнодержавних та суспільних), з другого – у світлі євроінтеграційних процесів (принаймні на законодавчому рівні) – пріоритет захисту приватних інтересів (зокрема, законодавчо закріплюється постулат примату життя і здоров'я людини, її честі і гідності, недоторканності і безпеки над корпоративними та державними інтересами)²⁰².

Найбільш ваговою рухомою силою диспозитивного методу реалізації кримінально-правової політики безумовно залишається приватний інтерес, інтерес, що прив'язаний до конкретного суб'єкта кримінально-правової політики.

На підтвердження цього, А. В. Дьомін констатує, що в основі процесу волеутворення і прояву правової ініціативи лежать інтереси суб'єкта права. Тому різноманітні диспозитивні прояви об'єднує визнається законодавцем право зацікавленої особи діяти не тільки своєю волею, але і в своєму інтересі. Йдеться про здатність особи своєї волею визначати власну поведінку, реалізовувати свій суб'єктивний інтерес. Іншими словами, в рамках диспозитивного регулювання зацікавлена особа має право вибирати максимально відповідний її власним інтересам (потребам) правомірний варіант поведінки. При цьому держава гарантує незастосування будь-яких негативних правових наслідків у разі відмови від одного варіанту поведінки і обрання іншого (законного)²⁰³.

Н. В. Нетеса, цілком слушно зазначає, що незважаючи на те, що кримінальне право традиційно вважається публічною галуззю права, яка покликана охороняти перш за все суспільні інтереси, слід визнати, що однією з тенденцій розвитку сучасної доктрини кримінального права є розширення в ньому приватноправових засад. У зв'язку з цим

---

²⁰² Баулін Ю. В. Принцип справедливості кримінального закону у правових позиціях Конституційного Суду України. Соціальна функція кримінального права: проблеми наукового забезпечення, законотворення та правозастосування: матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (12–13 жовт. 2016 р.) / редкол.: В. Я. Тацій (голов. ред.), В. І. Борисов (заст. голов. ред.) та ін. Харків: Право, 2016. С.28.

²⁰³ Демин А.В. Диспозитивность как общеправовой концепт. *Право и государство*. 2016. № 3 с.115.

ще одним аспектом, що заслуговує на увагу в контексті дослідження питання про забезпечення кримінально-правовими засобами балансу соціальних інтересів, є виявлення межі між сферами суспільного та приватного інтересу²⁰⁴.

Слід погодитись з І. В. Венедіктовою яка вважає, що «за своєю сутністю охоронюваний законом інтерес є домаганням (претензією), яке означає скерування особи на досягнення певного блага або статусу, а за правовою природою – дозволом, оскільки особа вільна у своїх діях за принципом *ubi jus incertum, ibi nullum* (дозволено все, що не заборонено законом)²⁰⁵.

П. М. Рабінович, який є прихильником теорії потребового праворозуміння пише, що «концептуальний потребовий підхід був і залишається неперевершеним, незамінним, можна сказати, єдино можливим дослідницьким інструментом виявлення сутності будь-яких соціальних явищ, зокрема основоположних («природних») прав і обов'язків людини, держави та кожного з елементів її правової системи й її механізму юридичного регулювання (законодавства, законності, офіційної правової ідеології, юридичних відносин тощо)»²⁰⁶.

М. Самбор, досліджуючи інтерес у праві, зазначає що інтерес в праві – це «усвідомлена спрямованість суб'єкта, зумовлена його внутрішнім переконанням в оволодінні певним благом матеріального чи нематеріального характеру, що являє собою задоволення потреби, здійснення та реалізація якого відбувається в межах загальноприйнятих правил поведінки, визначених у нормах права, що відповідає відсутності прямої заборони в досягненні такого блага й бажаним для нього способом, а також спирається на забезпечення

---

²⁰⁴ Нетеса Н.В. Суспільні та приватні інтереси в кримінальному праві: до питання пошуку балансу. *Проблеми боротьби зі злочинністю*. 2017. №33. С. 33.

²⁰⁵ Венедіктова І. В. Захист охоронюваних законом інтересів у цивільному праві / І. В. Венедіктова: Автореферат дис. ... док. юрид. наук: 12.00.03 / Міністерство освіти і науки України; Київський національний університет імені Тараса Шевченка. К., 2013 с.68.

²⁰⁶ Рабінович П. Пріоритетна функція загальнотеоретичного праводержавознавства. *Право України*. 2010. №1. с.10.

компетентними органами в разі наявності перешкоди на шляху можливості його задоволення²⁰⁷.

Р. В. Щавінський, уточнюючи позицію М. Самбора, дає власне визначення правового інтересу, під яким він розуміє наявну у фізичної чи юридичної особи внутрішню сформовану передумову задля можливої реалізації нею своїх прав і свобод, в основі якої лежить потреба в удосконаленні (покращенні) свого правового статусу чи отриманні матеріальних або нематеріальних благ²⁰⁸.

Диспозитивний метод кримінально-правового регулювання генетично пов'язаний з приватним інтересом, але це не дає підстав його спрощеної оцінки. Вочевидь, слід виходити з того, що в рамках диспозитивного методу регулюється не приватний інтерес, а правовідносини, що забезпечують його правовий захист.

Реалізацію приватного інтересу в праві можна представити у вигляді послідовного ланцюга розвитку відносин: односторонніх відносин інтересу – регулятивних правовідносин, спрямованих на реалізацію відносин інтересу – кримінальних правовідносин, що забезпечують охорону регулятивних відносин.

У найбільш загальному вигляді предмет диспозитивного методу кримінально-правового регулювання може бути визначений як сукупність суспільних відносин щодо реалізації права на приватний інтерес. У них виражається свобода волі приватної особи, і ця властивість впливає на вибір інструментів правового впливу²⁰⁹.

Динамічна цілісність диспозитивного режиму кримінально-правового регулювання може бути підтримана лише за умови врахування системних зв'язків між компонентами режиму при визначенні вектору кримінальної політики, криміналізації та декриміналізації діянь, що посягають на приватний інтерес. У зв'язку

---

²⁰⁷ Самбор М. А. Інтерес в праві: загальнотеоретичні аспекти розуміння та реалізації: автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01. М. А. Самбор ; Київ. нац. ун-т внутр. справ. К., 2010. С.12.

²⁰⁸ Щавінський Р.В. Поняття правового інтересу та його теоретична й адміністративно-правова сутність. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2016. №3. с.35.

²⁰⁹ Сидоренко Э.Л. Диспозитивний режим уголовно-правового регулювання: монографія. М.: Юрлитинформ, 2013. С.228.

з цим надзвичайно важливим є вимога відповідності режиму принципам правового регулювання²¹⁰.

Очікувалося, що проголошення пріоритету прав і свобод особистості ідейним принципом правової політики призведе до якісних змін в системі кримінально-правової охорони приватного інтересу. Але фактично це обмежилось безсистемними ліберальними поступками законодавства на тлі розширення кримінально-правових заборон. Як і раніше, потерпілий як носій порушених прав обмежений в своїх правах у матеріальному кримінальному праві, а відновлення його прав підмінюється процедурою державного реагування на вчинення злочину.

Дієвий захист приватного інтересу у кримінальному праві залежить від можливості визнання на законодавчому рівні носія приватного інтересу (потерпілого) повноцінним учасником кримінально-правових відносин²¹¹. На жаль, сьогодні, як справедливо наголошує А. А. Музика, чинне законодавство України, забезпечуючи права підозрюваних, підсудних і засуджених, майже не опікується правами потерпілого від злочину, який, відповідно до теоретичних положень кримінального права, фактично перебуває за межами кримінально-правових відносин, що виникають у зв'язку з учиненням злочину²¹². За таких умов цілком логічно постає питання про підстави виникнення кримінально-правових відносин у разі посягання на приватний інтерес конкретної особи. Очевидно, що успішне вирішення цього питання можливе лише за рахунок включення його до складу кримінально-правових відносин на рівні з іншими двома учасниками – злочинцем та державою в особі уповноважених органів. Крім того, баланс інтересів з визначальною роллю приватного

---

²¹⁰ Сидоренко Э.Л. Диспозитивный режим уголовно-правового регулирования: монография. М.: Юрлитинформ, 2013. С.229.

²¹¹ Нетеса Н.В. Суспільні та приватні інтереси в кримінальному праві: до питання пошуку балансу. *Проблеми боротьби зі злочинністю*. 2017. №33. С.33.

²¹² Музика А. А. Компенсаційна функція кримінального права. *Соціальна функція кримінального права: проблеми наукового забезпечення, законотворення та правозастосування: матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (12–13 жовт. 2016 р.)* / редкол.: В. Я. Тацій (голов. ред.), В. І. Борисов (заст. голов. ред.) та ін. Харків: Право, 2016. С. 105.

інтересу можливий за умови передбачення в законі про кримінальну відповідальність прямої вказівки на відшкодування потерпілому заподіяної шкоди²¹³.

Правовідношення по реалізації суб'єктивного права покладаються на різні матеріальні цінності та реалізуються в різних сферах соціальної та державної діяльності. Разом з тим вони володіють рядом особливостей, підкреслюючи їх юридичну однорідність:

1) об'єктом регулятивних відносин служать односторонні відносини інтересу;

2) ключовим елементом їхнього змісту є суб'єктивне право на інтерес, виражений у використанні свого права або у вимозі реакції відповідних органів, якщо особа самотійно не може реалізувати своє право.

Держава як гарант захисту основних прав і свобод особистості, суспільства та держави створює систему захисту регулятивних відносин. Забезпечення безпеки (збереження) загальнорегулятивних відносин «людина – держава» та абсолютних правовідносин «людина – необмежене коло осіб» по реалізації основних прав і свобод здійснюється шляхом встановлення кримінально-правових заборон. Виникають кримінально-правові відносини, що мають своїм об'єктом регуляторні правовідносини щодо реалізації суб'єктивного права на інтерес. Таким чином, підтверджується висновок, що для кримінального права значимим є не сам інтерес, а забезпечена позитивним правом можливість його реалізації (суб'єктивне право).

Цей висновок, однак, не відкидає значення інтересу як первинного джерела правового регулювання. За справедливим твердженням О. А. Мотіна, «єдине, що з точки зору кримінально-правового регулювання та складу злочину дійсно необхідно в структурі регулятивного відношення для визнання порушеним або

---

²¹³ Нетеса Н.В. Суспільні та приватні інтереси в кримінальному праві: до питання пошуку балансу. *Проблеми боротьби зі злочинністю*. 2017. №33. С. 33.

непорушеним об'єкт охорони, – це охоронюваний законом інтерес»²¹⁴.

Якщо на рівні регуляторного законодавства відмінності між приватними та публічними інтересами мають прихований характер внаслідок надання суб'єктам свободи дій у власному інтересі, то в кримінально-правовому регулюванні властивості, що притаманні приватному інтересу, проявляються яскравіше і інтенсивніше. Права та обов'язки суб'єктів прямо залежать від об'єкта кримінально-правових відносин. Встановлення заборон на шкоду суб'єктивним правам за реалізацією інтересу, охоронними нормами дозволяють регулювати відносини іншого роду – щодо реалізації права на охорону інтересу²¹⁵.

На думку І. Тітко, з якою слід погодитись, основним публічним інтересом у сфері кримінального судочинства є захист особи, суспільства та держави від кримінальних правопорушень, забезпечення швидкого, повного та неупередженого розслідування і судового розгляду з тим, щоб кожний, хто вчинив кримінальне правопорушення, був притягнутий до відповідальності. Поряд з цим окремі приватні інтереси учасників провадження можуть не лише не збігатися з указаним публічним інтересом, а й суперечити йому, знайшовши при цьому законодавче визнання та маючи нормативно закріпленій інструментарій забезпечення у вигляді відповідних суб'єктивних прав, наприклад:

1) приватний інтерес підозрюваного (обвинуваченого) може виражатися в небажанні брати на себе тягар доказування власної невинуватості, отже, КПК наділив його правом у будь-який момент відмовитися від дачі показань (п. 5 ч. 3 ст. 42 КПК);

2) приватним інтересом свідка є не завдати шкоди своїм близьким у зв'язку з дачею показань, відповідно законодавчо закріплено право свідка відмовитися давати показання або пояснення

---

²¹⁴ Мотин О.А. Частный интерес в системе объектов уголовно-правовой охраны: монография. Самара: Изд-во Самарской гуманитарной академии, 2006. с.57.

²¹⁵ Сидоренко Э.Л. Диспозитивный режим уголовно-правового регулирования: монография. М.: Юрлитинформ, 2013. С.231.

щодо себе, членів сім'ї чи близьких родичів (ч. 1 ст. 63 Конституції України; п. 3 ч. 1 ст. 66 КПК);

3) приватний інтерес особи, яка постраждала від кримінально караного діяння, може виражатися у небажанні порушення власного спокою розпочатим кримінальним провадженням, або у прагненні відшкодувати завдані збитки, шляхом «обміну» такого відшкодування на відмову від обвинувачення у вже розпочатому провадженні. Такі інтереси потерпілий може реалізувати шляхом відмови від: а) свого права подати заяву, яка є єдиною підставою початку кримінального провадження приватного обвинувачення (ч. 1 ст. 477 КПК), або б) обвинувачення у вже розпочатому провадженні, що призведе до його закриття (п. 7 ч. 1 ст. 284 КПК)²¹⁶.

До цього слід додати, що приватний інтерес підозрюваного, обвинуваченого та підсудного включає, окрім зазначених І. Тітко, також і інтерес на справедливе досудове розслідування, справедливий суд, які концентрують у себе інтерес у правильній кваліфікації діяння (у випадку доведення), врахуванні усіх пом'якшуючих обставин, обранні адекватного ступеню шкідливості діяння та характеристикам особи, виду та розміру призначеного покарання, застосуванні, при наявності відповідних умов, звільнення від кримінальної відповідальності або від покарання.

Однак сфера приватного інтересу в кримінально-правовій політиці теж не може бути безмежною. Внаслідок публічного характеру галузі вона зазнає певних обмежень в тій чи іншій мірі, як правило за рахунок норм кримінально-процесуального права.

Наприклад, у випадку «зловживання» сторонами угоди положеннями ст. 69 КК, тобто у разі узгодження ними покарання, яке за своїм видом та/або розміром не відповідає характеру, тяжкості вчиненого діяння та особі винного, суд має визнати умови цієї угоди такими, що не відповідають інтересам суспільства, та відмовити в її затвердженні. Аналогічне рішення має прийняти суд у випадку неврахування прокурором при укладенні угоди про визнання

---

²¹⁶ Тітко І. Приватний інтерес як категорія кримінального процесуального права. *Вісник Національної академії правових наук України*. № 3 (74). 2013. С. 251.

винуватості наявності обставин, що обтяжують покарання²¹⁷, наприклад незнятої або непогашеної судимості в обвинуваченого, що утворює рецидив злочинів, тощо²¹⁸.

Якщо до суду надійшла угода про примирення, однією зі сторін якої є юридична особа публічного права та в змісті якої, незважаючи на визнання факту заподіяння винним юридичній особі майнової шкоди і визначення її розміру, замість встановлення строку її відшкодування наведено перелік дій, не пов'язаних з відшкодуванням, які підозрюваний чи обвинувачений зобов'язаний вчинити на користь потерпілого, або якщо розмір шкоди взагалі не визначено, суд має відмовити у затвердженні угоди про примирення на підставі п. 2 ч. 7 ст. 474 КПК (умови угоди не відповідають інтересам суспільства). Аналогічне правило слід застосовувати і тоді, коли однією зі сторін угоди про примирення є юридична особа приватного права, створена державою (ч. 3 ст. 167 ЦК), АР Крим (ч. 3 ст. 168 ЦК) чи територіальною громадою (ч. 3 ст. 169 ЦК), а також якщо одним із засновників юридичної особи приватного права є фізична чи (та) юридична особа, а іншим – держава, АР Крим чи територіальна громада²¹⁹.

І. Тітко вказує ще на декілька випадків обмеження приватного інтересу нормами кримінального-процесуального права, серед яких варто виділити наступні:

1) прикладами обмеження приватного інтересу в кримінальному судочинстві за тяжкістю кримінального правопорушення може бути:

---

²¹⁷ Про деякі питання здійснення кримінального провадження на підставі угод: Інформ. лист Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 15.11.2012 р. № 223- 1679/0/4-12. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v1679740-12>

²¹⁸ Тітко І. Критерії обмеження сфери приватного інтересу в кримінальному процесуальному праві. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2015. №33. С. 161.

²¹⁹ Про доповнення до інформаційного листа Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 15.11.2012 р. № 223-1679/0/4-12 «Про деякі питання здійснення кримінального провадження на підставі угод»: Інформ. лист Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 05.04.2013 р. № 223-558/0/4-13. Закон і Бізнес, від 04.2013 р. 2013 р. № 16.

можливість примирення потерпілого й правопорушника з подальшим звільненням останнього від кримінальної відповідальності, передбачена лише у провадженнях щодо злочинів невеликої тяжкості або необережних злочинів середньої тяжкості (ст. 46 КК); обов'язкове залучення захисника у провадженнях щодо особливо тяжких злочинів незалежно від позиції підозрюваного (ч. 1 ст. 52 КПК); заборона укладати угоду про примирення у провадженнях щодо тяжких та особливо тяжких злочинів, а угоду про визнання винуватості – щодо особливо тяжких злочинів (ч. 3, 4 ст. 469 КПК); відсутність особливо тяжких злочинів серед кримінальних правопорушень, щодо яких передбачено провадження у формі приватного обвинувачення (ст. 477 КПК)²²⁰;

2) незаконне заволодіння транспортним засобом, вчинене повторно або за попередньою змовою групою осіб, або поєднане з насильством, що не є небезпечним для життя чи здоров'я потерпілого, або з погрозою застосування такого насильства, або вчинені з проникненням у приміщення чи інше сховище, або якщо вони завдали значної матеріальної шкоди (ч. 2 ст. 289 КК) є тяжким злочином і відповідно за загальним правилом не передбачає можливості укладення угоди про примирення під підозрюваним та потерпілим. Проте якщо останні є чоловіком і дружиною, близькими родичами, або підозрюваний є найманим працівником, а потерпілий його роботодавцем, то провадження набуває статусу приватного обвинувачення (п. 3 ч. 1 ст. 477 КПК), і відповідно угода про примирення може бути укладена (ч. 3 ст. 469 КПК)²²¹.

З іншого боку, неповноліття, фізичні вади та інші чинники, якими характеризується підозрюваний, звужують сферу дії його приватного інтересу, оскільки позбавляють можливості відмовитися від професійного захисту та здійснювати захист самостійно (ч. 2 ст. 52 КПК); неосудність правопорушника виключає можливість договірних правовідносин у кримінальному судочинстві; якщо

---

²²⁰ Тітко І. Критерії обмеження сфери приватного інтересу в кримінальному процесуальному праві. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2015. №33. С.161.

²²¹ Там же.

стороною угоди про примирення є юридична особа публічного права, то сторони обмежені в обранні варіантів компромісу, оскільки інститут прощення боргу не підлягає застосуванню, а також не допускається заміна відшкодування завданої майнової шкоди вчиненням певних дій на користь потерпілого, обов'язок особи відшкодувати у повному обсязі шкоду, заподіяну злочином, завжди зберігає силу²²².

Цікавий приклад самозахисту своїх інтересів наводить В. Б. Харченко: «... відповідальність за скачування контенту з торрентів поклали на споживачів. Володільцям права інтелектуальної власності стало вигідно власноруч розміщати на торрентах власний контент і відслідковувати тих осіб, хто його нелегально використовує (скачує). Таким особам висувалися судові позови, від реалізації яких володільці прав на інтелектуальний продукт заробляли більше ніж від легального поширення свого контенту. Зазначені дії пояснюються як самозахист прав на об'єкти інтелектуальної власності, але за законодавством України зазначене є провокацією злочину та кваліфікуються як підбурювання до вчинення відповідного злочину»²²³. Таке твердження повністю підтверджує тезу про те, що інтерес у правових відносинах, в т. ч. кримінально-правових, є надзвичайно багатограним явищем. Він може виступати і у якості певної ознаки складу злочину, і у якості рушійної сили задоволення своїх певних потреб при реалізації кримінально-правової політики. Однак тут слід постійно враховувати основну рису диспозитивного методу у кримінально-правових відносинах – особа може діяти в чітко визначених законом рамках.

---

²²² Про доповнення до інформаційного листа Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 15.11.2012 р. № 223-1679/0/4-12 «Про деякі питання здійснення кримінального провадження на підставі угод»: Інформ. лист Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 05.04.2013 р. № 223-558/0/4-13. Закон і Бізнес, від 04.2013 р. 2013 р. № 16.

²²³ Харченко В.Б. Монетизація інтелектуального піратства як перспективний напрям протидії злочинам, що посягають на результати творчої діяльності. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна*. № 1082. Серія «ПРАВО». Випуск № 16, 2013. С.123.

Таким чином, інтерес представляє виражене в об'єктивній дійсності одностороннє відношення суб'єкта до певного блага (стану, предмету та ін.). Передбачається, що у відносинах інтересу особа заявляє про наявність у нього певної потреби та вживає заходи для її задоволення, що ще раз свідчить про рухому роль приватного інтересу в реалізації диспозитивного методу кримінально-правової політики.

2.3. Джерела та суб'єктний склад диспозитивного методу реалізації кримінально-правової політики

Для розуміння нормативного закріплення та суб'єктів реалізації диспозитивного методу важливим є дослідження джерел кримінально-правової політики, через які даний метод формалізується у відповідних нормах, а також суб'єктів, які його реалізують в конкретних кримінально-правових відносинах.

Загальнотеоретичні засади кримінально-правової політики детально досліджено у монографіях та чисельних публікаціях в періодичних виданнях²²⁴.

До суб'єктів кримінально-правової політики належать:

- Верховна Рада України;
- Президент України;
- Конституційний Суд України;
- Верховний Суд.

В якості учасників кримінально-правової політики виступають:

- Суди загальної юрисдикції;
- Правоохоронні органи (прокуратура, МВС, СБУ, органи податкової міліції, органи Державного департаменту виконання покарань та ін.);
- громадяни (як при виконанні ними кримінально-правових приписів, так і у випадках притягнення їх до кримінальної відповідальності за порушення норм КК)²²⁵.

---

²²⁴ Фріс П.Л. Вибрані праці. Івано-Франківськ : Фоліант, 2014. 652 с.

²²⁵ Фріс П.Л. Кримінально-правова політика Української держави: теоретичні, історичні та правові проблеми монографія. К.: Атіка. 2005. С.142.

Джерелами кримінально-правової політики є:

- Конституція України, як джерело всієї внутрішньої та зовнішньої політики, база всього національного законодавства;
- Закони України;
- Укази Президента України;
- Рішення Конституційного Суду України;
- Постанови Пленуму Верховного Суду;
- Міжнародні договори, ратифіковані Україною²²⁶.

До джерел кримінально-правової політики і, відповідно будь-якої з її сфер, також можна відносити: постанови Кабінету Міністрів України; рекомендаційні роз'яснення Пленуму Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ. Цього переліку притримуються фактично всі вчені, які досліджували окремі аспекти політики в сфері протидії злочинності. Варто лише відмітити, що з усього переліку нормативно-правових актів окремо слід виділити цільові програми, спрямовані на профілактику злочинності, які можуть прийматися різними суб'єктами кримінально-правової політики²²⁷.

Однак таких загальних підходів до переліку суб'єктного складу не достатньо для розуміння особливостей формалізації та реалізації диспозитивного методу кримінально-правової політики. Причому якщо щодо суб'єктів, які здійснюють нормотворчу (Верховна Рада України, президент України, Кабінет Міністрів України тощо), нормороз'яснювальну (Конституційний Суд України, Верховний Суд) чи нормозастосовну (суди, органи кримінальної юстиції) діяльність особливих проблем не виникає, то стосовно *учасників* кримінально-правової політики (особи, які безпосередньо не формують політику, але є суб'єктами кримінально-правових відносин) слід провести окремий аналіз

---

²²⁶ Фріс П.Л. Кримінально-правова політика Української держави: теоретичні, історичні та правові проблеми монографія. К.: Атіка. 2005. С.169.

²²⁷ Козич І.В. Кримінально-правова політика в сфері протидії злочинам, що вчиняються із застосуванням насильства: дис. на здобуття наукового ступеня канд.юрид.наук. 12.00.08 Львів, 2012. С.49.

Зокрема, будучи прихильником вивчення правозахисних кримінально-правових відносин, Е. Л. Сидоренко вважає, що більш доцільним є вивчення суб'єктного складу кримінально-правових відносин з урахуванням правозахисного кримінально-правового регулювання. Пропонований підхід розширює уявлення про зміст та суб'єктну складову кримінально-правових відносин, що дозволяє включити в предмет галузевого правозахисного регулювання зв'язок «власник прав – заподіювач шкоди». Вона зазначає, що в правозахисних кримінально-правових відносинах суб'єктами, виступають особи:

- 1) що вчинили злочин;
- 2) що вчинили суспільно небезпечну діяльність, яка не є злочином унаслідок відсутності відповідних ознак суб'єкта злочину;
- 3) правомірно спричинили шкоду за погодженням з власником права;
- 4) потерпілі внаслідок ліквідації власником права безпеки, безпосередньо яка загрожує захищеним законом інтересам особистості, суспільства та держави в ситуації крайньої необхідності²²⁸.

Розвиток диспозитивних начал кримінально-правового регулювання змусило переглянути питання про статус потерпілого як учасника кримінально-правового відношення. Якщо раніше він сприймався як процесуальна фігура, що відіграє номінальну роль у відносинах відповідальності, то в даний час все наполегливіше звучить думка про надання власнику захищених законом прав та інтересів статусу активного суб'єкта кримінальних правовідносин.

У статті 8 Загальної декларації прав людини закріплено, що кожна людина має право на ефективне відновлення в правах компетентними національними судами у випадках порушення її основних прав, наданих людині Конституцією чи Законом²²⁹. Ст. 3 Конституції України вказує, що: «Людина, її життя і здоров'я, честь і

---

²²⁸ Сидоренко Э.Л. Диспозитивный режим уголовно-правового регулирования: монография. М.: Юрлитинформ, 2013. С.315.

²²⁹ Загальна декларація прав людини. Голос України, офіційне видання від 10.12.2008. № 236

гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю. Права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави. Держава відповідає перед людиною за свою діяльність. Утвердження і забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави»²³⁰. Існує чимало публікацій щодо дотримання прав підозрюваного, обвинувачуваного, підсудного та засудженого, абсолютно забуваючи про потерпілого з точки зору кримінально-правової політики. О. В. Шамара з цього приводу слушно зазначає, що «при будь-якому співвідношенні системи кримінального права і системи кримінального закону на сьогодні в Україні виявляється, що потерпілий у всій багатоаспектності свого виразу (як особа, права якої виявляються порушеними внаслідок вчинення злочину; як елемент об'єкта злочину; як особа, якій надається право впливати на вирішення питання про звільнення від кримінальної відповідальності чи від відбування покарання у випадку примирення чи її згоди на спричинення шкоди) поки що залишається поза межами як кримінального законодавства, так і фактично кримінального права»²³¹.

Тим більше, як вважає науковець, це питання має своє вирішення на міжнародному рівні. Наприклад, у Декларації основних принципів правосуддя для жертв злочинів і зловживання владою (прийнята Генеральною Асамблеєю ООН 29.11.1985 р.), яка є виявом колективної волі світової спільноти, порушено проблему відновлення балансу між правами підозрюваного, обвинуваченого, підсудного, з одного боку, та інтересами жертви (потерпілого), – з другого. Цей міжнародний документ базується на засадах визнання гідності жертв злочинів. У ньому передбачено ті напрями, в яких необхідно діяти державам для забезпечення відповідного поведіння із названими особами, визначено основні стандарти, згідно з якими потрібно

---

²³⁰ Конституція України // Офіційний вісник України від 01.10.2010. 2010 р. № 72/1 Спеціальний випуск, стор. 15, стаття 2598.

²³¹ Шамара О.В. Інститут потерпілого у кримінальному праві України: проблеми та перспективи розвитку. О. В. Шамара. *Бюлетень Міністерства юстиції України*. 2011. № 10. С. 75.

оцінювати законодавство та практику його застосування. На європейському рівні 24.11.1983 р. Радою Європи прийнята Конвенція про відшкодування збитків жертвам насильницьких злочинів. Комітетом Міністрів Ради Європи розроблені важливі рекомендації, зокрема № R(85)11 від 28.06.1985 р. щодо ролі потерпілого в межах кримінального права та кримінального процесу, № R(87)21 від 17.09.1987 р. щодо допомоги жертвам та запобігання віктимізації, керівні принципи захисту жертв терористичних актів від 2.03.2005 р. та ін.²³².

Пропозиції надати потерпілому певні повноваження впливати на можливість звільнення особи від кримінальної відповідальності, зокрема, у зв'язку із зміною обстановки, були висловлені В. І. Борисовим, Ю. П. Дзюбою та Ю. А. Пономаренко — розробниками проекту Закону України «Про внесення змін і доповнень до Кримінального кодексу України (щодо правового статусу потерпілого від злочину)». Зазначені вчені пропонують доповнити ст. 48 КК («Звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку із зміною обстановки») реченням наступного змісту: «Таке звільнення не допускається, якщо потерпілий від злочину проти цього заперечує», тобто надати потерпілому право брати участь у визнанні того факту, що у змінній обстановці діяння втратило суспільну небезпечність або особа, яка вчинила злочин, перестала бути суспільно небезпечною²³³.

В. Б. Харченко, рецензуючи монографію Демидової Л.М.²³⁴, чітко вказує на дискусійність питання віднесення проблеми поновлення порушених вчиненням злочину майнових прав

---

²³² Шамара О.В. Інститут потерпілого у кримінальному праві України: проблеми та перспективи розвитку. О. В. Шамара. *Бюлетень Міністерства юстиції України*. 2011. № 10. С. 75.

²³³ Гізімчук С., Зінов'єва І. Деякі питання звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з примиренням винного з потерпілим (ст. 46 КК України). *Вісник Академії правових наук України*. 2010. №63. С.55-61.

²³⁴ Демидова Л. М. Проблеми кримінально-правової відповідальності за заподіяння майнової шкоди в Україні (майнова шкода як злочинний наслідок): / Л. М. Демидова. Х. : Право, 2013. 752 с.

потерпілого до кримінально-правової проблематики²³⁵. Саме тому наявність процесуального та відсутність матеріального визначення потерпілого в теорії кримінального права сприймається по-різному.

Зокрема, П. С. Дагель визнає процесуальне поняття потерпілого спільним для права та процесу: «Перше речення у відповідній статті кримінально-процесуального законодавства дає матеріально-правове поняття потерпілого, а друге речення визначає, за яких умов потерпілий стає учасником кримінального процесу, набуває процесуальних прав та обов'язків»²³⁶. Дане положення варто проаналізувати з положень чинного КПК України. Матеріально-правовим поняттям потерпілого можна вважати положення ч.1 ст. 55 КПК: «Потерпілим у кримінальному провадженні може бути фізична особа, якій кримінальним правопорушенням завдано моральної, фізичної або майнової шкоди, а також юридична особа, якій кримінальним правопорушенням завдано майнової шкоди» та ч.4 ст. 55: «Потерпілим не може бути особа, якій моральна шкода завдана як представнику юридичної особи чи певної частини суспільства»²³⁷.

Відповідно положення ч ч. 2,3, 5-7 ст.55 розглядають потерпілого як учасника кримінального процесу:

«2. Права і обов'язки потерпілого виникають в особи з моменту подання заяви про вчинення щодо неї кримінального правопорушення або заяви про залучення її до провадження як потерпілого.

Потерпілому вручається пам'ятка про процесуальні права та обов'язки особою, яка прийняла заяву про вчинення кримінального правопорушення.

3. Потерпілим є також особа, яка не є заявником, але якій кримінальним правопорушенням завдана шкода і у зв'язку з цим вона

---

²³⁵ Харченко В. Системне дослідження проблем кримінально-правової відповідальності за заподіяння майнової шкоди в Україні. *Вісник Національної академії правових наук України*. № 1 (76). 2014. С. 211.

²³⁶ Дагель П.С. Потерпевший в советском уголовном праве // Потерпевший от преступления. Владивосток. 1974. с.60.

²³⁷ Кримінальний процесуальний кодекс. Голос України. Офіційне видання від 19.05.2012. № 90-91.

після початку кримінального провадження подала заяву про залучення її до провадження як потерпілого.

5. За наявності очевидних та достатніх підстав вважати, що заява, повідомлення про кримінальне правопорушення або заява про залучення до провадження як потерпілого подана особою, якій не завдано шкоди, слідчий або прокурор виносить вмотивовану постанову про відмову у визнанні потерпілим, яка може бути оскаржена слідчому судді.

6. Якщо внаслідок кримінального правопорушення настала смерть особи або особа перебуває у стані, який унеможлиблює подання нею відповідної заяви, положення частин першої – третьої цієї статті поширюються на близьких родичів чи членів сім'ї такої особи. Потерпілим визнається одна особа з числа близьких родичів чи членів сім'ї, яка подала заяву про залучення її до провадження як потерпілого, а за відповідним клопотанням – потерпілими може бути визнано кілька осіб.

Після того, як особа, яка перебувала у стані, що унеможлиблював подання нею відповідної заяви, набуде здатності користуватися процесуальними правами, вона може подати заяву про залучення її до провадження як потерпілого.

7. Якщо особа не подала заяву про вчинення щодо неї кримінального правопорушення або заяву про залучення її до провадження як потерпілого, то слідчий, прокурор, суд має право визнати особу потерпілою лише за її письмовою згодою. За відсутності такої згоди особа в разі необхідності може бути залучена до кримінального провадження як свідок.

Положення цієї частини не поширюються на провадження, яке може бути розпочате лише на підставі заяви потерпілого (кримінальне провадження у формі приватного обвинувачення)²³⁸.

Дійсно, у кримінальному законодавстві немає визначення поняття «потерпілий», тому науковці і практики змушені оперувати

---

²³⁸ Кримінальний процесуальний кодекс. Голос України. Офіційне видання від 19.05.2012. № 90-91.

визначенням, яке дається у КПК. З цього приводу в науці висловлені різні думки.

М. Й. Коржанський гостро висловився про те, що термін «потерпілий» є процесуальним, і його використання в кримінальному праві є категорично неприпустимим²³⁹. Аналогічно П. С. Берзін вважає, що кримінально-правовий зміст поняття «потерпілий» ніяк не можна ототожнювати із кримінально-процесуальним (як учасником кримінального судочинства)²⁴⁰.

Нерідко у кримінологічній літературі поняття «потерпілий» ототожнюється з поняттями «постраждалий», «жертва», чи в принципі не викликає подиву, виходячи із відповідної специфіки кримінологічних досліджень. На думку А. А. Музики та Є. В. Лащука, поняття «жертва злочину» є більш широким, ніж кримінально-правове поняття «потерпілий від злочину». Потерпілий від злочину – це завжди жертва злочину (з точки зору віктимології), проте не всяку жертву злочину можна назвати потерпілим від злочину в кримінальному праві. Зокрема, близькі родичі вбитого є жертвами відповідного злочину, однак їх не можна називати потерпілими від злочину (у кримінально-правовому розумінні)²⁴¹.

А. М. Красіков зазначає, що термін «постраждалий» слід використовувати в цивільному праві, а термін «потерпілий» – у кримінальному²⁴². М. В. Зенова, вважає, що під «постраждалим» розуміють фізичну або юридичну особу, а також сукупність фізичних осіб, яким внаслідок явища, події або вчинку, у якому вбачаються/не вбачаються ознаки кримінально-правового посягання, якими

---

²³⁹ Коржанский Н.И. Предмет преступления (понятие виды и значение для квалификации) : [учеб. пособие] / Н.И. Коржанский. Волгоград, 1976. С.28.

²⁴⁰ Берзін П.С. Предмет незаконного використання знака для товарів і послуг, фірмового найменування та кваліфікованого зазначення походження товару (ст. 229 Кримінального кодексу України) / П.С. Берзін. Законодавство України : [науково-практичні коментарі]. с.48.

²⁴¹ Музыка А.А. Предмет злочину: теоретичні основи пізнання : [монографія] / А.А. Музыка, Є.В. Лащук. К. : Типограф. А.В. Паливоди, 2011. С.103.

²⁴² Красіков А.Н. Сущность и значение согласия потерпевшего в советском уголовном праве / А.Н. Красіков. Саратов : Издательство Саратовского университета, 1976. С.77.

заподіяні тяжкі наслідки морального, фізичного, майнового характеру або вони спричинили катастрофу²⁴³. Крім того, вона слушно наводить декілька аргументів на користь того, що потерпілий у кримінально-правовому значенні не може ототожнюватися з таким самим поняттям у кримінально-процесуальному:

1) потерпілим як суб'єктом кримінального процесу виступають фізичні або юридичні особи. Потерпілим у кримінально-правовому значенні відповідно до вузького розуміння – лише фізичні особи, а відповідно до широкого – фізичні, юридичні особи, а також держава, інші соціальні утворення або суспільство в цілому;

2) права й обов'язки потерпілого в кримінально-процесуальному значенні виникають в особи з моменту подання заяви про вчинення щодо неї кримінального правопорушення або заяви про залучення її до провадження як потерпілого, а особи, яка не є заявником, проте якій кримінальним правопорушенням завдана шкода, – з моменту подання заяви про залучення її до провадження як потерпілого. У кримінально-правовому розумінні потерпілим визнається особа, якій кримінальним правопорушенням було завдано шкоду або створено небезпеку її завдання, незалежно від того, подала вона заяву чи ні, достатньо лише факту вчинення щодо неї самого кримінального правопорушення. Якщо особа не подала заяву, тобто злочин залишився латентним, із процесуальної точки зору вона не є потерпілим, проте в кримінально-правовому розумінні є, оскільки фактично шкода була спричинена або була можливою;

3) у кримінально-процесуальному значенні фізичній особі злочином завдається лише моральна, фізична або майнова шкода, а юридичній – лише майнова. Потерпілому в кримінально-правовому розумінні можуть заподіюватися й інші види шкоди – соціальна, політична тощо.

4) у кримінально-процесуальному розумінні, якщо внаслідок кримінального правопорушення настала смерть особи або особа перебуває в стані, який унеможлиблює подання нею відповідної

---

²⁴³ Зенова М.В. Поняття, ознаки й види згоди (прохання) потерпілого. *Актуальні проблеми держави і права*. 2014. №71. с.85.

заяви, положення про потерпілого поширюються на близьких родичів чи членів сім'ї такої особи. Тобто потерпілим визнається одна особа з числа близьких родичів або членів сім'ї, яка подала заяву про залучення її до провадження як потерпілого, а за відповідним клопотанням потерпілими може бути визнано кілька осіб. У кримінально-правовому розумінні потерпілим може бути лише окрема особа, якій безпосередньо кримінальним правопорушенням завдана шкода, незалежно від її стану. Так, поняття «потерпілого» вживається у КК України навіть тоді, коли він таким не є із процесуальної точки зору (наприклад, у ч. 2 ст. 121 КК України: «умисне тяжке тілесне ушкодження, що спричинило смерть потерпілого» тощо)²⁴⁴.

Вказана позиція заслуговує підтримки виходячи із того що момент набрання статусу потерпілого від злочину є різним для кримінального і процесуального законодавства: момент вчинення злочину та момент, наприклад, подачі заяви. А хіба до подачі заяви особа не є потерпілим в кримінально-правовому розумінні? Або той факт, що під час кваліфікації злочину у кримінальному провадженні необхідно спершу встановити особу, якій фактично завдана шкода, яка і є потерпілим у кримінально-правовому значенні, а наступним кроком вирішувати питання про надання цій особі чи іншій особі процесуального статусу потерпілого у кримінальному провадженні²⁴⁵.

З цього приводу цікавою є думка М. В. Сенаторова, який вважає, що для розрізнення слід використовувати словосполучення «потерпілий як суб'єкт кримінального процесу» та «потерпілий від злочину»²⁴⁶.

Також слід враховувати і той факт, що особа внаслідок певних причин не може реалізовувати своїх прав у якості потерпілого від злочину. Наприклад, іноді внаслідок кримінального правопорушення особа може перебувати у певному фізіологічному стані, що триває

---

²⁴⁴ Зенова М.В. Поняття, ознаки й види згоди (прохання) потерпілого. *Актуальні проблеми держави і права*. 2014. №71. с.85.

²⁴⁵ Там же.

²⁴⁶ Сенаторов М.В. Потерпілий від злочину в кримінальному праві М.В. Сенаторов : за ред. В.І. Борисова. Х. : Право, 2006. с.21.

доволі довго і через який особа втрачає свідомість, реакцію на зовнішні подразники та здатність до будь-якого волевиявлення. До таких фізіологічних станів потрібно зарахувати аменцію, акінетичний мутизм, апалічний синдром, сопор, кому та летаргію²⁴⁷. В таких випадках, слушно вважає вчена, особа не зможе самостійно користуватися своїми процесуальними правами та виконувати процесуальні обов'язки, тому логічним було б надати їй представника. Згідно з ч. 1 ст. 58 КПК України представником потерпілого у кримінальному провадженні може бути особа, яка у кримінальному провадженні має право бути захисником, а це виключно адвокати. Робота представника має оплачуватися, а в цьому випадку потерпілий, знаходячись в одному з перелічених фізіологічних станів та не маючи при цьому близьких родичів або членів сім'ї, не буде мати можливості оплатити надані послуги. Отже, у цьому випадку потерпілий знов опиниться в ситуації, коли він хоч і набув статусу потерпілого, але фактично не може реалізувати комплекс своїх процесуальних прав та обов'язків. Єдиною можливістю гарантувати потерпілому забезпечення його прав та законних інтересів через дії представника стане надання йому безоплатної правової допомоги. Проте ст. 14 закону України «Про безоплатну правову допомогу» від 2 червня 2011 р. не передбачає надання безоплатної вторинної правової допомоги цій категорії потерпілих²⁴⁸. Проблема дійсно є, і вона вимагає вирішення в межах кримінально-правової та кримінально-процесуальної політики.

Не варто оминати і факт включення потерпілого до ознак складу злочину. Погляди науковців щодо місця потерпілого у складі злочину поділяються на три основні групи. Традиційний підхід – залишати це питання без уваги, обмежуючись загальною вказівкою на суб'єктний склад суспільних відносин, звужуючи питання до характеристики суб'єкту злочину. Інша позиція полягає в тому, що потерпілий від злочину повинен розглядатися у якості факультативної ознаки об'єкту

---

²⁴⁷ Осінська О.М. Проблемні питання набуття особою процесуального статусу потерпілого в кримінальному процесі України. *Вісник ХНУВС*. 2016. № 4 (75) С. 96.

²⁴⁸ Там же. С.97.

злочину. І, насамкінець, третя група пропозицій закликає до більш радикальної зміни ролі і значення потерпілого у системі кримінально-правових відносин шляхом введення категорії потерпілого до складу злочину у якості обов'язкового елементу²⁴⁹. Вбачається більш сприйнятною позиція другої групи вчених, оскільки визначати потерпілого як обов'язкову ознаку можна тільки тоді, коли у кожному суспільно небезпечному діянні можна чітко встановити потерпілого від злочину, що не завжди видається можливим. Тому потерпілого слід відносити до факультативних ознак в структурі об'єкта злочину, які набувають обов'язкових рис виключно при прямій вказівці на них у відповідній кримінально-правовій нормі.

Важливим і доволі популярним останнім часом питанням реалізації диспозитивного методу в кримінально-правовій-політиці є питання згоди потерпілого на заподіяння йому певної шкоди. З цього приводу в науці є різні підходи.

Так, М. Д. Дурманов взагалі заперечував розгляд згоди потерпілого в межах кримінального права: «Якщо згода була добровільною і дана особою, яка має на це право, взагалі немає потерпілого, а відбувається дозволена законом цивільно-правова угода, яка не має ніякого відношення до кримінального права»²⁵⁰.

М. В. Зенова наводить такі ознаки згоди потерпілого на спричинення йому шкоди:

1) згода потерпілого надається (прохання висловлюється) щодо діяння, яке посягає на охоронювані кримінальним законом права й інтереси особи та заподіює їм істотну шкоду або створює загрозу заподіяння такої шкоди. Інакше вона не має кримінально-правового значення;

2) згода (прохання) потерпілого може бути як суспільно корисною (наприклад, згода на трансплантацію органів), так і

---

²⁴⁹ Зенова М.В. Поняття, ознаки й види згоди (прохання) потерпілого. *Актуальні проблеми держави і права*. 2014. №71. с.115.

²⁵⁰ Дурманов Н.Д. Обстоятельства, исключают общественную опасность и противоправность деяния / Н.Д. Дурманов. *Сов. Уголовное право. Часть общая*. М. : ВЮЗИ, 1961. № 9. С. 45.

суспільно допустимою (наприклад, згода на зараження венеричною хворобою);

3) підставами, які обумовлюють правомірність згоди (прохання) потерпілого, є наступні: а) вона (воно) є законною (законним), тобто не суперечить встановленим Конституцією України правам і свободам третіх осіб, надається щодо благ, якими вільно розпоряджається ця особа, і в межах такого розпорядження; б) є дійсною (дійсним); в) є добровільною (добровільним); г) надається до або в процесі вчинення діяння²⁵¹.

Омар Мухаммед Мусса Ісмаїл зазначав наступне: «Якщо власник майна дав згоду на вилучення в нього майна або його псування, то такі дії особи, яка здійснила за волею власника дії, хоча і заборонені кримінальним законом, будуть правомірними. Згода потерпілого виключає протиправність, якщо відсутнє посягання на охоронюваний кримінальним законом інтерес, який знаходиться у вільному розпорядженні особи. Таким чином, згода потерпілого є обставиною, що виключає злочинність діяння, якщо таке діяння, що посягає на правоохоронюваний інтерес або право, здійснено за згодою тієї особи, якій це право або інтерес належить, яка може розпоряджатися ним на власний розсуд»²⁵².

М. В. Панов виділяє об'єктивні та суб'єктивні ознаки згоди потерпілого. Об'єктивні ознаки – властивості й відносини правового явища, що аналізується, які існують незалежно від свідомості людини та не обумовлені нею (здоров'я конкретної особи, потерпілого, своєчасність вираження згоди); суб'єктивні – усвідомлення згоди, добровільність згоди, мотив і мета волевиявлення²⁵³.

---

²⁵¹ Зенова М.В. Поняття, ознаки й види згоди (прохання) потерпілого. *Актуальні проблеми держави і права*. 2014. №71. с.71.

²⁵² Омар М.М.И. Обстоятельства, исключающие преступность деяния, в уголовном праве Украины и Иордании: дис... канд. юрид. наук: 12.00.08. М.М.И. Омар. НАН Украины ; Институт государства и права им. В.Н.Корецкого. К., 2003. С.180.

²⁵³ Панов М.В. Уголовно-правовое значение согласия потерпевшего на причинение вреда своему здоровью : дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.08 «Уголовное право и криминология; уголовноисполнительное право». М.В. Панов ; Московский университет МВД РФ. М., 2011. с.69

Варто погодитися із А. М. Савицькою, яка вказує, що: «Згода потерпілого виключає протиправність дії, коли вона (згода) виражена дієдатною особою і стосується блага, яким вона може розпоряджатися, і це розпорядження не суперечить призначенню даного блага. Неправомірною буде згода на знищення речі, яка має історичне або художнє значення, коли знищенням речі порушуються інтереси держави, коли згода виражена на завдання каліцтва, або спричинення смерті, або позбавлення інших особистих благ»²⁵⁴.

Е. Я. Немировський зазначає, що згода потерпілого повинна бути не вимушеною й не отриманою за допомогою обману, надаватися дієдатною особою, бути визначеною й своєчасною. Умови згоди є схожими з умовами договору, проте існують особливості через особливості правоохоронних інтересів²⁵⁵.

Як писав А. А. Пионтковський, згода потерпілого є обставиною, що усуває суспільну небезпечність діяння під час посягання на ті права й інтереси, що перебувають у вільному розпорядженні потерпілого, до яких він відносив лише майнові права та інтереси особи²⁵⁶.

А. М. Красіков називає такі умови згоди: 1) повинна розповсюджуватися на ті права й інтереси, які знаходяться у вільному розпорядженні особи; 2) повинна бути надана в межах вільного розпорядження своїми особистими правами й інтересами; 3) не повинна переслідувати суспільно шкідливу мету; 4) повинна бути дійсною, тобто надана осудною дієдатною особою чи її законним

---

²⁵⁴ Савицька А.М. Поняття протиправності та її форми за радянським цивільним правом. А.М. Савицька. Львів : Вища школа, 1974. с.37.

²⁵⁵ Немировський Е.Я. Антологія української юридичної думки : в 10 т. / за ред. Ю.С. Шемпученко та ін. К. : ВД «Юридична книга», 2004. Т. 7 : Кримінальне право. 2014. С.158.

²⁵⁶ Пионтковский А.А. Курс советского уголовного права в шести томах. Т. 2: Преступление. / А.А. Пионтковский ; редкол : А.А. Пионтковский, П.С. Ромашкин, В.М. Чхиквадзе. М. : Наука, 1970. С.113.

представником; 5) повинна бути добровільною; 6) повинна бути надана до вчинення діяння²⁵⁷.

Н. М. Ташлицька констатує, що шкода, заподіяна власності особи за її згодою, може бути визнана обставиною, що виключає злочинність діяння, якщо ця згода: висловлена фізичною особою (юридична особа не може висловити згоду на заподіяння шкоди майну, а таку згоду надати може власник, співвласник, засновник юридичної особи тощо, тобто особа, наділена такими повноваженнями); укладена в письмовому вигляді або на договірній угоді сторін; надана дієздатною особою; стосується лише блага, яким особа може вільно розпоряджатися на власний розсуд без одержання згоди інших осіб чи дозволу відповідних органів, і це розпорядження не суперечить призначенню даного блага, не порушує інтереси держави (якщо предмет (річ), щодо якого надано згоду, не має історичного або художнього значення) тощо; відповідає вимогам закону та не будується на вчиненні суспільно небезпечного діяння²⁵⁸.

Д. В. Боброва з приводу згоди потерпілого вказувала, що така згода має юридичне значення за умови, що вона є добровільною, а її здійснення не порушує інтереси інших осіб. Пошкодження, на відвернення якого дано згоду, має бути у вільному розпорядженні потерпілого. Проте не має юридичного значення згода потерпілого на ушкодження здоров'я, завдання смерті, оскільки така дія завжди буде протиправною²⁵⁹.

Як видно, однією з визначальних ознак згоди потерпілого, та й в цілому реалізації диспозитивного методу, є добровільність діяльності учасника кримінально-правових відносин. Не применшуючи ваги інших ознак (законність, дійсність, можливість розпоряджатися тільки належними благами), хотілося б звернути увагу саме на

---

²⁵⁷ Красиков А.Н. Сущность и значение согласия потерпевшего в советском уголовном праве / А.Н. Красиков. Саратов : Издательство Саратовского университета, 1976. С.15.

²⁵⁸ Ташлицька Н.М. Згода потерпілого на спричинення шкоди своїй власності в системі кримінального та цивільного законодавства України. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2016. №40. С.102.

²⁵⁹ Алексеев, С. С. Механизм правового регулирования в социалистическом государстве [Текст] / С. С. Алексеев. М. : Юрид. лит., 1966. С.513.

добровільність – в протизага примусу в реалізації імперативного методу кримінально-правового регулювання та охорони. Тим більше добровільність є визначальною для реалізації в межах диспозитивного методу кримінально-правового регулювання своїх прав особи, що вчинила злочин.

З'ясування ознаки добровільності в науці кримінального права в основному відбувалося, да і відбувається, по відношенню до добровільної відмови від доведення злочину до кінця, хоча ця ознака цілком властива і дійовому каяттю²⁶⁰, а також іншим видам кримінально-правового заохочення. Більше того, вона має значення і для застосування норм інших галузей права, що регулюють особливості відшкодування збитків або усунення заподіяної шкоди. Насамперед це кримінальні процесуальні норми, що визначають порядок добровільного відшкодування шкоди, завданої кримінальним правопорушенням, яке регламентується ч. 1 ст. 127 КПК України. Хоча про добровільність там нічого й не сказано, однак ця ознака логічно впливає з буквального тлумачення змісту відповідної норми²⁶¹.

Питання добровільної відмови від доведення злочину до кінця достатньо розроблені в теорії кримінального права. Їх дослідженню присвячені роботи багатьох вчених як радянського періоду, так і сучасних. Проблеми добровільної відмови розглядаються в межах двох інститутів кримінального права – стадії вчинення злочину і співучасті у злочині²⁶².

Р. А. Волинець, аналізуючи кримінальне законодавство ФРН, що стосується добровільної відмови від доведення злочину до кінця, вказує що в німецькій літературі добровільність при відмові пов'язується з набуттям реального психологічного змісту на основі

---

²⁶⁰ Григор'єва М.Є. Звільнення особи від кримінальної відповідальності у зв'язку з її дійовим каяттям: дис. ...канд. юрид. наук : 12.00.08 Григор'єва Марина Євгеніївна. Х., 2007. С.135.

²⁶¹ Бурбела Ю.С. Добровільність відшкодування завданого збитку або усунення заподіяної шкоди за КК України. *Наше право* 2017 4 с.118.

²⁶² Карпенко І.М. Особливості добровільної відмови при вчиненні злочину у співучасті та її вплив на кримінально-правову оцінку діянь окремих співучасників. *Часопис Київського університету права*. 2014. №2. С. 320.

прийняття особою вольового рішення. Це означає, що припинення виконання діяння слід вважати добровільним у всіх випадках, коли виконавець зробив вибір проти завершення діяння зрозумілим і самостійним чином. Отже, припинення подальшого виконання діяння розглядається як добровільне завжди тоді, коли воно засноване на змінній оцінці виконавцем альтернативних рішень (автономна мотивація). І навпаки, припинення діяння вважається недобровільним тоді, коли воно обумовлене зміною в самих цих альтернативних рішеннях (гетерономна мотивація)²⁶³.

За тлумачним словником «добровільний» має декілька значень: 1) який здійснюється, діє і т. ін. з власного бажання, доброї волі, без насилля, примусу; протилежний примусовому; 2) який утворюється, існує на основі самодіяльності мас, завдяки підтримці громадськості²⁶⁴.

Більшість вітчизняних вчених учених пов'язує цю ознаку виключно з власною ініціативою. Так, характеризуючи добровільне відшкодування завданого збитку або усунення заподіяної шкоди як обставину, що пом'якшує покарання, визначають добровільність виключно як вчинення зазначених дій з власної ініціативи²⁶⁵. Натомість інша група вчених, говорячи про вчинення відповідних дій з власної волі, не наполягають на обов'язковій ініціативі особи²⁶⁶. А. А. Вознюк, досліджуючи добровільну заявою про створення злочинної організації або участь у ній як умову спеціального виду звільнення від кримінальної відповідальності, передбаченого ч. 2

---

²⁶³ Волинець Р.А. Добровільна відмова від вчинення злочину: аналіз змісту приписів заохочувальних норм кримінального кодексу ФРН. *Часопис Київського університету права*. 2013. №4. С. 280.

²⁶⁴ Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод., допов. та CD) / Уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. К. : Ірпінь: ВТФ «Перун», 2009. с.307.

²⁶⁵ Бурбела Ю.С. Добровільність відшкодування завданого збитку або усунення заподіяної шкоди за КК України. *Наше право*. 2017 4 с.118.

²⁶⁶ Там же.

ст. 255 КК України, підкреслює можливість їх вчинення як з власної ініціативи, так і з ініціативи інших осіб²⁶⁷.

М. І. Мельник стверджує, що добровільність дій передусім передбачає вчинення їх без стороннього тиску. «Та обставина, що факт давання хабара стає відомим органам влади, певним чином схиляє хабародавця до з'явлення із зізнанням, однак до такої заяви його можуть підштовхнути й інші фактори – страх перед можливістю розкриття злочину, неотримання від службової особи того, за що було дано хабар, моральні переживання та ін.). «Рушійною» силою для позитивної посткримінальної поведінки (звернення до органів влади) хабародавця можуть стати будь-які обставини, проте у правовому плані актуально те, що особа самостійно приймає рішення на таку поведінку. Таким чином, для можливості звільнення хабародавця від кримінальної відповідальності з підстав добровільного звернення про вчинене до органів влади важливо, щоб особа: 1) заявила про дачу хабара до моменту порушення щодо неї справи і 2) зробила це з власної ініціативи без стороннього примусу»²⁶⁸.

В. М. Бурдін слушно зазначає, що не в усіх випадках припинення злочину свідчить про добру волю особи в буквальному розумінні. Адже навряд чи доброю можна назвати волю особи, яка припинила реалізацію злочинного наміру через страх перед майбутнім покаранням чи помсти з боку потерпілого. Однак сам факт припинення особою злочину при усвідомленій можливості його закінчення є імперативною підставою для звільнення такої особи від кримінальної відповідальності. Насправді законодавець не вимагає доброї волі від особи, яка припинила реалізацію свого злочинного наміру. Достатньо того, щоб вона зробила це з власної волі. Саме тому, виокремлюючи таку самостійну ознаку, вчені фактично тлумачать її через інші ознаки, які вказують на припинення злочину з

---

²⁶⁷ Вознюк А. А. Спеціальні види звільнення від кримінальної відповідальності учасників організованих злочинних об'єднань : монографія / А. А. Вознюк. К. : Нац. акад. внутр. справ, 2015. С.155.

²⁶⁸ Мельник М. І. Правові проблеми звільнення від кримінальної відповідальності за хабарництво М. І. Мельник *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ України*. 2000. № 2. С. 47.

власної волі та усвідомлення можливості доведення злочину до кінця²⁶⁹.

При цьому слід пам'ятати, що добровільність відповідної поведінки не обов'язково свідчить про розкаяння винного у своїх попередніх злочинних діях, адже може бути викликана й будь-якими іншими мотивами (такими, як страх перед відповідальністю або викриттям, жалем щодо рідних, близьких або інших осіб, які можуть постраждати в результаті правопорушення чи його наслідків, розчаруванням у співучасниках, страхом перед помстою з їхнього боку, усвідомленням безперспективності своїх дій чи їх шкідливості для власного здоров'я, бажанням слідувати порадам близьких чи осіб, які користуються авторитетом і т. ін.)²⁷⁰.

Викликає дискусію в літературі і «своєчасність» добровільної відмови. Так з приводу спеціального виду звільнення від кримінальної відповідальності, передбаченого у ст. 309 КК України А. А. Музика вважає, що добровільний характер звернення особи до лікувального закладу вимагає, зокрема, щоб воно не було пов'язане з її викриттям у вчиненні злочину²⁷¹. Є. В. Фесенко наголошує, що «звільнення у зв'язку зі зверненням особи до медичного закладу і початком лікування від наркоманії можливе тільки до пред'явлення обвинувачення. У протилежному разі таке звернення не буде добровільним, отже, не буде й підстав для звільнення від кримінальної відповідальності»²⁷². Таким чином, як резюмує С. С. Терещук, на думку цих вчених підстава звільнення від кримінальної відповідальності за ч. 4 ст. 309 КК після викриття особи

---

²⁶⁹ Бурдін В.М. Добровільна відмова та її кримінально-правове значення. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ*. 2013. №4. С. 225.

²⁷⁰ Рябчук В. Н. Освобождение от ответственности в связи с социально одобряемым поведением правонарушителя. В. Н. Рябчук. *Правоведение*. 1989. № 1. С. 30.

²⁷¹ Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України. Видання 10-те, перероблене та доповнене. К.: Дакор, 2018, С. 828.

²⁷² Фесенко Є. В. Злочини проти здоров'я населення та системи заходів з його охорони : монографія. Є. В. Фесенко. К. : Атіка, 2004. с.132.

(чи після притягнення її до кримінальної відповідальності) втрачається²⁷³.

О. В. Наден підкреслює те, що: «добровільність як ознаку звернення до закладу охорони здоров'я слід розуміти як вибір особою за власною вільною волею варіанту поведінки, який полягає у зверненні до лікувального закладу при об'єктивній наявності та суб'єктивному усвідомленні особою можливості протилежного варіанту поведінки – не звертатися до такого закладу»²⁷⁴ і на підставі цього приходиться до висновку, що добровільність характеризує таке психічне ставлення особи до своїх дій, за якого вона усвідомлює безперешкодну можливість утриматися від їх вчинення. З об'єктивного боку це означає, що на особу не чиниться фізичного чи психічного тиску, тобто вона вільна у своєму виборі. При цьому добровільність не залежить від спонук, мотивів, якими керується особа. Навіть якщо такими спонуканими є бажання уникнути кримінальної відповідальності, посткримінальна поведінка є добровільною. Джерело ініціативи на виконання відповідних дій також не має юридичного значення (вона може виходити як від винної особи, так і від інших осіб, зокрема працівників правоохоронних органів). При цьому ознака добровільності щодо звернення до лікувального закладу й початку лікування від наркоманії у ч. 4 ст. 309 КК має інтерпретуватися з урахуванням положень чинного законодавства й наявних методик і форм лікування наркоманії. У цьому випадку вона характеризує відповідні дії особи, вчинені за будь-яких обставин (у тому числі й після порушення щодо неї кримінальної справи за «наркотичний» злочин), однак не пов'язані

---

²⁷³ Терещук С.С. Проблеми інтерпретації та встановлення ознаки «добровільності» при застосуванні заохочувальних норм Особливої частини Кримінального кодексу України. *Вісник ХНУВС*. 2012. №3. С. 139.

²⁷⁴ Наден О. В. Спеціальні види звільнення від кримінальної відповідальності за злочини у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів / О. В. Наден. Х. :Право, 2003. С.144.

з виконанням щодо неї рішення суду про примусове лікування від наркоманії²⁷⁵.

На власну волю як ознаку добровільності вказує і П. В. Хряпінський. Він зазначає, що «першою ознакою добровільності є вчинення відповідних позитивних дій за своєю волею. Воля є тим внутрішнім важелем, який, за влучним порівнянням Дж. Флетчера, примушує тіло здійснювати вчинки: “Поняття добровільності надає ключ як до розуміння концепції винуватості у вчиненні злочину, так і до застосування концепції відмови від злочину”. У п. 14 Постанови Пленуму Верховного Суду України «Про судову практику у справах про злочини проти статевої свободи та статевої недоторканості особи» від 30.05.2008 р. № 5 наголошено на обов’язковості ознаки добровільної відмови при зґвалтуванні та насильницькому задоволенні статевої пристрасті неприродним способом: «Для визнання відмови від доведення цих злочинів до кінця добровільною слід виходити з того, що особа, маючи реальну можливість довести їх до кінця, відмовилась від цього і з власної волі припинила злочинні дії»²⁷⁶.

Варто підтримати в цьому контексті позицію Ю. С. Бурбели щодо ознак добровільності:

- 1) вчинення їх з власної волі;
- 2) вчинення їх з власної ініціативи чи з ініціативи інших осіб;
- 3) вчинення їх без примусу;
- 4) при цьому особа може керуватися різними мотивами²⁷⁷.

Є специфіка в добровільній відмові, закріпленій в рамках інституту співучасті. В. О. Навроцький вважає, що добровільна відмова від злочину, який вчиняється у співучасті, має певні

---

²⁷⁵ Терещук С.С. Проблеми інтерпретації та встановлення ознаки «добровільність» при застосуванні заохочувальних норм Особливої частини Кримінального кодексу України. *Вісник ХНУВС*. 2012. №3. С. 139.

²⁷⁶ Хряпінський П.В. Добровільність як обов’язкова ознака позитивної посткримінальної поведінки в приписах особливої частини кримінального кодексу України щодо звільнення особи від відповідальності. *Право та державне управління*. 2016. №1. С.50.

²⁷⁷ Бурбела Ю.С. Добровільність відшкодування завданого збитку або усунення заподіяної шкоди за КК України. *Наше право*. 2017. №4. с.121.

особливості. Наявність об'єктивного і суб'єктивного зв'язку між діями співучасників, спільність вчинення ними злочину призводять до того, що добровільна відмова вимагає розірвання цього зв'язку. Інакше кажучи, добровільна відмова співучасника передбачає, щоб завдяки його поведінці стало неможливим спільне вчинення злочину. Звідси випливає, що добровільна відмова при співучасті визначається з урахуванням виду співучасника та форми співучасті²⁷⁸.

Дії співвиконавців спрямовані на досягнення спільного для них злочинного результату, а тому і добровільна відмова має виражатись в припиненні злочинної діяльності всіх осіб, які безпосередньо вчиняють незакінчене посягання²⁷⁹. Такої ж думки дотримується З. А. Тростюк вважає, що ототожнювати умови добровільної відмови виконавця і співвиконавця злочину не можна. На її погляд, логічне тлумачення ч. 1 ст. 17 та ст. 31 КК дає підстави зробити такі висновки: 1) у ч. 1 ст. 17 КК йдеться про припинення особою готування до злочину або замаху на злочин і щодо співучасті охоплює собою припинення усієї сукупності дій, які складають об'єктивну сторону складу злочину; 2) для співвиконавця мають передбачатися не менш суворі умови добровільної відмови, ніж для організатора, підбурювача та пособника (ч. 2 ст. 31 КК). Тому для співвиконавця недостатньо лише «вилучити» із загального діяння лише свою частину дій, а необхідно відвернути настання наслідків або своєчасно повідомити органам державної влади про злочин, що готується або вчиняється²⁸⁰.

І. М. Карпенко наводить думку С. Д. Шапченка, згідно якої в даному разі положення ч. 1 ст. 31 щодо добровільної відмови самого співвиконавця має бути витлумачене буквально, тобто співвиконавець, який добровільно відмовився від вчинення злочину,

---

²⁷⁸ Навроцький В. Основи кримінально-правової кваліфікації: навч. посібник / В. О. Навроцький. К. : Юрінком Інтер, 2006. С. 196.

²⁷⁹ Ключев А. А. Особенности добровольного отказа от совершения преступления в неоконченном посягательстве и в соучастии : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Ключев Андрей Александрович. Краснодар, 2003. С. 145.

²⁸⁰ Тростюк З. А. Про деякі логічні дефекти регламентації інституту співучасті у злочині в Кримінальному кодексу України. *Часопис Київського університету права*. 2010. № 2. С. 262.

не підлягає кримінальній відповідальності за нього, за наявності умов, передбачених ст. 17 КК, і в тому разі, якщо інший співвиконавець продовжив вчинення злочину і навіть довів його до кінця. При цьому однак, всі положення ч. 1 ст. 31 КК на таку ситуацію поширені бути не можуть²⁸¹.

Існує три відмінних підходів до регулювання здійснення добровільної відмови співучасниками: 1) виконавець або співвиконавець для звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з добровільною відмовою зобов'язаний добровільно відмовитись від доведення злочину до кінця; 2) організатор, підбурювач – відвернути вчинення злочину або своєчасно повідомити відповідні органи державної влади про злочин, що готується або вчиняється; 3) пособник – а) відвернути вчинення злочину або б) своєчасно повідомити відповідні органи державної влади про злочин, що готується або вчиняється, або в) не надати засоби чи знаряддя вчинення злочину, або г) не усунути перешкоди вчиненню злочину. При цьому останні два із наведених способів добровільної відмови є не альтернативними, а здійснення кожного із них залежить від способу сприяння вчиненню злочину, який здійснюється пособником²⁸².

Форма добровільної відмови пособника залежить від характеру пособництва. Якщо пособник вже виконав дії, якими може скористатись виконавець, то добровільна відмова має виявлятися в активних діях, спрямованих на усунення умов, створених ним для вчинення злочину виконавцем, і на відвернення злочину. У свою чергу, добровільна відмова при інтелектуальному пособництві виявляється у тому, що пособник нейтралізує результат своїх зусиль по укріпленню умислу виконавця на вчинення злочину, переконує його відмовитись від своїх намірів, а якщо це неможливо, то іншим

---

²⁸¹ Карпенко І.М. Особливості добровільної відмови при вчиненні злочину у співучасті та її вплив на кримінально-правову оцінку діянь окремих співучасників. *Часопис Київського університету права*. 2014. №2. С. 321.

²⁸² Цибулін Т. Особливості добровільної відмови пособника від вчинення злочину. *Історико-правовий часопис*. 2015. №1. с.173.

2.4. Способи реалізації диспозитивного методу кримінально-правової політики

чином припиняє злочинну діяльність виконавця (повідомляє про злочин, який готується, попереджає ймовірного потерпілого, тощо)²⁸³.

Стосовно добровільної відмови пособника Т. Цибулін приходиться до висновку, що добровільна відмова пособника, як і добровільна відмова інших співучасників злочину має полягати не лише у припиненні вчинення злочину, а й у руйнуванні причинного зв'язку між власними діями та наслідками, тобто перешкоджанні вчиненню злочину іншими співучасниками. Виокремленими способами руйнування причинного зв'язку, які прямо залежать від способу пособницьких дій, є ненадання засобів чи знарядь вчинення злочину або не усунення перешкод. В усіх інших випадках – при інтелектуальному пособництві, пособництві, яке полягає у сприянні приховуванню злочину, добровільна відмова може бути здійснена або шляхом відвернення вчинення злочину, або шляхом своєчасного повідомлення органів державної влади про злочин, що готується або вчиняється²⁸⁴.

Таким чином, варто резюмувати, що існують різні підходи до розуміння добровільності при реалізації своїх прав, передбачених в першу чергу заохочувальними нормами КК України про звільнення від кримінальної відповідальності. Для реалізації диспозитивного методу кримінально-правової політики добровільність як для потерпілих, так і для осіб, що вчинили злочин, в першу чергу залежить від власної волі. Причому в багатьох випадках ні ініціатива, ні мотиви такої діяльності значення не мають.

2.4. Способи реалізації диспозитивного методу кримінально-правової політики

Досліджуючи диспозитивний метод кримінально-правового регулювання, Е. Л. Сидоренко слушно зауважує, що якщо суб'єктивний компонент диспозитивності відображає характер і настрої зовнішньої керуючої системи, то об'єктивні начала

---

²⁸³ Дядько Д. Е. Добровольный отказ соучастников преступления *Социалистическая законность*. 1974. №2. С. 64.

²⁸⁴ Цибулін Т. Особливості добровільної відмови пособника від вчинення злочину. *Історико-правовий часопис*. 2015. №1. с. 173.

дозволяють оцінити можливості диспозитивності як самокерованої системи. Іншими словами, зміст і межі диспозитивності в кримінальному праві зумовлені не тільки державним управлінням, а й самоорганізацією методу як відкритої правової системи. Його структурні складові (норми, принципи, способи та суб'єкти) визначають вектор і межі його реалізації, інтегрують кримінально-правові норми і інститути за допомогою встановлення єдиних вимог; забезпечують однаковість законотворчої і правозастосовної діяльності, свідчать про легітимність кримінального закону; є барометром зовнішнього державного тиску на систему і основою для її саморозвитку²⁸⁵.

Важливим в цьому контексті буде розгляд способів кримінально-правового регулювання, що застосовуються при реалізації диспозитивного методу кримінально-правової політики.

По відношенню до методів правового регулювання способи представляють собою первинні, вихідні клітинки правової матерії, а методи – це в певному сенсі похідні від них інструменти. У правовій науці спосіб, як правило, розглядається з позиції впливу права на поведінку людей на основі одиначної норми або обмеженої групи норм, а метод вважається одним з критеріїв розмежування цілих галузей права²⁸⁶. Іншими словами, метод – це сукупність способів.

При цьому слід підтримати А. В. Губарева який вважає, що «1) метод правового регулювання – не просто сукупність прийомів впливу (сума цих прийомів), а поєднання прийомів впливу, тобто єдина система, утворена узгодженим об'єднанням прийомів впливу; 2) метод правового регулювання передбачає використання не одиначних інструментів, а комплексу юридичних засобів»²⁸⁷.

Науці відомі різні критерії класифікації методів та способів правового регулювання. За способом впливу розрізняють

---

²⁸⁵ Сидоренко Э.Л. Диспозитивный режим уголовно-правового регулирования: монография. М.: Юрлитинформ, 2013. С.400.

²⁸⁶ Игнатенкова К.Е. Дозволение как способ правового регулирования: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Саратов, 2006 с.28.

²⁸⁷ Губарева А. В. К вопросу о дискуссии о методе правового регулирования. *Юрид. мир.* 2014. № 1. С. 70.

2.4. Способи реалізації диспозитивного методу кримінально-правової політики

імперативний і диспозитивний методи, за роллю в правовому регулюванні виділяють основні (дозвіл, заборона, зобов'язання) та неосновні (рекомендація, уповноваження, заохочення, інформування) способи – ще як їх називають спеціальні (приватні) способи; за характером впливу виділяють каральні, відновні та превентивні способи і т. ін.

Класифікаційних підходів до систематизації методів реалізації державної політики (в будь-якій сфері, в т. ч. і в сфері боротьби зі злочинністю) досить багато. Так, за функціональною ознакою виділяють організаційні, економічні, правові та соціально-психологічні методи; за сферою впливу можна виділити адміністративні та економічні методи; за способом впливу держави виділяються прямі та непрямі методи і т. ін.²⁸⁸.

До основних методів кримінально-правової політики належать де/криміналізація та де/пеналізація. Провідне місце серед них займає де/криміналізація оскільки саме вона визначає обсяг злочинного, можливість застосування покарання, застосування приватних методів. Приватні методи витікають з основних, деталізують їх, вирішують відповідні завдання без застосування основних методів перебуваючи при цьому «у руслі» останніх. Ці методи застосовуються на рівні окремої особи і вирішують завдання декриміналізації або депеналізації не змінюючи фундаментальних кримінально-правових оцінок поведінки. До приватних методів можуть бути віднесені окремі інститути кримінального права – інститут обмеження сфери дії кримінального закону, інститут звільнення від кримінальної відповідальності, інститут звільнення від відбування покарання та ін.²⁸⁹.

Ключовим інструментом реалізації державної політики в сфері боротьби зі злочинністю, слід вважати загальний програмно-цільовий метод (про це неодноразово йшла мова у працях В. Я. Тація,

---

²⁸⁸ Фріс П.Л., Козич І.В. Про методи політики в сфері боротьби зі злочинністю. *Особливості формування законодавства України на сучасному етапі державотворення. Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції (Івано-Франківськ, 14 березня 2013 р.)*. Івано-Франківськ, 2013. С. 18.

²⁸⁹ Фріс П.Л. Кримінально-правова політика Української держави: теоретичні, історичні та правові проблеми монографія. К.: Атіка. 2005. С.218.

Ю. В. Бауліна, В. І. Борисова, та ін.). Взагалі не слід забувати, що кримінально-правова політика реалізується на декількох її рівнях. Одними із яких є програмний та концептуальний рівні. І якщо на доктринальному рівні здійснюється наукове обґрунтування можливої зміни вектору кримінально-правової політики, то втілення таких ідей і позицій, в першу чергу, повинне відбуватися шляхом розробки загальнодержавних чи локальних програм боротьби зі злочинністю. Уніфікація ж таких програм можлива тільки на основі розробки якоїсь єдиної концепції. Прикладами дієвості такого підходу до розвитку кримінально-правової політики виступають Концепція реформування кримінальної юстиції України 2008 року, національна антикорупційна стратегія на 2011-2015 рр. та ін.

Програмно-цільовий підхід дозволяє виокремити основні завдання, і, що є найважливішим з точки зору кримінально-правової політики, встановити їх щодо конкретних суб'єктів, визначити строковість, а також підвести під їх реалізацію відповідні ресурси. Даний загальний метод політики в сфері боротьби зі злочинністю дає можливість досягнення цілей, що передбачають докорінні зрушення в підходах до боротьби зі злочинністю, перехід до нових станів всіх підсистем політики в сфері боротьби зі злочинністю, які не можуть бути досягнуті в процесі реалізації їх приватних (спеціальних по відношенню до політики в сфері боротьби зі злочинністю) цілей.

На жаль, на даному етапі існує величезна невідповідність між заявленими у загальнодержавних програмах заходами боротьби зі злочинністю з одного боку, і реальними управлінськими рішеннями – з іншого. При цьому даний розрив не тільки не скорочується з плином часу, але й має тенденцію до посилення. Інститути державного управління політикою в сфері боротьби зі злочинністю все більшою мірою набувають формальний, показний характер, в той час як реальне прийняття політичних рішень виявляється повністю закритим. При цьому найчастіше критерії прийняття кадрових та управлінських рішень пов'язані не з раціональним аналізом і

2.4. Способи реалізації диспозитивного методу кримінально-правової політики

стратегією розвитку держави, а з міркуваннями особистої і групової зацікавленості²⁹⁰.

Ще одним загальним методом політики в сфері боротьби зі злочинністю виступає метод моделювання. Модель являє собою спрощене відображення реальності – це менш детальне, менш складне, менш докладне відтворення реально існуючого об'єкта або феномена. При цьому коли ми говоримо про моделювання такого соціального феномену як злочинність, по суті, модель представляє не просто спрощення реальності, а відображення реальності через призму певного теоретичного підходу, або думки експерта. У цьому сенсі моделювання можна розглядати як більш точне і формалізоване (у порівнянні з традиційною текстуальною формою) описання теоретичної концепції, висновків експертного аналізу, результатів первинного дослідження.

Класичним результатом застосування методу моделювання є розробка прогнозу. Дійсно, модель, яка коректно відтворює динаміку злочинності може бути використана для того, щоб передбачити, яким чином дане явище буде розвиватися в майбутньому. Прогнозування можна вважати одним з найбільш цінних інструментарії моделювання політики в сфері боротьби зі злочинністю.

Встановлення наявності факторів, що визначають потребу у здійсненні змін кримінального закону, об'єктивно приводить ініціатора таких змін до необхідності здійснення *моделювання кримінального закону*.

Одразу доцільно акцентувати, що питанням моделювання кримінального закону, як і питанням моделювання законів взагалі, в юридичній науці нашої країни не приділялось достатньої уваги. Можна сказати і більш відверто – не приділялось уваги взагалі. По суті воно є *terra incognita* для правників як у цілому так і представників кримінально-правової науки, зокрема. Можливо таке положення справ і викликає достатньо низький рівень вітчизняного

---

²⁹⁰ Фріс П.Л., Козич І.В. Про методи політики в сфері боротьби зі злочинністю. *Особливості формування законодавства України на сучасному етапі державотворення. Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції (Івано-Франківськ, 14 березня 2013 р.)*. Івано-Франківськ, 2013. С. 19.

законодавства, коли прийняті «нові» закони через короткий час змінюються або навіть взагалі скасовуються або не діють. Це висуває на перший ряд питання необхідності первинного моделювання закону, в тому числі моделювання його ефективності.

Моделювання, як наукове поняття у соціології, являє собою відомий науці і практиці прийом дослідницької діяльності. Воно є методом наукового пізнання реальності, методом вирішення пізнавальних завдань. Як зазначає І. Т. Фролов «Моделювання означає матеріальне або уявне імітування реально існуючої (натуральної) системи шляхом спеціального конструювання аналогів (моделей), в яких відтворюються принципи організації і функціонування цієї системи».²⁹¹ Моделювання являє собою «метод опосередкованого практичного або теоретичного оперування об'єктом, при якому досліджується безпосередньо не сам об'єкт, що цікавить нас, а використовується допоміжна штучна або природна система («квазіоб'єкт»), що знаходиться в певній об'єктивній відповідності з пізнаним об'єктом, здатна заміщати його на певних етапах пізнання і що дає при її дослідженні кінець кінцем інформацію про самий модельований об'єкт»²⁹². Таким чином слід зазначити, що моделювання передбачає наявність (створення) об'єкту який має відповідні подібності до об'єкту, який повинен бути створений у кінцевому. Модель, по суті, являє собою дослідницький полігон на якому відпрацьовуються параметри об'єкту, що має бути створений у кінцевому.

«Модель, - зазначає В. О. Леванский, - є цілісна система уявлень про сутнісні ознаки і характеристики деякої іншої системи, що називається оригіналом; втілення в матеріальних конструкціях або інформаційних (графічних, статистичних, математичних і так далі) композиціях; виділена з довкілля відповідно до цілей, завдань і можливостей дослідника; здатна дати нове знання про систему -

---

²⁹¹Фролов И. Т. Гносеологические проблемы моделирования биологических систем. *Вопросы философии*. 1961. № 2. С.39

²⁹² Новик И. Б. О моделировании сложных систем (философский очерк). М.: Мысль, 1965. С. 42

2.4. Способи реалізації диспозитивного методу кримінально-правової політики

оригіналу або довкілля, внаслідок єдності законів, що діють в різних сферах реальності»²⁹³.

Моделювання фактично є методом управління процесами та явищами. Новий тлумачний словник української мови визначає цей метод як «Спрямувати хід якогось процесу, впливати на розвиток, стан чого-небудь»²⁹⁴. Стосовно питання яке розглядається, моделювання являє собою встановлення основних напрямів кримінально-правової політики в контексті визначення основних цілей та засобів та пріоритетів та меж кримінально-правової охорони. Виходячи з цього, моделювання у кримінальному правовій політиці може бути визначено як *розробка параметрів для визначення можливостей впливу кримінально-правової політики на процес розробки кримінального закону*.

Кінцевим завданням кримінально-правового моделювання повинно стати створення такого закону, який би найефективнішим чином вирішував завдання кримінально-правової охорони та кримінально-правового регулювання. При цьому повинен бути вирішений комплекс завдань пов'язаних із зовнішнім (на рівні законів, що належать до різних галузей системи права) і внутрішнім (на рівні норм кримінального закону) їх співвідношенням. Закони не повинні вступати між собою у колізію (що, нажаль, часто буває). Вони повинні бути сформульовані таким чином, щоб виключати і подвійне і розширене тлумачення. Повинна бути забезпечена бланкетність кримінально-правових норм. Має бути звуженою до мінімуму кількість суб'єктивних оціночних понять та т. ін. Взагалі, як вбачається, кримінальний закон повинен відповідати наступним вимогам – бути невеликим за обсягом, жорстким (ці дві умови торкаються КК у цілому), зрозумілим і конкретним (ці дві умови торкаються будь-якого кримінального закону).

Ні в кого не викликає подиву коли метод моделювання використовується у науках природознавчого циклу, в процесі здійснення проектно-конструкторських робіт тощо. Однак про нього

---

²⁹³ Леванский В.А. Моделирование в социальноправовых исследованиях. М.: Наука, 1986. С. 20

²⁹⁴ Новий тлумачний словник української мови. К.: АКОНІТ Т.4 – 1998 – С. 642.

завжди «забувають» коли мова заходить поро законотворчість, що є неприпустимим оскільки, як це загальновідомо, вплив право на життєдіяльність суспільства важко переоцінити і неякісний закон здатний призвести до катастрофічних наслідків. У цьому контексті достатньо згадати так званий «Закон Савченко», який було прийнято без належного пропрацювання (не говорячи вже про моделювання) і наслідки до яких він призвів.

Спроба наукової розробки моделі кримінального закону вперше була здійснена авторським колективом під керівництвом В. М. Кудрявцева та С. Г. Келіної і оприлюднена у монографії «Кримінальний закон: досвід теоретичного моделювання» у 1987 р. У подальшому вона лягла в основу Модельного Кримінального Кодексу для країн-учасників Співдружності Незалежних Держав (прийнятий Постановою Міжпарламентської Асамблеї країн-учасників Співдружності Незалежних Держав, Санкт-Петербург, 17 лютого 1996 року). Першою моделлю Кримінального кодексу України був проект створений авторським колективом під керівництвом В. М. Смітєнко у 1993 р. Моделювання в Україні продовжувало здійснюватися і в подальшому при розробці проектів КК. Цей метод здійснюється і зараз на рівні дисертаційних розробок при дослідженні окремих інститутів кримінального права та т. ін. При цьому необхідно зазначити, що деякі моделі у кримінальному праві розроблені вже достатньо давно і перевірені часом. Так, розроблена модель кримінально-правової норми, яка складається із гіпотези, диспозиції та санкції використовується при конструюванні кримінально-правових норм вже дошій час. То само можна сказати і поро модель «склад злочину», модель «стадій вчинення злочину» та т. ін.

Для кримінально-правової політики, яка розробляє перспективні напрями формування, реалізації кримінального закону, моделювання має важливе значення. Фактично можна стверджувати, що кримінально-правова політика (до речі, як і будь-яка інша правова політика – кримінальна процесуальна, кримінально-виконавча та ін.), «працюють» саме на рівні відповідних моделей. Визначаючи моделювання, як діяльність що пов'язана із створенням відповідних

2.4. Способи реалізації диспозитивного методу кримінально-правової політики

абстрактних конструкцій у сфері кримінального права, слід визначитись із видами таких конструкцій.

Вбачається, що видами моделей які створюються в процесі розробки кримінально-правової політики, є наступні:

- модель концепції кримінально-правової політики України
- модель Кримінального кодексу України;
- модель окремого кримінального закону (який приймається в розвиток Кримінального кодексу);
- модель статті кримінального закону;
- модель кримінально-правової норми.

Це достатньо узагальнений підхід, який не враховує моделі, які можуть створюватись «в середині» окремих із зазначених.

Виходячи з того, що базовим рівнем кримінально-правової політики є доктринальний рівень, саме на ньому повинні бути розроблені доктринальні підходи до основних моделей види яких зазначені вище.

Процес практичного моделювання повинен розпочинатись при розробці загальної концепції кримінально-правової політики країни. Структура такої концепції повинна відбивати наступні її елементи (моделі):

- цілі, завдання, принципи кримінально-правової політики України;
- джерела кримінально-правової політики;
- суб'єкти і учасники кримінально-правової політики;
- методи кримінально-правової політики;
- основні напрями кримінально-правової політики;
- основи забезпечення реалізації кримінально-правової політики;
- критерії ефективності кримінально-правової політики:
  - ефективність на рівні правозастосування;
  - ефективність правовиконання;
  - ефективність загального і спеціального запобігання вчиненню злочинів.
- підстави внесення змін до напрямів кримінально-правової політики;

- взаємозв'язок кримінально-правової політики з іншими складовими політики у сфері боротьби зі злочинністю України;
- строки реалізації.

В першу чергу на сьогодні Концепція кримінально-правової політики повинна визначитись із питанням розробки та прийняття нового Кримінального кодексу України, оскільки КК 2001 року, внаслідок непродуманого внесення до нього змін та доповнень, перетворився в монстра, який складний до опанування не тільки пересічними громадянами (яким, у принципі, він адресований в першу чергу), а і фахівцями юристами. При його розробці повинні бути враховані чисельні зміни, що відбулись в українському суспільстві за останні чверть століття. Це викликає необхідність перегляду ряду концептуальних положень на яких побудований чинний КК і у т. ч. відмови від ряду конструкцій, які відбивають не стільки правову сутність явищ, скільки їх ідеологічну характеристику. Повинна бути проведена дискусія щодо структурування Особливої частини КК. Необхідно визначитись із поділом кримінальних правопорушень на злочини і проступки, вирішити питання про необхідність їх об'єднання в одному нормативному акті та т. ін. При цьому така модель повинна відбивати лише загальну структуру кодексу і не деталізуватися на рівні конкретних статей і норм. Розробка такої моделі фіксує бачення меж кримінально-правової охорони на рівні родових об'єктів охорони яка у разі необхідності, виходячи з принципу доцільності, може містити вказівки на видові об'єкти, що перебувають в структурі родових об'єктів кримінально-правової охорони.

На концептуальному рівні слід визначатись і з моделюванням окремих кримінальних законів, що розробляються в розвиток КК. Маються на увазі моделі законів фундаментального характеру, які змінюють саму структуру кодексу. Таке моделювання, для прикладу, повинно було бути застосоване при розробці Закону про доповнення КК Розділом XIV-I Загальної частини "Заходи кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб".

При здійсненні моделювання на цьому рівні повинні бути чітко визначені параметри як КК у цілому так і його розділів у випадку

2.4. Способи реалізації диспозитивного методу кримінально-правової політики

внесення фундаментальних змін. Їх визначення дає у майбутньому можливість дотримуватись обраного підходу до визначених меж кримінально-правової охорони, не допускаючи їх розширення, яке часто є науково невиправданим, таким, що слугує вузькокорпоративним інтересам.

Моделювання, що здійснюється на законодавчому рівні, і торкається внесення змін та доповнень до КК не фундаментального характеру, повинно відповідати основним напрямам кримінально-правової політики, що закладені у концепцію, реалізується вже на законодавчому рівні. Зрозуміло, що воно реально існує, оскільки в процесі законотворчості, суб'єкти законодавчої ініціативи, формують своє бачення тієї чи іншої статті або норми, яку пропонується внести в КК, або моделі відповідних змін до статті (норми). При створенні моделей на цьому рівні слід жорстко дотримуватись загальних параметрів, що закладені в моделі, що розроблені на концептуальному рівні.

Саме із цим видом моделювання на сьогодні в Україні існують найбільші проблеми.

На превеликий жаль вітчизняний законодавець помилково вважає, що кримінальна відповідальність являє собою найбільш ефективний засіб впливу на людську поведінку. Хибність такого підходу давно визнана і наукою і життям. Тим не менш база законопроектів Верховної Ради України перенасичена проектами змін та доповнень до КК. При чому абсолютна більшість цих змін спрямована на визнання нових діянь злочинами, на посилення кримінальної відповідальності. Зловживають такими пропозиціями і молоді вчені, які вважають своїм досягненням формулювання того чи іншого нового складу злочину, вбачаючи у цьому внесок у кримінально-правову науку. При цьому пропоновані моделі кримінально-правових норм часто не засновані на визначених вище факторах, що обумовлюють необхідність таких змін. Часто вони утворюють колізію як іншими нормами чинного КК так і з нормами інших галузей системи права. Особливо звертає на себе увагу використання в моделях пропонованих кримінально-правових норм оціночних понять, які визначаються на підставі суб'єктивних поглядів

правозастосовників, що викликає можливість неоднозначності застосування закону.

І останнє, на що хотілось би звернути увагу. Будь-яке моделювання повинно здійснюватися на базі науково розроблених правил. На превеликий жаль більшість авторів проектів кримінальних законів далекі від науки і створюють власні їх моделі без їх урахування, що впливає на їх якість.

Фактично метод моделювання являє собою кримінологічну експертизу законопроекту, оскільки дає відповідь на питання про можливі негативні наслідки його застосування, про його ефективність. Розробка та реалізація політики в сфері боротьби зі злочинністю вимагає створення моніторингової системи відстеження результатів застосування тих чи інших заходів протидії злочинності.

Вищеназвані методи виступають загальними методами політики в сфері боротьби зі злочинністю. В межах її підсистем застосовуються приватні (спеціальні) методи, спрямовані на реалізацію більш конкретизованих задач. У всіх підсистемах політики в сфері боротьби зі злочинністю встановлюються не лише імперативні, а й диспозитивні методи регулювання відповідних відносин²⁹⁵.

М. Ю. Осипов вважає, що метод правового регулювання – система способів впливу на об'єкт і предмет правового регулювання, що дозволяють надати суспільним відносинам, що входять в предмет правового регулювання, юридичну форму і встановити певний правовий режим. У чому він вбачає переваги такого розуміння методу правового регулювання? По-перше, у відсутності жорсткого зв'язку між діяльністю держави і методом правового регулювання, що дозволяє поширити цю категорію на регулювання будь-яких, в т. ч. релігійних і світських відносин. По-друге, в неприв'язці методу правового регулювання до галузей права, що допускає класифікацію

---

²⁹⁵ Фріс П.Л., Козич І.В. Про методи політики в сфері боротьби зі злочинністю. *Особливості формування законодавства України на сучасному етапі державотворення. Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції (Івано-Франківськ, 14 березня 2013 р.)*. Івано-Франківськ, 14 березня 2013 р.). Івано-Франківськ, 2013. С.20.

2.4. Способи реалізації диспозитивного методу кримінально-правової політики

методів правового регулювання на загальноправовий, міжгалузевий, галузевий, інституційний (метод правового регулювання суспільних відносин на рівні інституту права) метода. По-третє, в можливості використання категорії «метод правового регулювання» не тільки при аналізі правового регулювання суспільних відносин, але і при дослідженні правового регулювання діяльності суб'єкта права, оскільки за допомогою методу правового регулювання встановлюється певний правовий режим²⁹⁶.

Під способом правового регулювання розуміються прийоми юридичного впливу, які регламентують правову поведінку суб'єктів суспільних відносин²⁹⁷. При цьому до структури способу правового регулювання, входять чотири елементи:

- підстава використання даного способу;
- припис, тобто конкретну регламентацію поведінки суб'єкта права;
- об'єкт, тобто те, щодо чого вирішуються, забороняються або пропонуються певні дії;
- суб'єкт, якому адресований даний спосіб правового регулювання²⁹⁸.

Під підставою способу правового регулювання слід розуміти конкретні життєві обставини, при наявності яких використовується те чи інше правове розпорядження. Способи правового регулювання закріплюються в нормативному приписі, яке виражається в гіпотезі і диспозиції правової норми, або в індивідуальному приписі.

Всі можливі способи мають важливе значення для правового регулювання суспільних відносин, але навіть в умовах побудови демократичного суспільства забороні треба віддавати головну, первинну, найбільш важливу роль, (не за кількісними показниками, чим більше заборон тим, краще), а по впливу на суспільні відносини.

---

²⁹⁶ Осипов М. Ю. Методы и способы правового регулирования и правотворчества: понятие и соотношение. *Современное право*. 2010. №9. с.19.

²⁹⁷ Там же.

²⁹⁸ Исаков В.Б. Правовое регулирование и юридические факты. *Правоведение*. 1980. № 5. с.34-35.

Наприклад, здатністю захистити особу, суспільство і держава від суспільно небезпечних діянь²⁹⁹.

М. Ю. Осипов наводить свою класифікацію способів правового регулювання. Залежно від характеру припису і отриманого результату він виділяє:

- дозвіл – надана можливість суб'єкту права здійснювати будь-яку дію чи не робити її;
- зобов'язання – розпорядження зробити будь-яку дію;
- заборона – припис утриматися від діяння³⁰⁰.

При цьому результатом дозволу будуть суб'єктивні права, результатом зобов'язання – певні юридичні обов'язки активного типу (обов'язку вчинити будь-яку дію – так зване виконання), результатом заборони – юридичні обов'язки пасивного типу (обов'язки утриматися від вчинення дії – мова йде про дотримання передбачених законом приписів)³⁰¹.

Залежно від спрямованості впливу вчений виділяє матеріальні та колізійні способи правового регулювання. Якщо матеріально-правовий спосіб встановлює конкретні суб'єктивні права і обов'язки, то колізійний спосіб визначає, яку норму в даному випадку застосовувати³⁰². Також, залежно від обсягу вони поділяються на загальні і конкретні способи правового регулювання. Загальні способи забороняють або дозволяють здійснювати будь-які дії, крім прямо дозволених або заборонених законом³⁰³.

Певне узагальнення існуючих в теорії права підходів до класифікаційних критеріїв методів і способів кримінального

---

²⁹⁹ Скрипель В.А., Скрипель К.А. Соотношение дозволения, запрета и позитивного обязывания как способов правового регулирования общественных отношений. В.А. Скрипель, К.А. Скрипель. *Приоритетные направления развития науки и образования : материалы VII Междунар. науч.-практ. конф. (Чебоксары, 4 дек. 2015 г.)*. редкол.: О.Н. Широков [и др.]. Чебоксары: ЦНС «Интерактив плюс», 2015. С. 351-353.

³⁰⁰ Осипов М.Ю. Понятие и особенности целей и способов правового регулирования. *Современное право*. 2008. №11. С.17-22.

³⁰¹ Там же.

³⁰² Там же.

³⁰³ Там же.

2.4. Способи реалізації диспозитивного методу кримінально-правової політики

правового регулювання, здійснила С.В.Бошно³⁰⁴. Вона традиційно виділяє імперативний і диспозитивний методи правового регулювання, але водночас здійснила характеристику способів (прийомів) правового регулювання, притаманних для кожного з цих методів.

Зокрема, як вказує С.В.Бошно, **імперативний** метод правового регулювання являє собою сукупність прийомів і способів, побудованих на засадах субординації учасників правовідносин. При імперативному впливі у суб'єкта немає вибору, він повинен підкоритися або зобов'язальній, або забороняючій нормі³⁰⁵. Відповідно в теорії права усталеною є позиція про те, що для імперативного методу найбільш притаманними способами його реалізації є *зобов'язання та заборона*.

Заборона – це покладений на суб'єкт права відповідною нормою обов'язок утримуватися від певної поведінки. Реалізація цього способу базується як правило на належній бездіяльності суб'єкта чи учасника кримінально-правових відносин. Прикладом заборони є сам факт існування всієї Особливої частини КК України, де передбачений вичерпний перелік заборонених діянь. Звідси сама по собі впливає вимога утримуватися від вчинення цих діянь під загрозою застосування покарання. Заборона на вчинення описаних у статтях діянь впливає з назви розділів: «Злочини проти...». Також заборону можна зрозуміти з використання слова «карається» після завершення опису власне складу злочину. Вчинення забороненого діяння є правопорушенням і карається відповідними юридичними санкціями.

Р. Г. Нурмагамбетов, зазначає, що існують різні точки зору на визначення поняття заборон. Так, А. М. Вітченко розглядає заборону як зручний застережливий прийом, А. В. Малько, К. В. Шундікова характеризують заборони як державно-владні стримуючі засоби, А. С. Піголкін, Ю. Н. Сліпченко, Л. С. Явич визначають заборони як

---

³⁰⁴ Бошно С.В. Способы и методы правового регулирования. *Право и современные государства*. 2014. № 3. С.52-60.

³⁰⁵ Там же.

засіб охорони, Н. Г. Александров, О. С. Іоффе як форму впливу на суспільні відносини, пов'язуючи заборони з правовими нормами³⁰⁶.

Однак більшістю учених правові заборони розглядаються як способи правового регулювання суспільних відносин. Але загальним, що об'єднує всі ці дефініції, є пряме або непряме визнання багатьма вченими заборон як юридичних способів, що створюють бар'єри, що окреслюють межі свободи, запобігаючи наявності небажаної соціально шкідливої поведінки в суспільстві³⁰⁷. Так, С. С. Алексєєв, вважає, що, «впливаючи на певний вид правовідносин, заборони перешкоджають здійсненню певного роду дій»³⁰⁸. Схожу точку зору висловлює і В. Д. Сорокін³⁰⁹. На думку А. Г. Братко, «заборони займають певне місце серед способів правового регулювання, вони окреслюють межі правомірності людських вчинків, визначають межі свободи людини, за якими свобода однієї людини перетворюється в свою протилежність, бо починається вторгнення в свободу інших людей»³¹⁰.

Зобов'язання також є способом реалізації імперативного методу. Його вплив проявляється у вимозі до суб'єкта здійснити певну дію. При цьому в правовідносинах є правомочна сторона, якій надано право вимагати виконання відповідного обов'язку. Обов'язки можуть встановлюватися в різних відносинах³¹¹.

І заборону, і зобов'язання як способи реалізації імперативного методу правового регулювання об'єднує те, що вони існують без бажання (поза волею) суб'єкта правовідносини. Ці правовідносини виникають на підставі законодавства незалежно від інтересів зобов'язаної особи. Власник права (або особа, що діє в його

---

³⁰⁶ Нурмагамбетов Р.Г. Конституционно-правовые запреты, ограничения и дозволения как способы правового регулирования общественных отношений. *Вестник Челябинского государственного университета*. 2007. № 12. С. 71.

³⁰⁷ Там же.

³⁰⁸ Алексєєв С. С. *Общая теория права*. М.: Проспект, 2009. С.296

³⁰⁹ Сорокин В. Д. *Правовое регулирование: предмет, метод, процесс*. *Правоведение*. 2000. № 4. С. 36-45.

³¹⁰ Братко А. Г. *Запреты в советском праве*. Саратов, 1979. С. 17.

³¹¹ Бошно С.В. *Способы и методы правового регулирования*. *Право и современные государства*. 2014. № 3. С.52-60.

інтересах) свій намір використовувати примус втілює в відповідній нормі. Зобов'язання і заборона забезпечуються санкціями правових норм³¹².

Диспозитивний метод, на думку С. В. Бошно, будується на засадах координації, рівності сторін і являє собою вплив за допомогою дозволу. У суб'єкта права є можливість вибору моделі правомірної поведінки в межах, встановлених правовими нормами. Диспозитивність означає, що сторони мають право вступати в ці відносини, але можуть і не робити цього³¹³.

Диспозитивний метод правового регулювання може мати кілька способів реалізації, які виявляються в окремих його нормах: дозвіл, рекомендація, заохочення.

Дозвіл полягає в наданні суб'єкту права можливості діяти певним способом і закріплювати результати цієї діяльності. Особа діє в рамках дозволів, задовольняючи свої інтереси цими діями. Законодавство гарантує її права і повідомляє інших учасників суспільних відносин про наявність цього права і його захисту.

Звертаючись до характеристики дозволів, Р. Г. Нурмагамбетов відзначає, що проблема дозволів як специфічних юридичних способів в теорії права розглядалась багатьма вченими-юристами. Ряд авторів характеризує дозволи як правові засоби, інші вчені-правознавці характеризують правові дозволи як наслідок, треті – як надану юридичну можливість здійснювати що-небудь³¹⁴.

Дозвільні диспозитивні норми бувають інформативні та правомочні, причому і одні, і інші є індиферентними, тобто не мотивують на вчинення певних діянь³¹⁵. Їх основний засіб впливу на суб'єктів суспільних відносин – інформування про можливу правомірну поведінку. **Інформативні** повідомляють суб'єкту права

---

³¹² Бошно С.В. Способы и методы правового регулирования. *Право и современные государства*. 2014. № 3. С.52-60.

³¹³ Там же.

³¹⁴ Нурмагамбетов Р.Г. Конституционно-правовые запреты, ограничения и дозволения как способы правового регулирования общественных отношений // *Вестник Челябинского государственного университета*. 2007. № 12. С. 71.

³¹⁵ Бошно С.В. Способы и методы правового регулирования. *Право и современные государства*. 2014. № 3. С.52-60.

про можливість його правомірної діяльності. У приватноправових відносинах (наприклад, цивільних) громадяни взагалі вільні, в тому числі вони можуть вчиняти дії, не зазначені в законі. Суб'єкт права самостійно визначає потребу в реалізації диспозитивних норм і приступає до їх здійснення. В публічних галузях права суб'єкт знає (чи повинен знати) про наявність певного регулювання, однак самостійно у визначених законом рамках приймає рішення про реалізацію відповідних приписів.

Типовим прикладом інформативних норм, в яких відбиваються дозвільний спосіб диспозитивного методу кримінально-правового регулювання є норми, що регулюють інститут обставин, що виключають злочинність діяння.

По-перше, всі ці діяння є правомірними, тобто такими, які вчиняються на підставі норм права. Всі вони так чи інакше знайшли своє закріплення в законах або інших нормативних актах, що регламентують різноманітні сторони життя суспільства (саме в цьому проявляється інформативність);

По-друге, всі вони – це діяння, які вчиняються в екстремальних для виконавця умовах. Ця екстремальність може бути зумовлена різними факторами – напр., протиправною діяльністю інших людей, роботою машин та механізмів, фізичними процесами, природними катаклізмами тощо;

По-третє, зовні всі вони за об'єктивними характеристиками нагадують діяння, передбачені як злочини тими чи іншими нормами Кримінального кодексу. Всі вони скеровані проти тих суспільних відносин, благ та інтересів, які прийняті під кримінально-правову охорону і виступають у кримінальному праві об'єктами злочину. Кожне з цих діянь, з точки зору характеристики його зовнішньої сторони, є відповідною дією або бездіяльністю, які взагалі заборонені кримінальним законом під страхом застосування кримінального покарання; після їх вчинення настають наслідки, що зовні нагадують ті, які кримінальний закон оцінює як соціально небезпечні, шкідливі. Особі, яка вчиняє ці діяння, притаманні всі характеристики суб'єкта злочину, передбачені кримінальним законом. І зрештою, всі ці діяння

2.4. Способи реалізації диспозитивного методу кримінально-правової політики

з точки зору характеристики суб'єктивного ставлення до них та їх наслідків вчиняються умисно;

По-четверте, незважаючи на зовнішню схожість із злочинами, всі ці діяння є соціально корисними оскільки відповідають загальносоціальним інтересам і тому є соціально допустимими³¹⁶.

При застосуванні норм даного інституту особа сама здійснює вибір своєї поведінки. Для кожної з обставин, що виключають злочинність діяння законодавець передбачає т. зв. умови правомірності; особа, знаючи про них може відповідним чином діяти, що якраз і відповідає диспозитивному дозволу.

В кримінальному законодавстві існують норми, які за своїм змістом виводять зі сфери дії законодавства про кримінальну відповідальність ряд діянь, що за своїми об'єктивними та суб'єктивними характеристиками відповідають ознакам діянь, які в чинному законодавстві оцінюються як злочин, що зумовлює існування інституту *обмеження дії законодавства про кримінальну відповідальність*³¹⁷.

Зміст цього інституту полягає у виведенні зі сфери дії законодавства про кримінальну відповідальність ряду діянь, які за своїми об'єктивними та суб'єктивними характеристиками відповідають ознакам діянь, які в чинному законодавстві оцінюються як злочини.

За своєю правовою природою інститут обмеження дії законодавства про кримінальну відповідальність наближений до розглянутого раніше інституту обставин, що виключають злочинність діяння. Ця подібність полягає в наступному:

- у всіх випадках, як при вчиненні діянь, які утворюють інститут обставин, що виключають кримінальну відповідальність, так і при вчиненні діянь, які об'єднуються інститутом обмеження дії законодавства про кримінальну відповідальність, особа вчиняє діяння,

---

³¹⁶ Фріс П.Л. Кримінальне право України. Загальна частина. 3-є вид. Одеса: Фенікс, 2018. С.159, 202-203.

³¹⁷ Фріс П.Л. Вибрані праці. Івано-Франківськ : Фоліант, 2014. С.300.

які ззовні за своєю об'єктивною характеристикою належать до категорії суспільно небезпечних³¹⁸;

- усі ці діяння з точки зору характеристики суб'єктивної сторони вчиняються умисно³¹⁹.

Однак, між цими групами діянь існує і відмінність, яка не дозволяє об'єднати їх в один інститут. Вона полягає в їх соціально-правовій характеристиці. Якщо діяння, які утворюють інститут обставин, що виключають злочинність діяння за своєю соціально-правовою характеристикою, належать до категорії соціально корисних, то діяння, що входять до інституту обмеження дії законодавства про кримінальну відповідальність, такими визнати неможливо³²⁰.

Інститут обмеження дії закону про кримінальну відповідальність за своїми характеристиками максимально наближений до інституту звільнення від кримінальної відповідальності, однак існує ряд відмінностей з ним:

✓ Інститут обмеження дії закону про кримінальну відповідальність базується на нормах Конституції України, які визначають його практично в повному обсязі.

✓ Інститут обмеження дії закону про кримінальну відповідальність не визнає злочинними діяння, які за характеристиками складу злочину, встановленого диспозицією частини першої цієї статті, повинні визнаватись злочинними. При цьому закон пов'язує декриміналізацію діяння з чітко визначеними характеристиками. (інститут звільнення від кримінальної відповідальності не здійснює декриміналізації діяння, а лише звільняє конкретних осіб від відповідальності за реальний злочин, який ними було вчинено.)

---

³¹⁸ Фріс П.Л. Кримінальне право України. Загальна частина. 3-є вид. Одеса: Фенікс, 2018. С.306.

³¹⁹ Фріс П.Л. До питання про зміст інституту обмеження дії законодавства про кримінальну відповідальність. // В зб. *Актуальні проблеми вдосконалення чинного законодавства України. (Збірник наукових статей викладачів юридичного факультету)*. Випуск ІХ. Івано-Франківськ, 2002. С. 125.

³²⁰ Фріс П.Л. Кримінальне право України. Загальна частина. 3-є вид. Одеса: Фенікс, 2018. С.306.

2.4. Способи реалізації диспозитивного методу кримінально-правової політики

✓ Інститут обмеження дії закону про кримінальну відповідальність адресований достатньо вузькому колу осіб, яке визначено у відповідних частинах вказаних норм (інститут звільнення від кримінальної відповідальності адресований невизначеному колу суб'єктів, яке окреслено в достатньо загальних рисах).

✓ Обмеження дії закону про кримінальну відповідальність не пов'язано з посткримінальними характеристиками ситуації, особи, її поведінки і т. ін. (Інститут звільнення від кримінальної відповідальності тісно пов'язаний з посткримінальною поведінкою особи)³²¹.

Таким чином інститут обмеження дії закону про кримінальну відповідальність сам по собі виводить певні діяння за межі злочинної поведінки внаслідок специфіки тих чи інших аспектів. І хоча зовні такі діяння видаються злочинними, закон про кримінальну відповідальність обмежений щодо реакції на них як на злочин.

Можна навіть стверджувати, що законодавець пов'язує підстави обмеження дії кримінального закону з передкримінальною ситуацією, в якій опинився суб'єкт, тоді як звільнення від кримінальної відповідальності базується на чинниках, пов'язаних виключно з тими чи іншими посткримінальними характеристиками³²².

Типовим прикладом інституту обмеження дії закону про кримінальну відповідальність у якості прояву реалізації диспозитивного методу кримінально правової політики є ч.2 ст.396 КК України: «Не підлягають кримінальній відповідальності за заздальгідь не обіцяне приховування злочину члени сім'ї чи близькі родичі особи, яка вчинила злочин, коло яких визначається законом»³²³.

До осіб, які також можуть в тих чи інших варіантах підпадати під дію інституту обмеження дії кримінального закону, можна

---

³²¹ Фріс П.Л. Про обмеження сфери дії кримінального закону. *Матеріали науково-теоретичної конференції «Філософські, методологічні та психологічні проблеми права»*. Київ. 26 січня 2008 р. К., 2008. С.171-173.

³²² Фріс П.Л. Кримінальне право України. Загальна частина. 3-є вид. Одеса: Фенікс, 2018. С.159.

³²³ Кримінальний кодекс України. Голос України. Офіційне видання від 19.06.2001. № 107.

відносити осіб, що вчинили малозначне діяння; особи, що добровільно відмовилися від доведення злочину до кінця; особи, що вчинили готування до злочину невеликої тяжкості; особи, що вчинили злочин, у якому передбачений обов'язковий спеціальний суб'єкт; особи, причетні до злочину (ч.6,7 ст. 27 ККУ); співучасники – стосовно ексцесу виконавця; особи, в діяннях яких наявні обставини, що виключають злочинність діяння; особа у випадку відмови давати показання під час провадження досудового розслідування або в суді щодо себе, а також членів її сім'ї чи близьких родичів, коло яких визначається законом; члени сім'ї чи близькі родичі особи, яка вчинила злочин – у випадку заздальгідь не обіцяного приховування злочину; та ін.³²⁴

Правомочні норми наділяють суб'єкта чи учасника кримінально-правової політики можливістю вимагати від іншого суб'єкта вчинення щодо нього певних передбачених законом дій. Умовно кажучи, правомочність тільки належить відповідному суб'єкту, і він може звернутися до іншого суб'єкта. Але дієва реалізація такої правомочності суб'єктом самотійно не є можливою, оскільки для цього потрібні відповідні «кроки» від кореспондуючого суб'єкта.

Типовим прикладом реалізації диспозитивного методу реалізації кримінально-правової політики у правомочних нормах є інститут приватного обвинувачення.

Проблемам приватного обвинувачення присвячені роботи багатьох вітчизняних науковців, тому видається не доцільним детально аналізувати даний інститут. Варто зупинитися лише на декількох зауваженнях, які характеризують специфіку даного способу реалізації диспозитивного методу кримінально-правової політики.

---

³²⁴ Козич І. В. Ще раз про обмеження дії законодавства про кримінальну відповідальність. *Особливості формування законодавства України: філософсько-правові, історичні та прикладні аспекти [текст] : Матеріали II Всеукраїнської науковопрактичної конференції (27 березня 2015 року, м. Івано-Франківськ)*. Івано-Франківськ: Івано-Франківський університет права імені Короля Данила Галицького, 2015. С.296.

2.4. Способи реалізації диспозитивного методу кримінально-правової політики

Н. В. Малярчук зазначає, що процесуальна діяльність приватної особи, яка постраждала від злочину, щодо викриття винного у його вчиненні полягає в: а) офіційному зверненні до компетентних органів держави з вимогою про притягнення винної особи до кримінальної відповідальності; б) поданні доказів вчинення відносно неї злочину, а також доказів, які викривають у його вчиненні винну особу; в) підтриманні обвинувачення в суді, а основою виділення приватного обвинувачення як диференціації кримінально-процесуальної форми є характер вчиненого злочину, ступінь його тяжкості, факт завдання шкоди конкретній особі та можливість примирення між обвинуваченим і потерпілим (матеріально-правовий критерій), а також ініціатор кримінального переслідування та особливості процесуальної форми здійснення його діяльності (процесуальний (формальний) критерій)³²⁵.

А. Ю. Козленко вказує, що в новому КПК (ч. 1 ст. 477) вперше надано легальне визначення поняття кримінального провадження у формі приватного обвинувачення: провадження, яке може бути розпочате слідчим, прокурором лише на підставі заяви потерпілого щодо кримінальних правопорушень, перелік яких передбачений КПК³²⁶. Також він наводить ознаки приватного обвинувачення, до яких відносить:

✓ Твердження про вчинення певною особою діяння, передбаченого законом України про кримінальну відповідальність має місце тільки з боку потерпілої особи або її законного представника.

✓ Обов'язкова наявність заяви потерпілої особи, яка містить її волевиявлення про притягнення до кримінальної відповідальності особи, яка вчинила відносно неї діяння, передбачене законом України про кримінальну відповідальність.

---

³²⁵ Малярчук Н. Приватне обвинувачення як диференціація кримінально-процесуальної форми : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.09 «Кримінальний процес та криміналістика ; судова експертиза ; оперативно-розшукова діяльність». К., 2010. С.11.

³²⁶ Козленко А.Ю. Приватне обвинувачення: поняття та ознаки. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2014. №27. С.3.

✓ Офіційна підтримка ініціативи потерпілої особи про притягнення до кримінальної відповідальності особи, яка вчинила відносно неї діяння, з боку органу публічної влади.

✓ Нормативне визначення переліку діянь, кримінальне переслідування за вчинення яких передано державою на розсуд потерпілої особи з урахуванням характеру вчиненого діяння, ступеня його тяжкості та особливостей взаємовідносин між потерпілим і особою, яка вчинила це діяння.

✓ Потерпіла особа має право на:

- підтримання обвинувачення в суді;
- ініціювання та укладення угоди про примирення з підозрюваним чи обвинуваченим.

✓ 6. Відмова потерпілої особи від обвинувачення є безумовною підставою для закриття кримінального провадження.

✓ 7. Можливість об'єднання первісної і зустрічної заяв в одному провадженні, їх сумісний розгляд та вирішення³²⁷.

О. М. Поліщук слушно вважає, що приватне кримінальне переслідування за своїм змістом є матеріальним правом потерпілого, а в законодавстві має бути відображене як міжгалузевий матеріально-процесуальний інститут, що має первинну матеріально-правову природу. Вона також вважає, що доцільно передбачити у КК України таке право потерпілого та доповнити КК України примітками до відповідних статей (за переліком ст. 477 КПК України 2012 року) щодо права на приватне кримінальне переслідування. Це, у свою чергу, дозволить виокремлювати диспозитивні норми не тільки в Загальній, але й в Особливій частині КК України³²⁸. З приводу цієї пропозиції можна поставити запитання: а для чого процесуальні норми вводити у КК і навпаки? Поняття потерпілого і його право на приватне переслідування дійсно можна, та й навіть треба

---

³²⁷ Козленко А.Ю. Приватне обвинувачення: поняття та ознаки. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2014. №27. С.3.

³²⁸ Поліщук О. М. Приватноправові засади в кримінальному праві України: концептуальні аспекти : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. О. М. Поліщук; кер. роботи В. О. Туляков; Нац. ун.-т "Одеська юридична академія". Одеса, 2013. С.159.

2.4. Способи реалізації диспозитивного методу кримінально-правової політики

передбачити, але доповнення всіх статей відповідними примітками призведе до ще більшого засмічення вже й так переповненого змінами і доповненнями КК.

В багатьох випадках держава не може застосовувати індиферентні норми, маючи намір стимулювати певну поведінку суб'єктів. Так, держава в деяких випадках може бути зацікавлена в певній поведінці суб'єктів права, але з якихось причин не має можливості застосувати зобов'язання або заборону. Зберігаючи змістову складову свого наміру вплинути на поведінку учасників суспільних відносин, органи державної влади застосовують рекомендації та заохочення. На відміну від індиферентних диспозитивних норм при використанні рекомендаційних норм держава зацікавлена стимулювати певну правову активність громадян і використовує для цього мотивацію суб'єктів права.

Спосіб рекомендацій зовні дуже схожий до заохочувального. Відмінність полягає в тому, що рекомендація пропонує певний бажаний варіант поведінки, не пропонуючи водночас заінтересованості для суб'єкта у вигляді відповідної винагороди, яка є характерною власне для заохочення. У правових нормах та приписах, в яких застосовується цей спосіб, можуть міститися слова «бажано», «рекомендувати», «запропонувати» і т. ін.³²⁹. Однак суб'єкт-реципієнт на власний розсуд, не очікуючи жодної винагороди самостійно приймати чи не приймати висловлені рекомендації.

Тому **рекомендація** – це пропозиція одного суб'єкта чи учасника кримінально-правової політики іншому її суб'єкту чи учаснику виконати певні дії, але без конкретної визначеної винагороди. Суб'єкт виконує рекомендації не з мотивів отримання винагороди, оскільки вона йому й не пропонується, а скоріше з мотивів доцільності, бажаності, нерідко з мотивів майбутнього використання в своїх інтересах тощо. Дуже часто рекомендації «підказують» напрямок виходу з тієї чи іншої ситуації. Особливо це помітно при взаємодії доктринального та законодавчого рівнів кримінально-правової політики.

---

³²⁹ Бошно С.В. Способы и методы правового регулирования. *Право и современные государства*. 2014. № 3. С.42.

Наприклад, Ю. І. Микитин аналізує спеціальним європейський правовий акт у сфері відновного правосуддя – Рекомендація Комітету міністрів Ради Європи «Про медіацію у кримінальних справах» № R(99)19 від 15 вересня 1999 р. В контексті реалізації диспозитивного методу кримінально-правової політики автор аналізує європейські правові акти у цій сфері, зазначає, що передумовами впровадження відновного правосуддя є наступне:

1) судочинство нерідко носить складний, довготривалий і дорогий характер. Внаслідок цього фізичні особи, особливо малозабезпечені, мають труднощі при здійсненні своїх прав;

2) робочий механізм традиційної системи кримінального процесу інколи може погіршувати, а не полегшувати проблеми та, становище потерпілого;

3) потрібно приділяти більше увагу потребам потерпілого на всіх етапах кримінального судочинства;

4) в межах системи кримінального правосуддя необхідно звертати більше уваги на спричинену потерпілому фізичну, психологічну, матеріальну і соціальну шкоду³³⁰.

Одночасно з передумовами, правові акти Ради Європи містять чіткі нормативні основи для запровадження відновного правосуддя. До них належать:

1) необхідність впроваджувати у національне кримінальне судочинство заходи впливу щодо злочинця, які не пов'язані з позбавленням волі;

2) потреба сприяти розвитку процесу непритягнення неповнолітніх до кримінальної відповідальності, залучаючи до цього служби у справах захисту дітей;

3) актуальність проведення досліджень щодо ефективності застосування систем посередництва та примирення у кримінальних справах;

---

³³⁰ Микитин Ю.І. Рекомендація Комітету міністрів Ради Європи «Про медіацію у кримінальних справах». *Актуальні проблеми вдосконалення чинного законодавства України*. 2013. №33. С.34.

2.4. Способи реалізації диспозитивного методу кримінально-правової політики

4) важливість застосування норм, що б передбачали відшкодування шкоди потерпілим та водночас визнавали потреби правопорушника, які стосуються його соціального устрою;

5) доцільність спрощення кримінального судочинства, зокрема шляхом впровадження заходів для примирення сторін або дружнього врегулювання спору як до, так і після порушення провадження у справі;

6) необхідність вдосконалення системи кримінального судочинства, в тому числі за допомогою застосування посередництва у кримінальному провадженні

7) потреба розширювати адекватні альтернативи офіційному кримінальному судочинству, серед яких є медіація, відновне правосуддя

Рекомендація закріплює поняття медіації, визначає її основні принципи та правову основу, місце у кримінальному процесі, особливості проведення цієї процедури³³¹.

Відповідно до цього джерела відновного правосуддя, стверджує Ю.І.Микитин, медіація у кримінальних справах – це гнучкий, всеохоплюючий, орієнтований на пошук рішення процес, який є додатковим або альтернативним способом вирішення кримінальних справ у системі традиційного судочинства, і спрямований на: врахування інтересів і залучення зацікавлених осіб до процесу; визнання законних інтересів потерпілого, які виникли внаслідок злочину; діалог потерпілого з правопорушником з метою відшкодування моральних та матеріальних збитків; розвиток почуття відповідальності у правопорушника та надання йому можливості для виправлення; підвищення ролі окремої особистості та громади у попередженні злочинів та конфліктів³³².

Як бачимо, суб'єкт нормотворення, формулюючи рекомендацію, фактично чекає виконання, що кореспондує способу зобов'язання при реалізації імперативного методу. Дуже часто якщо усунути це

---

³³¹ Микитин Ю.І. Рекомендація Комітету міністрів Ради Європи «Про медіацію у кримінальних справах». *Актуальні проблеми вдосконалення чинного законодавства України*. 2013. №33. С.34

³³² Там же.

очікування держави, то норма стане не потрібною. Наприклад, рекомендація законодавчому органу привести свої акти у відповідність з певними документами втрачає свою актуальність з прийняттям відповідного акту³³³.

Таким прикладом можуть бути рекомендації чисельних конференцій, що свідчить про реалізацію диспозитивного методу водночас в межах доктринального і законодавчого рівнів кримінально-правової політики. Приміром на одній із конференцій у резолютивній частині рекомендацій було зафіксовано: «Опрацювавши й узагальнивши пропозиції науковців щодо проблеми науки кримінального права в системі міждисциплінарних зв'язків, Міжнародна науково-практична конференція вважає за необхідне запропонувати:

1. Звернути увагу юридичної громадськості, юридичних навчальних і наукових установ на необхідність глибокої і ґрунтовної розробки проблем міждисциплінарних наукових зв'язків науки кримінального права з іншими галузями знань, установлення можливості й допустимості впливу інших наук на зміст науки кримінального права.

2. Враховуючи той факт, що проєвропейський напрям зовнішньої політики посідає одне з провідних місць у системі зовнішньополітичних пріоритетів України, а невід'ємними складовими європейського правового простору є міжнародні норми, принципи та стандарти, вироблені в межах таких найвпливовіших регіональних міжнародних організацій та об'єднань, як Європейський Союз (ЄС) та Рада Європи (РЄ), спрямувати науково-дослідну роботу щодо приведення законодавства України про кримінальну відповідальність до стандартів законодавства Європейського Союзу.

3. Дослідити системно-функціональний зв'язок кримінально-правової науки з правотворчою і правозастосовною діяльністю. Цей зв'язок має базуватися на домінуючій ролі юридичної науки як у сфері правового регулювання загалом, так і, зокрема, у сфері

---

³³³ Бошно С.В. Способы и методы правового регулирования. *Право и современные государства*. 2014. № 3. С.52-60.

2.4. Способи реалізації диспозитивного методу кримінально-правової політики

кримінально-правового регулювання. Власне, шлях реалізації цього завдання один – через чинне законодавство. У цьому зв'язку доцільно закріпити цей статус науки в окремих законах, як-то: «Про нормативно-правові акти України» та «Про законотворчу діяльність в Україні».

4. При встановленні кримінальної відповідальності за посягання на суспільні відносини, що врегульовані іншими галузями права, положення норм законів про кримінальну відповідальність повинні мати необхідний рівень узгодженості з нормами інших галузей права. Законодавчі визначення, поняття та терміни, що використовуються нормами регуляторного і кримінального права, не повинні суперечити один одному.

5. Кримінальне право повинно мати пріоритет при встановленні підстави кримінальної відповідальності за діяння, які передбачені в законах із бланкетними диспозиціями, оскільки тільки законодавство про кримінальну відповідальність устанавлює підстави і межі кримінальної відповідальності; положення інших галузей права мають охоплюватися змістом норм законів про кримінальну відповідальність і разом із ними виконувати функцію регулювання кримінально-правових відносин.

6. Звернути увагу на необхідність оперативного реагування на виклики сьогодення з позиції верховенства права. Тільки завдяки поєднанню наукових досягнень та досвіду законодавчої і правозастосовної діяльності вбачається можливим ефективно протидіяти тим негативним явищам, які становлять реальну загрозу не тільки реалізації гарантованих Конституцією України прав і свобод людини і громадянина, а й незалежності і суверенітету України як правової, демократичної та соціальної держави»³³⁴.

Очевидно, що ця, та аналогічні рекомендації наукових конференцій спрямовані до законодавця. А чи буде вона реалізована – виключна прерогатива Верховної Ради України.

---

³³⁴ Наукове життя. 2014. №28. С.28.

Виділяється ще й правороз'яснювальний рівень (платформу) кримінально-правової політики³³⁵. У зв'язку з цим рекомендаційний спосіб реалізації диспозитивного методу кримінально-правової політики набуває особливої ваги. Йдеться про постанови Пленуму Верховного Суду України й інші схожі джерела кримінально-правової політики, що носять рекомендаційний характер. Постанови Пленуму Верховного Суду України виступають у якості джерел кримінально-правової політики у двох випадках:

1) коли вони визначають загальні засади, напрямки та межі застосування матеріального кримінального права (н-д, Постанова Пленуму ВС України від 1 листопада 1996 р. № 9 «Про застосування Конституції при здійсненні правосуддя»; Постанова Пленуму ВС України від 30 вересня 1994 р. №9 «Про судову діяльність в умовах загострення криміногенної ситуації»; Постанова Пленуму ВС України від 20 квітня 2002 р. №1 «Про судову практику в справах про необхідну оборону» та ін.);

2) при визначенні конкретних напрямків та меж застосування кримінального закону, що визначає відповідальність за конкретні види злочинних діянь (н-д, Постанова Пленуму ВС України від 25 квітня 2002 р. №5 «Про Судову практику в справах про хабарництво»; Постанова Пленуму Верховного Суду України від 7 липня 1995 р. №9 «Про судову практику в справах про бандитизм» та ін.)³³⁶.

Повертаючись до дослідження способів правового регулювання, що в своїй сукупності становлять певний метод, окремо варто зазначити, що на відміну від зобов'язання, при рекомендації суб'єкт добровільно без жодного примусу самостійно приймає рішення щодо подальшої долі таких рекомендацій. При заохоченні він таке рішення приймає також добровільно і самостійно, однак при цьому чітко усвідомлює отримання в результаті цього відповідної винагороди.

---

³³⁵ Козич І.В. Кримінально-правова політика в сфері протидії злочинам, що вчиняються із застосуванням насильства: дис. на здобуття наукового ступеня канд.юрид.наук. 12.00.08 Львів, 2012. С.120.

³³⁶ Фріс П.Л. Кримінально-правова політика Української держави: теоретичні, історичні та правові проблеми монографія. К.: Атіка. 2005. С.170.

2.4. Способи реалізації диспозитивного методу кримінально-правової політики

Спосіб **заохочення**, таким чином, має належний стимул для вчинення відповідної діяльності. І рекомендація, і заохочення формулюють бажаний розвиток подій, однак при заохоченні з'являється ще й додатковий вагомий стимул – конкретна винагорода. Вочевидь, якщо дивитися з точки зору зацікавленого суб'єкта, заохочення має відповідні переваги перед рекомендаціями. Але в цьому випадку на варто применшувати заслуги того чи іншого способу правового регулювання.

Заохочення має представляти для суб'єкта права бажану винагороду в моральній або матеріальній формі. Вибір конкретної нагороди має культурно-історичні особливості і суттєво змінюється в зв'язку з розвитком суспільних відносин. Ефективним є поєднання моральних і матеріальних стимулів. Зменшення відповідальності або її усунення також може виконувати функцію заохочення³³⁷.

Відповідно до прийнятої на виконання зобов'язань перед Радою Європи Концепції реформування кримінальної юстиції України³³⁸, спостерігається рух щодо гуманізації кримінального законодавства в цілому, обмеження сфери застосування покарань, пов'язаних з позбавленням волі з вказівкою на заміну таких, наприклад, штрафними санкціями. Саме на виконання цієї Концепції, на думку О.М.Поліщук, було прийнято одну з найяскравіших заохочувальних норм у кримінальному праві – ст. 69-1 КК України: «За наявності обставин, що пом'якшують покарання, передбачених пунктами 1 та 2 частини першої статті 66 цього Кодексу, відсутності обставин, що обтяжують покарання, а також при визнанні обвинуваченим своєї вини, строк або розмір покарання не може перевищувати двох третин максимального строку або розміру найбільш суворого виду

---

³³⁷ Бошно С.В. Способы и методы правового регулирования. *Право и современные государства*. 2014. № 3. С.52-60.

³³⁸ Концепція реформування системи кримінальної юстиції України: затв. Указом Президента України № 311/2008 від 8 квіт. 2008 р. Офіційний вісник України офіційне видання від 18.04.2008, № 27, стор. 20, стаття 838, код акта 42766/2008

покарання, передбаченого відповідною санкцією статті (санкцією частини статті) Особливої частини цього Кодексу»³³⁹.

---

³³⁹ Поліщук О.М. Щодо питання про кримінально-правове заохочення. *Актуальні проблеми держави і права*. 2009. №47 С.47.

РОЗДІЛ 3. ВПЛИВ ДИСПОЗИТИВНОГО МЕТОДУ НА ФОРМУВАННЯ ТА РОЗВИТОК СУЧАСНОЇ ПАРАДИГМИ ПРАВОНАХОДИМОЇ КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВОЇ ПОЛІТИКИ

Проголошення прав та свободи людини найвищою цінністю зумовлює гуманізацію правової системи та переосмислення її соціальної значимості. Якщо раніше правові можливості особистості розглядалися в ракурсі позитивного права, то в даний час акценти зміщуються в сторону природного права. Стало очевидно, що наука потребує розробки такої концепції, яка могла б пояснити сьогоденні зміни, не похитнувшись ідеї верховенства закону. Це завдання в повній мірі відповідає концепції правового захисту кримінально-правового регулювання.

Якщо в загальній теорії права питання про сутність правозахисного регулювання активно розробляється, то в галузевих науках воно розглядається виключно в постановці проблеми або взагалі не обговорюється. Так, стереотип «кримінальне право покарання злочинця, тим самим, охороняє потерпілого» так само укріпився в кримінально-правовій доктрині, що спроби заперечувати його або поставити під сумнів сприймаються ученими з ворожістю. При цьому не помічається очевидний дисонанс в оцінках суті кримінального права та його завдань: якщо предмет регулювання складають «владні відносини між правопорушником та державою в особі правоохоронних органів», неясно, в чому тоді виражається охоронна функція КК. В сучасному розумінні визнання кримінального закону засобом охорони інтересів особистості рівнозначне визнання ката захисником жертви злочину. Очевидно, що в моделі «охорона прав – покарання винного» вдалося втратити важливе смислове з'єднання, що дозволяє встановити зв'язок між

завданням охорони та каральними механізмами. І цією ланкою може стати правозахисна кримінально-правова політика³⁴⁰.

Значна частина порушень прав людини пов'язана з реалізацією політики у сфері боротьби зі злочинністю, що визначає актуальність проблеми. Ця сфера є надзвичайно вразливою для прав людини виходячи із наступного.

По-перше, тому, що ця сфера визначає межі кримінально-правової охорони прав людини. При цьому слід мати на увазі, що порушення можуть бути викликані як неприйняттям під охорону важливих прав та свобод людини, так і «надмірним» прийняттям, коли вони перетворюються із заходів охорони в заходи заборони в інтересах держави.

По-друге, саме у цій сфері визначаються види обмежень прав людини. Від них залежить і допустимий обсяг обмежень цих прав.

По-третє, виходячи з особливостей діяльності по боротьбі зі злочинністю, яка передбачає відповідний рівень таємності, ускладненим є здійснення громадського контролю за таким обмеженням.

По-четверте, це пов'язано із відповідною закритістю системи виконання покарань.

По-п'яте, з домінуючої по цей день у суспільній правосвідомості позиції про необхідність жорсткого поводження з особами, які вчинили злочини³⁴¹.

Радянська політика у сфері боротьби зі злочинністю була перенасичена прикладами порушень прав людини. Починаючи з 1917 року, вона в значній мірі була спрямована проти тих, хто вимагав їх дотримання, і сама у методах і формах реалізації була наочним прикладом таких порушень. Мільйонні жертви часів радянської влади так чи інакше були наслідком реалізації цієї політики. Сьогодні, будуючи правову державу, необхідно усвідомити, що будь-які порушення прав людини є явищем недопустимим. Але, на жаль, такі

---

³⁴⁰ Сидоренко Э.Л. Диспозитивный режим уголовно-правового регулирования: монография. М.: Юрлитинформ, 2013. С.212.

³⁴¹ Фріс П.Л. Політика в сфері боротьби зі злочинністю і права людини. Надвірна. 2009. С.159.

факти і сьогодні достатньо часто спостерігаються в діяльності органів кримінальної юстиції³⁴².

У 90-х роках минулого століття науковцями і практиками була сформована концепція «хорошого управління» (good governance), згідно з якою вважається, що державне управління у будь-якій країні буде «хорошим» з огляду забезпечення стійкого людського розвитку лише у разі його побудови і функціонування на основі деякої універсальної системи цінностей³⁴³. Пов'язавши «хороше управління» зі сталим розвитком суспільства, підкресливши, такі принципи, як верховенство права, підзвітність, участь і дотримання прав людини, резолюція Комісії ООН з прав людини таким чином встановила і утвердила **правозахисний** підхід до розвитку державного управління, який передбачає чотири типи основних зобов'язань органів державного управління:

- поважати права і не втручатися в їх здійснення;
- захищати права від зловживань з боку інших, і не дозволяти іншим втручатися у здійснення цих прав;
- сприяти здійсненню прав, тобто створити сприятливе середовище для їх здійснення.
- виконувати права, тобто підтримувати та допомагати тим, хто не може задовольняти власні потреби³⁴⁴.

Основи правозахисної політики України становлять такі міжнародні акти, як Загальна декларація прав людини, Міжнародний пакт про громадянські і політичні права, Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права.

Відповідно до ст. 2 Міжнародного пакту про громадянські і політичні права, прийнятого 16 грудня 1966 р. Генеральною Асамблеєю ООН, ратифікованого Указом Президії ВР Української

---

³⁴² Фріс П.Л. Політика в сфері боротьби зі злочинністю і права людини. Надвірна. 2009. С.160.

³⁴³ Олійник А.Р. Удосконалення державного управління у рамках євроінтеграційної політики України: правозахисний підхід. Економіка та держава. Серія державне управління. № 1/2017. С. 25.

³⁴⁴ Олійник А.Р. Удосконалення державного управління у рамках євроінтеграційної політики України: правозахисний підхід. Економіка та держава. Серія державне управління. № 1/2017. С.26.

РСР № 2148-08 від 19 жовтня 1973 р., кожна держава зобов'язується забезпечити будь-якій особі, права і свободи якої порушені, ефективний засіб правового захисту і розвивати можливості судового захисту³⁴⁵.

Право на правову допомогу гарантується Конвенцією про захист прав і основних свобод людини, прийнятою 11 квітня 1950 р. Радою Європи, ратифікованою Україною 17 липня 1997 р. Це право передбачає, що кожний обвинувачений у скоєнні кримінального злочину має право захищати себе особисто або через обраного ним захисника, а якщо у нього немає достатніх коштів для оплати послуг захисника, мати призначеного йому захисника безоплатно, коли цього вимагають інтереси правосуддя³⁴⁶.

Здійснення правоохоронної діяльності, суб'єктом якої є держава, передбачає застосування сили та примусу. Здійснення правозахисної діяльності, суб'єктом якої є як державні, так і недержавні організації, не вимагає застосування примусу (хоча відомі факти застосування сили з боку правозахисних організацій, опір правоохоронним органам, але така діяльність розглядалася як протиправна)³⁴⁷ – що свідчить про розширення диспозитивного методу реалізації кримінально-правової політики.

Вчений приходять до висновку, що у правовій конституційній державі правоохоронна та правозахисна діяльність є дуже близькими за змістом і значенням. Водночас у перехідних державах чи державах з необмеженою владою необхідність охорони встановленого в державі правопорядку вступає в конфлікт з утвердженням універсального принципу верховенства права, що виявляє себе в межах правозахисної діяльності. Створення відповідних правових умов, адекватної нормативно-правової бази для існування й розвитку

---

³⁴⁵ Міжнародний пакт про громадянські і політичні права. Електронний ресурс. Режим доступу: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_043.

³⁴⁶ Конвенція про захист прав і основних свобод людини Голос України офіційне видання від 10.01.2001. № 3

³⁴⁷ Корнієнко П.С. Співвідношення понять і практики здійснення правоохоронної та правозахисної діяльності в Україні. *Часопис Київського університету права*. 2014. №3. С. 62.

вільного громадянина є першочерговим напрямом державної політики. Водночас досвід існування та розвитку незалежної української держави свідчить: відсутність ефективного механізму забезпечення реалізації законодавства про права людини, чинної системи державних і недержавних органів, що забезпечують реалізацію цього законодавства, призводить до небажаних наслідків. Справді, прийняття справедливих законів на основі Конституції та відповідно до неї є важливим завданням, що має засвідчувати реальне визнання й забезпечувати ефективну дію принципу верховенства права в Україні³⁴⁸.

Е. Л. Сидоренко підтримує позицію П. В. Анісімова про те, що в загальній теорії права формування правозахисного правового регулювання пов'язується з тим, що «сутнісні особливості людини з об'єктивною закономірністю матеріалізуються в юридичних властивостях їх захисту та концентраційно виражаються в праві людини на правовий захист. Завдяки цим причинно-наслідковим зв'язкам генеруючим центром всієї системи правозахисного регулювання виявляється сама людина, що активно реалізує своє невідчужуване право на захист і яка вдається при цьому до допомоги компетентних суб'єктів»³⁴⁹.

Поняття правозахисного регулювання як ідеологічної бази сучасного права має важливе науково-практичне значення.

Воно дозволяє, по-перше, пояснити диференціювання регулятивного та охоронного законодавства, інституту самозахисту особистості, наявності приватних начал кримінально-правового регулювання та ін.³⁵⁰.

По-друге, це змінює уявлення про суб'єктивні права особистості. Як відмічає П. В. Анісімов, «абстрактна можливість, яка зв'язується з правом власності, авторським правом і яка може не

---

³⁴⁸ Корнієнко П.С. Співвідношення понять і практики здійснення правоохоронної та правозахисної діяльності в Україні. *Часопис Київського університету права*. 2014. №3. С.62.

³⁴⁹ Анисимов П.В. Теоретические проблемы правового регулирования защиты прав человека: дис ... д.ю.н. Нижний Новгород, 2005. С.14-15.

³⁵⁰ Сидоренко Э.Л. Диспозитивный режим уголовно-правового регулирования: монография. М.: Юрлитинформ, 2013. С.122.

перейти в дійсність ніколи протягом життя людини, стає очевидною реальністю тільки тоді, коли в якості об'єкта правовідношення виступає право на правовий захист прав людини, що зв'язує управомочену особу з відповідним обов'язком, а також з нормами позитивного та суб'єктивного права³⁵¹.

По-третє, концепція правового захисту регулювання дозволяє перевести сучасні стандарти людини з категорії ідеологічних лозунгів у розряд конкретних напрямків кримінально-правової політики. Правозахисні відносини виражають одночасно волю держави, відображену в законі, і волю осіб – власників прав на правовий захист. І саме це обставина дає можливість говорити про наявність диспозитивності правового регулювання. Людина як власник суб'єктивного права може вимагати від держави створення умов з реалізації цього права через прийняття відповідних законів та забезпечення ефективності їх реалізації. При його порушенні людина може звернутися до правоохоронних органів за захистом. В цьому випадку включається механізм впливу норм позитивного права, але самі правовідношення не втрачають правозахисного характеру³⁵².

У першу чергу політика у сфері боротьби зі злочинністю повинна забезпечувати охорону найважливіших суспільних цінностей від злочинних посягань. У цьому питанні міститься надзвичайно важлива проблема, пов'язана як з обсягом охорони, так з обсягом криміналізації. З вирішенням цього питання може бути пов'язане грубе порушення прав людини. При цьому порушення може полягати як у недостатній охороні, так і у зайвій, надмірній охороні³⁵³.

Недостатня охорона має місце у тих випадках, коли за межами політики у сфері боротьби зі злочинністю (у першу чергу кримінально-правової політики) залишаються цінності, які суспільство (суспільно-правова психологія) відносить до важливих,

---

³⁵¹ Анисимов П.В. Теоретические проблемы правового регулирования защиты прав человека: дис ... д.ю.н. Нижний Новгород, 2005. С.15.

³⁵² Сидоренко Э.Л. Диспозитивный режим уголовно-правового регулирования: монография. М.: Юрлитинформ, 2013. С.203.

³⁵³ Фріс П.Л. Політика в сфері боротьби зі злочинністю і права людини. Надвірна. 2009. С.180.

тих, які підлягають кримінально-правовій охороні. Недостатність охорони може бути пов'язана також з встановленням меншого рівня охорони, ніж той, який вимагає суспільство. Прикладів цих двох видів недостатньої охорони в історії вітчизняної політики у сфері боротьби зі злочинністю багато. Так, протягом тривалого часу не здійснювалась охорона особистості від катування (до речі, і про це далі, рівень охорони особи від катувань сьогодні не може бути визнаний достатнім), на недостатньому рівні здійснювалась охорона особистої власності. Одночасно існувала (і існує) надмірна охорона³⁵⁴, коли встановлювалась кримінальна відповідальність за посягання на об'єкти, які за своєю суспільною цінністю не потребували (і не потребують) встановлення кримінальної відповідальності³⁵⁵.

Потерпілий від злочину протягом тривалого часу розглядався у кримінальному процесі як другорядна фігура. Він був позбавлений можливостей захищати свої права у повному обсязі, оскільки офіційна доктрина вважала, що за нього це здійснює державний обвинувач. Чинне кримінально-процесуальне законодавство змінило такий підхід, але не у повному обсязі. Ззовні права потерпілого є достатньо широкими, такими, що у процесуальному плані дають йому можливості приймати активну участь у процесі представлення, дослідження, оцінки доказів, впливати на вибір міри покарання та т. ін. Однак по суті у кримінальному процесі він залишається фігурою другорядною. Якщо подивитись на структурування учасників процесу, то потерпілий у переліку знаходиться не на першому місці (як це мало би бути за логікою речей), а десь наприкінці. Відшкодування заподіяних злочином збитків потерпілому фактично, як говорять математики, прагне до нуля. Якщо збитки не відшкодовані до винесення вироку, (що робиться у більшості випадків для визнання цього в якості обставини, що пом'якшує покарання, та характеристики відповідної поведінки потерпілого під

---

³⁵⁴ Швець В. Д., Грицак В. М., Василькевич Я. Ш., Гацелюк В. О. Законодавча реалізація кримінально-правової політики: аналіз законопроектної діяльності Верховної Ради України V скликання з питань кримінального права. К.: АТІКА, 2008. с.35.

³⁵⁵ Фріс П.Л. Політика в сфері боротьби зі злочинністю і права людини. Надвірна. 2009. С.181.

час досудового розслідування та розгляду справи у суді), реальна можливість їх відшкодування у подальшому є мізерною. І це все існує лише в тій ситуації коли саме захист прав і свобод людини і громадянина є першочерговим завданням законодавства про кримінальну відповідальність (ст.1 КК України)³⁵⁶.

Як бачимо, однією з найбільших проблем в науці і практиці у якості прояву реалізації диспозитивного методу кримінально-правової політики є питання відшкодування потерпілому шкоди, заподіяної внаслідок вчинення кримінального правопорушення.

Ст. 55 Конституції України опосередковано охороняє права потерпілих та встановлює обов'язок держави забезпечити доступ до правосуддя³⁵⁷. У Постанові Пленуму Верховного Суду України від 2 липня 2004 року № 13 «Про практику застосування судами законодавства, яким передбачені права потерпілих від злочинів» вказано, що «послідовне і неухильне додержання на всіх стадіях кримінального судочинства норм кримінального процесуального законодавства України, якими передбачені права потерпілих від злочинів, є однією з важливих умов здійснення закріпленого ст. 55 Конституції України права громадян на судовий захист від протиправних посягань»³⁵⁸.

Як відомо КПК України (ст. 127 ч. 3) закріплює положення, що шкода, завдана потерпілому внаслідок кримінального правопорушення, компенсується йому за рахунок Державного бюджету України у випадках та в порядку, передбаченого законом. Ще до прийняття нового КПК України, Цивільний кодекс України 2003 року у своїй ст. 1177 установив, що майнова шкода, завдана майну фізичної особи внаслідок злочину, відшкодовується державою, якщо не встановлено особу, яка вчинила злочин, або якщо вона є

---

³⁵⁶ Кримінальний кодекс України. Голос України. Офіційне видання від 19.06.2001. № 107.

³⁵⁷ Конституція України // Офіційний вісник України від 01.10.2010. 2010 р. № 72/1 Спеціальний випуск, стор. 15, стаття 2598.

³⁵⁸ Постанова Пленуму Верховного Суду України від 2 липня 2004 року № 13 «Про практику застосування судами законодавства, яким передбачені права потерпілих від злочинів» [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0013700-04>

неплатоспроможною. Але умови та порядок такого відшкодування повинні встановлюватися в окремому законі, який до цих пір не прийнятий.

Указом Президента України від 28.12.2004 р. з метою вдосконалення правового та організаційного механізму захисту законних прав та інтересів осіб, які потерпіли від злочинів, було схвалено Концепцію забезпечення захисту законних прав та інтересів осіб, які потерпіли від злочинів. Цією Концепцією визначено пріоритетні напрями державної політики у сфері надання допомоги потерпілим, розвитку ефективної системи захисту їхніх законних прав та інтересів³⁵⁹.

Серед базових принципів цієї Концепції визначено:

...

3) забезпечення відшкодування шкоди – потерпілі повинні мати право на відшкодування заподіяної вчиненим злочином майнової та моральної шкоди, а також шкоди, заподіяної каліцтвом, іншим ушкодженням здоров'я, а близькі родичі потерпілого – на компенсацію шкоди, заподіяної його смертю внаслідок злочину, навіть у тому випадку, коли не встановлено особу, яка скоїла злочин, або якщо вона переховується чи є неплатоспроможною. Особа, яка скоїла злочин, зобов'язана відшкодувати заподіяну злочином шкоду також і у разі звільнення її від кримінальної відповідальності. Відшкодування заподіяної шкоди здійснюється в порядку, передбаченому законом;

4) надання безоплатної правової допомоги потерпілим – насамперед потерпілим від тяжких та особливо тяжких злочинів, а також малозабезпеченим особам та особам, які не можуть самостійно реалізувати свої права та захистити законні інтереси;

---

³⁵⁹ Концепція забезпечення захисту законних прав та інтересів осіб, які потерпіли від злочинів. Указ Президента України № 1560 від 28.12.2004. Офіційний вісник України. Офіційне видання від 14.01.2005 — 2004 р., № 52, том 1, стор. 184, стаття 3435, код акта 31183/2004.

5) надання потерпілим соціальної допомоги – потерпілі повинні мати доступ до спеціальних систем підтримки (медичної, соціальної, психологічної допомоги)³⁶⁰.

Щодо надання безоплатної правової допомоги певні кроки в реалізації кримінально-правової політики вже зроблено – прийнято і реалізується Закон України «Про безоплатну правову допомогу» від 02.06.2011. Цим нормативним актом визначено, що безоплатна первинна правова допомога – це вид державної гарантії, що полягає в інформуванні особи про її права і свободи, порядок їх реалізації, відновлення у випадку їх порушення та порядок оскарження рішень, дій чи бездіяльності органів державної влади, органів місцевого самоврядування, посадових і службових осіб. Безоплатна первинна правова допомога включає такі види правових послуг: 1) надання правової інформації; 2) надання консультацій і роз'яснень з правових питань; 3) складення заяв, скарг та інших документів правового характеру (крім документів процесуального характеру); 4) надання допомоги в забезпеченні доступу особи до вторинної правової допомоги та медіації. Безоплатна вторинна правова допомога – вид державної гарантії, що полягає у створенні рівних можливостей для доступу осіб до правосуддя. Вона включає такі види правових послуг: 1) захист від обвинувачення; 2) здійснення представництва інтересів осіб, що мають право на безоплатну вторинну правову допомогу в судах, інших державних органах, органах місцевого самоврядування, перед іншими особами; 3) складення документів процесуального характеру)³⁶¹. Це усе добре. Однак, в питанні відшкодування шкоди вже майже 15 років з моменту прийняття Концепції відсутній відповідний закон. Хоча в самій Концепції забезпечення захисту законних прав та інтересів осіб, які потерпіли від злочинів, серед

---

³⁶⁰ Концепція забезпечення захисту законних прав та інтересів осіб, які потерпіли від злочинів. Указ Президента України № 1560 від 28.12.2004. Офіційний вісник України. Офіційне видання від 14.01.2005 — 2004 р., № 52, том 1, стор. 184, стаття 3435, код акта 31183/2004.

³⁶¹ Корнієнко П.С. Правозахисна діяльність органів публічної влади України // Бюлетень МЮУ. 2014. №10(23). С.80-81.

напрямів забезпечення законних прав та інтересів потерпілих від злочинів прямо названо:

«...розроблення закону з питань забезпечення відшкодування потерпілим шкоди, в якому, зокрема, визначатимуться умови і порядок надання їм правової, медичної, соціальної і матеріальної допомоги, а також допомоги їх родичам та утриманцям, залежно від характеру і наслідків злочину, способу його скоєння, майнового стану потерпілого та інших обставин; розроблення механізму реалізації права потерпілого на відшкодування заподіяної злочином шкоди; встановлення обсягів відповідного бюджетного призначення у загальному фонді державного бюджету»³⁶².

Не можна сказати, що суди не приймають рішення про відшкодування потерпілим шкоди. Вони, на відміну від законодавця, намагаються добросовісно ставитися до прав та інтересів потерпілих від злочинів. Але у своїх рішеннях до сих пір посилаються на Цивільний кодекс, що містить загальні норми з відшкодування шкоди та Постанову Пленуму Верховного Суду № 3 від 31.03.1989 року (виділено нами – *Авт.*)!

У Концепції реформування кримінальної юстиції України, затвердженій Указом Президента України від 8 квітня 2008 року № 311/2008, зазначається, що реформування має будуватися на таких принципах, як поєднання захисту прав особи і забезпечення публічних інтересів; посилення захисту прав та законних інтересів потерпілих, гарантоване відшкодування завданої злочином шкоди; розширення сфери застосування відновних процедур і примирення³⁶³.

Слід погодитись із тими авторами, які вважають, що центральною процесуальною фігурою кримінального судочинства

---

³⁶² Концепція забезпечення захисту законних прав та інтересів осіб, які потерпіли від злочинів. Указ Президента України № 1560 від 28.12.2004. Офіційний вісник України. Офіційне видання від 14.01.2005 — 2004 р., № 52, том 1, стор. 184, стаття 3435, код акта 31183/2004.

³⁶³ Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 15 лютого 2008 року "Про хід реформування системи кримінальної юстиції та правоохоронних органів". Указ Президента України від 8 квітня 2008 року № 311/2008. Урядовий кур'єр. Офіційне видання від 17.04.2008. № 72.

має бути жертва злочину, а не злочинець, та пропонують змінити вектор кримінально-правової політики України, при якій вона буде ґрунтуватися на презумпції правоти і пріоритетності прав потерпілого, а також на швидкому і повному відновленні всіх порушених злочинними діями прав, свобод та законних інтересів особи³⁶⁴.

Визнання у якості об'єкта злочину виключно суспільних відносин було відповідною «послугою» з боку кримінального права пануючій у радянському суспільстві ідеології, яка висувала на перший ряд суспільні інтереси, а людину з її особистими інтересами та благами залишала на другорядних ролях. Це знаходило свій прояв і в ієрархії задач, які ставились перед кримінальним законом, коли він повинен був насамперед охороняти соціалістичну державу, соціалістичну власність і тільки потім життя, здоров'я, честь та гідність особи, особисту власність та ін. Як справедливо зазначає П. С. Матишевський: «Недооцінка значення людини в соціальному житті, її особистості зумовлювало те, що навіть саме поняття «людина» підмінялось знеособленим поняттям «особа як сукупність соціальних відносин»³⁶⁵.

Це входило в протиріччя з загальноприйнятими на рівні світової спільноти пріоритетами, які визнають людину вищою соціальною цінністю і ставлять питання її правової охорони на перше місце. У зв'язку із прийняттям Конституції України 1996 р. та визначенням нею нової системи пріоритетів, у яких людина, її права та свободи визнані вищою соціальною цінністю, змінився і підхід до розуміння об'єкта злочину в кримінальному праві³⁶⁶.

Це призвело до того, що в структурі Особливої частини КК кримінально-правове забезпечення охорони прав людини вже

---

³⁶⁴ Півненко В. П. Про презумпцію правоти і пріоритетності прав потерпілого. В. П. Півненко, Є. О. Мірошніченко. *Вісн. Верхов. Суду України*. 2004. № 8 (48). С. 40-41.

³⁶⁵ Матишевський П. С. Кримінальне право України. Загальна частина. К., 2000. С.211.

³⁶⁶ Фріс П.Л. Кримінальне право України. Загальна частина. 3-є вид. Одеса: Фенікс, 2018. С.136.

знаходиться на первинному місці по відношенню, наприклад, до відносин власності, які з точки зору кримінального законодавства СРСР були більш вагомими.

Однак у цій ситуації, зміна порядковості об'єктів кримінально-правової охорони, що розглядається як наслідок впровадження належного правового змісту принципу демократизму насправді не означає нового підходу до цього принципу. Він, як і раніше, відбиває ідею процесу законодавчого визначення кримінально-правових норм. Як видається, перед кримінальним законом не повинна ставитися завдання затвердження ієрархії соціальних цінностей. Істотна переоцінка важливості об'єктів злочинних посягань і небезпеки самих злочинів є предметом політичного конфлікту, а не юридичного компромісу. З'ясування послідовності визначення об'єктів кримінально-правової охорони при конструюванні Особливої частини КК само по-собі навряд чи можна порохувати проявом демократизму як принципу, що визначає правила кримінальної відповідальності та інших заходів кримінально-правового впливу. це «ніби»-принцип демократизму, якщо не створена система кримінально-правових гарантій прав всіх суб'єктів кримінально-правових відносин, а в першу чергу – прав потерпілого³⁶⁷.

Зазвичай, науковці, досліджуючи той чи інший правовий інститут, розглядають його з позицій законодавчого рівня, намагаючись в межах своїх спеціалізованих досліджень віднайти недоліки законодавства чи судової практики і запропонувати власну норму чи зміни до існуючої норми. Інша ситуація виникає при дослідженні кримінально-правової політики, в якій законодавчий рівень виступає разом з іншими рівнями. Причому виходячи з того, що рекомендація є одним із способів реалізації диспозитивного методу кримінально-правової політики, особливої ваги набуває реалізація цієї політики на доктринальному (науковому) рівні.

Однією з важливих форм правозахисної діяльності є наукова оцінка проектів нормативно правових актів, для ефективності якої в принципі вже існує законодавча база.

---

³⁶⁷ Кленова Т. О совместимости публичного и частного интересов в уголовном праве. *Уголовное право*. 2006. №2. С.21.

Підстави для проведення цієї експертно-правової діяльності визначені у Конституції та законах України, інших актах чинного законодавства. Конституція України в ч. 3 ст. 22 встановлює: «При прийнятті нових законів або внесенні змін до чинних законів не допускається звуження змісту та обсягу існуючих прав і свобод»³⁶⁸. Ця норма Основного Закону зумовлює потребу проведення фахової експертизи проектів нормативно-правових актів, що стосуються регулювання широкого кола суспільних відносин, дія яких поширюється на всю територію України та які безпосередньо стосуються прав і свобод людини. Важливою формою правозахисної діяльності, є попередня експертиза цих законопроектів з метою недопущення звуження змісту й обсягу вже наявних прав і свобод людини в Україні. Також вбачається необхідним проведення експертизи на відповідність законопроектів положенням Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року та рішенням ЄСПЛ. Це передбачає декілька рівнів здійснення експертизи законопроектів, які безпосередньо стосуються конституційних прав і свобод людини³⁶⁹.

Процедура підготовки та подання проектів нормативно-правових актів Президента України визначені в Указі від 15 листопада 2006 року, яким було затверджено Положення про порядок підготовки та внесення проектів актів Президента України³⁷⁰. Згідно до припису ст.8 зазначеного документу, до проектів указів, які за предметом правового регулювання належать до сфер, врегульованих правом ЄС, додається висновок Міністерства юстиції України щодо відповідності цього законопроекту принципу *acquis communautaire* (надбання спільноти – фр.)³⁷¹. Однак, як зазначає П. С. Корнієнко,

---

³⁶⁸ Конституція України // Офіційний вісник України від 01.10.2010. 2010 р. № 72/1 Спеціальний випуск, стор. 15, стаття 2598.

³⁶⁹ Корнієнко П.С. Експертиза проектів нормативно-правових актів як форма правозахисної діяльності в Україні. *Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ*. 2017. №1. С. 291.

³⁷⁰ Положення про порядок підготовки та внесення проектів актів Президента України. Затверджено Указом Президента України від 15 листопада 2006 року N 970/2006. Урядовий кур'єр. Офіційне видання від 22.11.2006. № 220.

³⁷¹ Там же.

Положення не виключає видання указу, який висновком Міністерства юстиції України визнаний як такий, що суперечить цьому принципу, за умови обґрунтування необхідності видання такого акту та визначення строку його дії³⁷².

Стаття 14 зазначеного Положення передбачає, що проекти актів Президента України, які пов'язані з реалізацією прав і свобод людини і громадянина, за рішенням глави держави, можуть бути винесені на обговорення громадськості³⁷³. Таким чином, законопроекти та інші правові акти глави держави є предметом фахової правозахисної експертизи з боку як спеціально вповноваженого органу державної виконавчої влади – Міністерства юстиції України, так і громадськості. Щоправда, чинне законодавство не зобов'язує Президента України до цієї правозахисної експертизи, а трактує її проведення як прерогативу глави держави³⁷⁴.

Закон України «Про Регламент Верховної Ради України» у ч. 2 ст. 99 встановлює, що до законопроекту, поданого на розгляд парламенту, додають «висновки експертиз щодо законопроекту». Частини 2 і 3 ст. 103 «Експертиза законопроектів» цього Закону передбачають, що законопроект, який готують до першого та наступних читань, в обов'язковому порядку направляють для проведення юридичної експертизи у відповідні комітети Верховної Ради України, підрозділи Апарату Верховної Ради України. Окремі законопроекти також можуть направлятись для отримання експертних висновків до Кабінету Міністрів України, відповідних міністерств, інших державних органів, установ і організацій або окремим фахівцям³⁷⁵.

---

³⁷² Корнієнко П.С. Експертиза проектів нормативно-правових актів як форма правозахисної діяльності в Україні. *Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ*. 2017. №1. С.291.

³⁷³ Положення про порядок підготовки та внесення проектів актів Президента України. Затверджено Указом Президента України від 15 листопада 2006 року N 970/2006. Урядовий кур'єр. Офіційне видання від 22.11.2006. № 220.

³⁷⁴ Корнієнко П.С. Експертиза проектів нормативно-правових актів як форма правозахисної діяльності в Україні. *Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ*. 2017. №1. С.292.

³⁷⁵ Закон Про Регламент Верховної Ради України // *Голос України*, офіційне видання від 17.02.2010. № 28.

У ст. 93 Закону України «Про Регламент Верховної Ради України» передбачено, що для попереднього розгляду законопроекту, проекту іншого акту на засідання профільного комітету ВР України запрошують «ініціатора внесення законопроекту чи представника суб'єкта права законодавчої ініціативи, а в разі необхідності – представників Кабінету Міністрів України, міністерств, інших державних органів, об'єднань громадян, а також **експертів, фахівців** (виділено нами – *Авт.*) та інших осіб»³⁷⁶.

Згідно з § 45 Регламенту Кабінету Міністрів України, Міністерство юстиції України під час проведення правової експертизи «перевіряє проект акту Кабінету Міністрів на відповідність Конституції України, актам законодавства та чинним міжнародним договорам України, стандартам Ради Європи у сфері демократії, верховенства права та прав людини, зокрема положенням Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, з урахуванням практики Європейського суду з прав людини, принципу забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків (гендерно-правова експертиза)»³⁷⁷.

П. С. Корнієнко, досліджуючи правозахисну діяльність Верховної Ради України, приходить до висновку, що Верховна Рада України є основною організаційно-правовою гарантією конституційних прав людини і громадянина. Нове законодавче та політичне позиціонування цього органу наповнює впевненістю в завтрашньому дні, хоча й залишає місце для тривоги, що інтереси окремих політичних сил можуть, все ж таки, взяти гору над державницькою позицією, яку повинен сповідувати єдиний консолідований та міцний парламент, що є самодостатнім уособленням законодавчої гілки влади в Україні. «Наука ... в цій ситуації має підтримати парламент у здійсненні ним правозахисної

---

³⁷⁶ Закон Про Регламент Верховної Ради України // Голос України, офіційне видання від 17.02.2010. № 28.

³⁷⁷ Регламент Кабінету Міністрів України. Затверджено постановою Кабінету Міністрів України від 18 липня 2007 р. № 950 (у редакції постанови Кабінету Міністрів України від 9 листопада 2011 р. № 1156). Урядовий кур'єр, офіційне видання від 03.08.2007. № 138.

діяльності, послужити важливій справі реального становлення Верховної Ради України, дієвою гарантією виборених українським народом прав і свобод для кожного»³⁷⁸.

П. П. Андрушко досліджує ще одну проблематику, що прямо стосується диспозитивного методу реалізації кримінально-правової політики. Йдеться про науковий висновок фахівця у кримінальному провадженні³⁷⁹. Вчений вказує, КПК України забороняє проведення експертизи для з'ясування питань права, але не забороняє використання правозастосувачам, перш за все судам, отримувати наукові висновки фахівців «для з'ясування питань права». Ураховуючи зміст термінопонять «експертиза» і «висновок експерта» та термінопоняття «науковий висновок фахівця в галузі права», можна стверджувати, що наукові висновки фахівців не мають ознак висновку експерта, а тому наукові висновки фахівців у галузях кримінального і кримінального процесуального права можуть долучатися до матеріалів кримінального провадження (досудового слідства) розслідування і судового провадження). Наукові висновки фахівців можуть бути декількох видів: 1) наукові тлумачення норм матеріального закону про кримінальну відповідальність; 2) оцінка (кримінально-правова) фахівцем діянь, вчинення яких ставиться у вину підозрюваному чи обвинуваченому в аспекті їх правової кваліфікації (кримінально-правової оцінки); 3) оцінка зібраних слідчим, а у випадках, визначених КПК України, і одержаних під час судового провадження (наприклад, наданих сторонами кримінального провадження) доказів з позиції їх допустимості, належності і достовірності³⁸⁰.

Слід підтримати тих науковців, які вважають, що використання такого правового інструменту як доктринальне тлумачення норм

---

³⁷⁸ Корнієнко П.С. Особливості правозахисної діяльності Верховної Ради України. *Бюлетень Міністерства юстиції України*. 2013. №12. С. 32.

³⁷⁹ На час написання цієї монографії до ВР України подано законопроект № 2741 від 15.01.2020 р. щодо внесення змін до Кримінального процесуального кодексу України та Кодексу про адміністративні правопорушення, яким передбачається запровадження у кримінальний процес експертизи з питань права

³⁸⁰ Андрушко П.П. Науковий висновок фахівця у кримінальному провадженні: юридична природа і правове значення. П. П. Андрушко. *Бюлетень Міністерства юстиції України*. 2014. № 5. С. 125.

законодавства для конкретних випадків корисне не тільки для вирішення конкретних справ, а й для практики правозастосування загалом, оскільки сприяє одноманітному і належному застосуванню законодавства на всій території України³⁸¹. Однак, зауважує П. П. Андрушко, що, по-перше, науковий висновок не може зводитися лише до доктринального тлумачення законодавства до конкретних випадків. У такій якості науковий висновок, з позиції теорії кваліфікації злочинів, є нічим іншим, як науково-практичним коментарем до певної норми КК України. Науковий висновок по конкретній справі має містити аналіз конкретних обставин та їх кримінально-правову оцінку на основі доктринального (наукового) тлумачення відповідної (певної) норми (норм) про кримінальну відповідальність. Науковий висновок фахівця в галузі кримінального права – це рекомендації правозастосувачу (слідчому, прокурору, судді) щодо кримінально-правової кваліфікації дій особи, яким дається кримінально-правова оцінка діяння, особливостей і правил призначення покарання, звільнення від відбування покарання, звільнення від кримінальної відповідальності тощо³⁸².

На думку Е. Л. Сидоренко, категорія правозахисних відносин дозволяє не тільки підкреслити спрямованість правового впливу, але і встановити свободу особи як власника права на правовий захист у вирішенні ряду юридичних питань. Саме ця свобода і є смисловим зерном диспозитивності в кримінальному праві та інших галузях законодавства. Розробка моделі правозахисного регулювання допомагає осмислити природу відносин, що становлять предмет диспозитивного режиму кримінально-правового регулювання. Важливість їх аналізу пояснюється рядом доктринальних та конструктивних потреб³⁸³.

---

³⁸¹ Семчик В., Поліводський О. Науково-правова експертиза як форма доктринального тлумачення законодавства. *Право України*. 2013. № 5. С. 413.

³⁸² Андрушко П.П. Науковий висновок фахівця у кримінальному провадженні: юридична природа і правове значення. *Бюлетень Міністерства юстиції України*. 2014. № 5. С. 125.

³⁸³ Сидоренко Э.Л. Диспозитивный режим уголовно-правового регулирования: монография. М.: Юрлитинформ, 2013. с.415.

З одного боку, постановка питання про правозахисну кримінально-правову політику передбачає, якщо не відмову від традиційних доктринальних оцінок предмета регулювання та об'єктно-суб'єктного складу кримінально-правових відносин, то при крайній мірі їх істотне корегування. З іншого боку, ця концепція відкриває нові горизонти у пізнанні механізму кримінально-правового регулювання: в правозахисних суспільних відносинах «складаються первинні (загальні) застереження (зобов'язання, дозволи, заборони) і формується правозахисна спрямованість регулятивного впливу всього набору правових засобів – інструментального оснащення реалізації права людини на правовий захист»³⁸⁴.

На думку Е. Л. Сидоренко правозахисним кримінально-правовим відносинам, притаманні ряд функціональних особливостей, що дозволяють виділити їх із загального ряду правовідносин:

1) вони виникають на основі такого юридичного факту, як право людини на кримінально-правовий захист своїх суб'єктивних прав.

2) з змістовної сторони правозахисні відносини характеризується юридичним зв'язком, в якому правомочною стороною є особа, наділена правом на правовий захист;

3) право на правовий захист суб'єктивних прав забезпечене можливістю застосування до правопорушника міри державного примусу³⁸⁵.

Ефективність діяльності держави у сфері кримінального судочинства полягає у тому, що вона не тільки проголошує права людини, а й забезпечує необхідним механізмом їх реального здійснення. Цей механізм охоплює процес, починаючи з моменту створення умов для належної реалізації особою своїх прав, після трансформується в охорону прав кожного учасника кримінального провадження, та у разі порушення, або погрозу порушення даних прав – у захист прав. Механізм забезпечення прав учасників кримінального провадження слід розглядати як динамічну систему правових засобів,

---

³⁸⁴ Алексеев С.С. Общие дозволения и общие запреты в советском праве. М., 1989. С.15.

³⁸⁵ Сидоренко Э.Л. Диспозитивный режим уголовно-правового регулирования: монография. М.: Юрлитинформ, 2013. С.235.

що реалізуються завдяки діяльності державних органів, посадових осіб, які здійснюють кримінальне судочинство або залучаються до нього. Саме завдяки даній діяльності відбувається реалізація, охорона та захист прав учасників кримінального провадження.

Таким чином, як цілком слушно зазначає С. В. Шевчук, питання захисту прав людини та приведення української системи цього захисту як за формою, так й за змістом, до європейського рівня, хоча б стосовно мінімальних стандартів, що гарантуються Європейською конвенцією про захист прав та основних свобод 1950 року та практикою Європейського суду з прав людини, є по суті, першим важливим європейським іспитом відданості нашої правничої еліти європейським правовим ідеалам та цінностям. Позитивне складання цього іспиту необхідне не лише для задоволення євроінтеграційних прагнень України та її вступу до Європейського Союзу. Це, насамперед, потрібно нашим громадянам, фізичним та юридичним особам, які щоденно потерпають від порушення власних прав та свобод³⁸⁶.

---

³⁸⁶ Шевчук С. Судовий захист прав людини: Практика Європейського Суду з прав людини у контексті західної правової традиції. С. Шевчук; [вид. 2-е, випр., доп.] К.: Реферат, 2007. С.5.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

---

1. Абакуменко Е.В. Вопросы реализации принципа диспозитивности в праве. Актуальні проблеми держави і права. 2011. Вип 57. С. 85-91.
2. Алексеев С. С. Общая теория права : в 2 т. Т. 2. С. С.Алексеев. М.: Юрид. лит., 1982. 360 с.
3. Алексеев С. С. Общая теория права. М.: Проспект, 2009. 296 с.
4. Алексеев С.С. Общие дозволения и общие запреты в советском праве. М., 1989.
5. Алексеев С.С. Право: азбука: - теория – философия. Опыт комплексного исследования. М: Норма-Инфра, 1993
6. Алексеев С.С. Теория права и государства. М: Норма-Инфра, 1998.
7. Алексеев С.С. Теория права. Алексеев С. С. М. : Изд-во БЕК, 1994. 224 с.
8. Алексеев, С. С. Механизм правового регулирования в социалистическом государстве [Текст] / С. С. Алексеев. М. : Юрид. лит., 1966. 186 с.
9. Науковий висновок фахівця у кримінальному провадженні: юридична природа і правове значення / П.П. Андрушко. Бюлетень Міністерства юстиції України. 2014. № 5. С. 125-134.
10. Анисимов П.В. Теоретические проблемы правового регулирования защиты прав человека: дис ... д.ю.н. Нижний Новгород, 2005.
11. Бабанін С.В. Змішана форма вини у кримінальному праві України [Електронний ресурс] С.В. Бабанін. Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ. 2014. № 2. С. 186-192.
12. Бабанін С. В. Діяння як ознака порушення чинних на транспорті правил [Електронний ресурс] / С. В. Бабанін. Право і суспільство. 2012. № 5. С. 100-104.

13. Бабанін С. В. Об'єкт рейдерства [Електронний ресурс] / С. В. Бабанін. Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції. 2016. Вип. 2. С. 126-128.
14. Бабанін С. В. Підстави криміналізації порушення чинних на транспорті правил [Електронний ресурс] / С. В. Бабанін. Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ. 2012. № 4. С. 327-333.
15. Баулін Ю. В. Принцип справедливості кримінального закону у правових позиціях Конституційного Суду України. Соціальна функція кримінального права: проблеми наукового забезпечення, законотворення та правозастосування: матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (12–13 жовт. 2016 р.) / редкол.: В. Я. Тацій (голов. ред.), В. І. Борисов (заст. голов. ред.) та ін. Харків: Право, 2016
16. Берзін П.С. Предмет незаконного використання знака для товарів і послуг, фірмового найменування та кваліфікованого зазначення походження товару (ст. 229 Кримінального кодексу України) / П.С. Берзін. Законодавство України : [науково-практичні коментарі]. 2003. № 10.
17. Бобнева М.И. Социальные нормы и регуляции поведения. М.: Изд. «Наука», 1978.
18. Боброва Д.В. Цивільне право України / Д.В. Боброва, О.В. Дзера, А.С. Довгерт та ін.; За ред. О.В. Дзери, Н.С. Кузнецової. К. : Юрінком Інтер, 1999. 864 с.
19. Бошно С.В. Способы и методы правового регулирования //Право и современные государства. 2014. № 3. С.52-60
20. Братко А. Г. Запреты в советском праве. Саратов, 1979. С. 17
21. Бурбела Ю.С. Добровільність відшкодування завданого збитку або усунення заподіяної шкоди за КК України // Наше право 2017 4 с.118
22. Бурдін В.М. Добровільна відмова та її кримінально-правове значення // Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. 2013. №4. С.220-229.

23. Васьковський Е. В. Курс гражданского процесса / Е.В.Васьковський. – М., 1913. – Т. 1. – 372 с.
24. Велиев С.А. Принципы назначения наказания. СПб: Юридический центр Пресс, 2004.
25. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод., допов. та CD) / Уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. К. : Ірпінь: ВТФ «Перун», 2009. – 1736 с 307
26. Венедіктова І. В. Захист охоронюваних законом інтересів у цивільному праві / І. В. Венедіктова: Автореферат дис. ... док. юрид. наук: 12.00.03 / Міністерство освіти і науки України; Київський національний університет імені Тараса Шевченка. К., 2013
27. Вознюк А. А. Спеціальні види звільнення від кримінальної відповідальності учасників організованих злочинних об'єднань : монографія / А. А. Вознюк. К. : Нац. акад. внутр. справ, 2015. 236 с.
28. Волинець Р.А. Добровільна відмова від вчинення злочину: аналіз змісту приписів заохочувальних норм кримінального кодексу ФРН. Часопис Київського університету права. 2013. №4. С.276-284
29. Гаджиева А.А. Диспозитивные нормы в уголовном праве. Государство и право. 2003. №11. С.98-102.
30. Галиакбаров Р.Р. Уголовное право. Общая часть. Учебник. Краснодар. 2011.
31. Галуцько В.В., Курило В.І., Короєд С.О. та ін. Адміністративне право України. Т.1. Загальне адміністративне право: навчальний посібник / [В.В. Галуцько , В.І. Курило, С.О. Короєд , О.Ю. Дрозд, І.В. Гиренко, О.М. Єщук, І.М. Риженко, А.А. Іванищук, Р.Д. Саунін, І.М. Ямкова]; за ред. проф. В.В. Галуцька. – Херсон: Грінь Д.С., 2015. – 272 с.
32. Гануляк Е.М. Джерела та суб'єкти диспозитивного методу реалізації кримінально-правової політики. Актуальні проблеми вдосконалення чинного законодавства України: збірник наукових праць. Випуск 47. Івано-Франківськ, 2018. С. 116-127.
33. Гануляк Е.М. Диспозитивний метод кримінально-правового регулювання: постановка проблеми. Матеріали Міжнародної науково-практичної Інтернет-конференції: «Політика в сфері боротьби зі злочинністю» (11-13 березня 2015 р.). Івано-Франківськ, 2015. С.84-86.

34. Гануляк Е.М. Диспозитивний метод реалізації кримінально-правової політики. «Evropský politický a právní diskurz». 2018. №4 (Том 5, Випуск 4). С. 114-118.

35. Гануляк Е.М. Диспозитивний метод у кримінально-правовій політиці: загальна характеристика. Науково-інформаційний вісник Івано-Франківського університету права імені Короля Данила Галицького. Випуск 4 (16). Івано-Франківськ, 2017. С.191-194.

36. Гануляк Е.М. Диспозитивність у публічно-правовій галузі: проблеми співвідношення. Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції «Вдосконалення правового регулювання прав та основних свобод людини і громадянина» (15 травня 2015 р.). Івано-Франківськ, 2015. С.87-89.

37. Гануляк Е.М. Диспозитивність як міжгалузева категорія. Актуальні проблеми вдосконалення чинного законодавства України: збірник наукових праць. Випуск 44. Івано-Франківськ, 2017. С. 127-137.

38. Гануляк Е.М. Звільнення від кримінальної відповідальності як прояв диспозитивності у кримінальному праві. Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції «Вдосконалення правового регулювання прав та основних свобод людини і громадянина» (13-14 травня 2016 р.) Івано-Франківськ, 2016. С.105-108.

39. Гануляк Е.М. Інтерес як рушійна сила диспозитивного методу реалізації кримінально-правової політики. Актуальні проблеми вдосконалення чинного законодавства України: збірник наукових праць. Випуск 46. Івано-Франківськ, 2018. С. 146-157.

40. Гануляк Е.М. Окремі прояви диспозитивного кримінально-правового регулювання. Матеріали міжнародної науково-практичної конференції «Політика в сфері боротьби зі злочинністю» (8-10 червня 2017 р.). Івано-Франківськ, 2017. С.231-232.

41. Гануляк Е.М. Співвідношення «методу» і «способу» реалізації кримінально-правової політики. Матеріали міжнародної науково-практичної конференції «Політика в сфері боротьби зі злочинністю» (18-19 грудня 2015 р.). Івано-Франківськ, 2016. С.99-101.

42. Гануляк Е.М. Становлення правозахисної кримінально-правової політики України. Матеріали міжнародної науково-практичної конференції Становлення та перспективи розвитку державної системи захис«Політика в сфері боротьби зі злочинністю. ту критичної інфраструктури в Україні. Кримінологічна оцінка ризиків і загроз (26-28 квітня 2018 р.). Яремче, 2018. С.11-13.
43. Гацелюк В.А. Реализация принципов уголовного права украины: проблемы и перспективы [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://lawdiss.org.ua/books/269.doc.html>
44. Генрих Н.В. Предмет и метод уголовно-правового регулирования: теория, истории и практика. М.,2011
45. Гентош Р.Є. Диспозитивний метод земельного права. Наше право. № 13, 2013. С.166-170.
46. Герасимчук О.П. Реалізація принципу диспозитивності в кримінальному процесі України: історичний аспект // Часопис Академії адвокатури України. #18 (1'2013)
47. Гізімчук С., Зінов'єва І. Деякі питання звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з примиренням винного з потерпілим (ст. 46 КК України) / Вісник Академії правових наук України. 2010. №63. С.55-61.
48. Глухова Оксана Юрьевна // Електронний ресурс. Режим доступу: <http://www.jourclub.ru/33/1812/>
49. Голосніченко І. П. Попередження корисливих проступків засобами адміністративного права / І. П. Голосніченко. К. : Вища школа, 1991. 207 с.
50. Горевий В.І. Господарський процес. Практикум : навч. посібник / В.І. Горевий, А.М. Куліш, В.Д. Чернадчук. Суми : Університетська книга, 2009. 283 с.
51. Господарський процесуальний кодекс України. Відомості Верховної Ради України від 11.02.1992. 1992 р. № 6, стаття 56.
52. Гражданское право: учебник. М.: Норма-Инфра, 2005. 852 с.
53. Гречаний Д.М. Особливості застосування диспозитивного методу у правовому регулюванні тимчасового ввезення. Митна справа. №2 (98). 2015. С.61-67.

54. Григор'єва М.Є. Звільнення особи від кримінальної відповідальності у зв'язку з її дійовим каяттям: дис. ...канд. юрид. наук : 12.00.08 Григор'єва Марина Євгеніївна. Х., 2007. 206 с.
55. Грищук В.К. Філософсько-правове розуміння відповідальності людини. 2-ге вид, Хмельницький ун-т управління та права, 2013
56. Губарева А. В. К вопросу о дискуссии о методе правового регулирования. Юрид. мир. 2014. № 1. С. 67-75.
57. Гукасян Р.Е. Проблема интереса в советском гражданском процессуальном праве. Саратов: Приволжское книжное издательство, 1970. 192 с.
58. Гурвич М.А. Структура и движение гражданского процессуального отношения. Труды ВЮЗИ: Вопросы науки гражданского процессуального права. Т. 38. М., 1975. С. 3-34.
59. Дагель П.С. Потерпевший в советском уголовном праве // Потерпевший от преступления. Владивосток. 1974.
60. Демидова Л. М. Проблеми кримінально-правової відповідальності за заподіяння майнової шкоди в Україні (майнова шкода як злочинний наслідок): / Л. М. Демидова. Х. : Право, 2013. 752 с.
61. Демин А.В. Диспозитивность как общеправовой концепт // Право и государство. 2016. № 3
62. Державна політика : підручник / Нац. акад. держ. упр. при Президентові України ; ред. кол. : Ю. В. Ковбасюк (голова), К.О.Ващенко (заст. голови), Ю. П. Сурмін (заст. голови) [та ін.]. К. : НАДУ, 2014. 448 с
63. Дурманов Н.Д. Обстоятельства, исключающие общественную опасность и противоправность деяния / Н.Д.Дурманов. Сов. Уголовное право. Часть общая. М. : ВЮЗИ, 1961. № 9. С. 45.
64. Дядько Д. Е. Добровольный отказ соучастников преступления / Д.Е. Дядько // Социалистическая законность. 1974. №2. С. 61-64.
65. Егоршина О. П. Теория и государства и права : учебн. / О.П. Егоршина, Р. А. Ромашов. СПб. : Ассоциация «Юридический центр», 2005. 628 с.

66. Загальна декларація прав людини // Голос України офіційне видання від 10.12.2008. № 236
67. Закон Про Регламент Верховної Ради України // Голос України офіційне видання від 17.02.2010. № 28
68. Зенова М.В. Поняття, ознаки й види згоди (прохання) потерпілого // Актуальні проблеми держави і права. 2014. №71.
69. Игнатенкова К.Е. Дозволение как способ правового регулирования: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Саратов, 2006
70. Исаков В.Б. Правовое регулирование и юридические факты // Правоведение. 1980. № 5. С. 34-35.
71. Исаченко В.Л. К учению о принципе диспозитивности в гражданском процессе. Казань, 1916.
72. Ільющенко Г.В. Особливості прояву принципу диспозитивності в господарському судочинстві. Вісник Запорізького національного університету. Юридичні науки. № 1 (II), 2015. С.152-158.
73. Історія вчень про державу і право : підручник / за ред. проф.Г. Г. Демиденка, проф. О. В. Петришина. Х. : Право, 2009. 256 с.
74. Історія держави і права України. Львів, 2016.
75. Канібер Ю.М. Потерпілий як ознака складу злочину // Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна № 1077. Серія «ПРАВО». Випуск № 15, 2013. С.114-118
76. Карпенко І.М. Особливості добровільної відмови при вчиненні злочину у співучасті та її вплив на кримінально-правову оцінку діянь окремих співучасників // Часопис Київського університету права. 2014. №2. С.317-223.
77. Керимов Д.А. Методология права: предмет функции, проблемы философии права. М.: Изд-во СГУ, 2009.
78. Кленова Т. О совместимости публичного и частного интересов в уголовном праве // Уголовное право. 2006. №2
79. Ключев А. А. Особенности добровольного отказа от совершения преступления в неоконченном посягательстве и в соучастии : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Ключев Андрей Александрович. Краснодар, 2003. С. 145–146.

80. Князева Е.В. Диспозитивность в семейном праве // Князева Елена Васильевна: Дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03 : Москва, 2003. 160 с.
81. Ковальов М.И. Понятие преступления в советском уголовном праве. Свердловск, 1987.
82. Козачок Н.В. Способи та методи правового регулювання трудових відносин: співвідношення понять [Текст] / Н.В.Козачок. Юридична наука і практика. 2011. №2. С.85-89.
83. Козич І.В. Кримінально-правова політика в сфері протидії злочинам, що вчиняються із застосуванням насильства: дис. на здобуття наукового ступеня канд.юрид.наук. 12.00.08 Львів, 2012. 244 с.
84. Козич І.В. Диспозитивність і публічність у кримінальному процесі / Електронний ресурс. Режим доступу: <http://lib.znate.ru/docs/index-8515.html?page=31>.
85. Козич І. В. Ще раз про обмеження дії законодавства про кримінальну відповідальність // Особливості формування законодавства України: філософсько-правові, історичні та прикладні аспекти [текст] : Матеріали II Всеукраїнської науковопрактичної конференції (27 березня 2015 року, м. Івано-Франківськ). Івано-Франківськ: Івано-Франківський університет права імені Короля Данила Галицького, 2015. 495 с.
86. Козленко А.Ю. Приватне обвинувачення: поняття та ознаки // Науковий вісник Ужгородського національного університету. 2014. №27. С.3-15.
87. Комзюк А. Т. Заходи адміністративного примусу в правоохоронній діяльності міліції: поняття, види та організаційно-правові питання реалізації : монографія / А. Т. Комзюк ; за заг. ред. О. М. Бандурки. Х. : Вид-во нац. ун-ту внутр. справ, 2002. – 336 с.
88. Конвенція про захист прав і основних свобод людини Голос України офіційне видання від 10.01.2001. № 3
89. Конституція України // Офіційний вісник України від 01.10.2010. 2010 р. № 72/1 Спеціальний випуск, стор. 15, стаття 2598.
90. Концепція реформування системи кримінальної юстиції України: затв. Указом Президента України № 311/2008 від 8 квіт.

2008 р. Офіційний вісник України офіційне видання від 18.04.2008, № 27, стор. 20, стаття 838, код акта 42766/2008

91. Коржанский Н.И. Предмет преступления (понятие виды и значение для квалификации) : [учеб. пособие] / Н.И. Коржанский. Волгоград, 1976. 56 с.

92. Корнієнко П.С. Експертиза проектів нормативно-правових актів як форма правозахисної діяльності в Україні // Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ. 2017. №1. С.289-294.

93. Корнієнко П.С. Особливості правозахисної діяльності Верховної Ради України // Бюлетень МЮУ. 2013. №12. С.28-35.

94. Корнієнко П.С. Правозахисна діяльність органів публічної влади України // Бюлетень МЮУ. 2014. №10(23). С.80-81.

95. Корнієнко П.С. Співвідношення понять і практики здійснення правоохоронної та правозахисної діяльності в Україні // Часопис Київського університету права. 2014. №3. С.58-65.

96. Красавчиков О. А. Категории науки гражданского права : избранные труды : в 2 т. М. : Статут, 2005. Т. 1. 492 с.

97. Красиков А.Н. Сущность и значение согласия потерпевшего в советском уголовном праве / А.Н. Красиков. Саратов : Издательство Саратовского университета, 1976. 120 с

98. Красиков А.Н. Сущность и значение частной воли лица в российском уголовном праве. Проблемы реализации судебной реформы в России: сб.науч статей. Вып 1. Саратов, 1998.

99. Кримінальний кодекс України. Голос України. Офіційне видання від 19.06.2001. № 107.

100. Кримінальний процесуальний кодекс. Голос України. Офіційне видання від 19.05.2012. № 90-91.

101. Курс уголовного права. Общая часть. Том 1: Учение о преступлении. Учебник для вузов. Под ред. Н.Ф. Кузнецовой и И.М. Тяжковой. М.: ИКД "Зерцало-М", 2002. 624 с.

102. Лившиц Р. З. Теория права. Учебник. М.: Издательство БЕК, 1994. 224 с.

103. Липинский Д. Соотношение функций и целей уголовной ответственности. Электронный ресурс. Режим доступа:

<https://docplayer.ru/73278804-D-a-lipinskiy-sootnoshenie-funkciy-i-celey-ugolovnoy-otvetstvennosti.html>

104. Лукашук И.И. Механизм международноправового регулирования / И.И. Лукашук. К. : Вища школа, 1980. 164с.

105. Ляпунов Ю.И. Уголовное право: предмет и метод регулирования и охраны. Уголовное право. 2005. № 1

106. Мальцев В.В. Принципы уголовного права и их реализация в правоприменительной деятельности. СПб.: Юридический центр Пресс, 2004. 694 с.

107. Малярченко В. Про публічність і диспозитивність у кримінальному судочинстві України та їх значення. Право України. 2004. № 5. С.3-14.

108. Малярчук Н. Приватне обвинувачення як диференціація кримінально-процесуальної форми : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.09 «Кримінальний процес та криміналістика ; судова експертиза ; оперативно-розшукова діяльність». К., 2010. 18 с.

109. Матишевський П. С. Кримінальне право України. Загальна частина. К., 2000. 415 с.

110. Теория государства и права : курс лекций. Н.И. Матузов, А.А. Воротников, В.Л. Кулапов ; под ред. Н.И. Матузова, А.В. Малько. 3-е изд., перераб. и доп. М. : Юр. Норма : НИЦ ИНФРА. М, 2017. 640 с.

111. Мачуський В.В. Право кровної помсти в Київській Русі // Форум права. 2015. №4.

112. Мельник М. І. Правові проблеми звільнення від кримінальної відповідальності за хабарництво М. І. Мельник Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ України. 2000. № 2. С. 47–57.

113. Микитин Ю.І. Рекомендація Комітету міністрів Ради Європи «Про медіацію у кримінальних справах». Актуальні проблеми вдосконалення чинного законодавства України. 2013. №33.

114. Миколенко О.І. Диспозитивність та публічність як властивості провадження в справах про адміністративні правопорушення. Актуальні проблеми держави і права. 2012. Вип 67. С. 52-58.

115. Митний кодекс України // Голос України від 21.04.2012. № 73-74.
116. Міжнародний пакт про громадянські і політичні права. Електронний ресурс. Режим доступу: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_043.
117. Мірошниченко Ю. Баланс інтересів чк принцип консенсуальної демократії: до постановки проблеми. Віче. 2014. №3. С.22-25.
118. Монахов А.Б., Ярошенко Т.В. Проблема диспозитивности в теории права. Государство и право: теория и практика. Калининград, 1996.
119. Мотин О.А. Частный интерес в системе объектов уголовно-правовой охраны: монография. Самара: Изд-во Самарской гуманитарной академии, 2006.
120. Музика А. А. Компенсаційна функція кримінального права. Соціальна функція кримінального права: проблеми наукового забезпечення, законотворення та правозастосування: матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (12–13 жовт. 2016 р.) / редкол.: В. Я. Тацій (голов. ред.), В. І. Борисов (заст. голов. ред.) та ін. Харків: Право, 2016. С. 104–109
121. Музика А.А. Предмет злочину: теоретичні основи пізнання : [монографія] / А.А. Музика, Є.В. Лашук. К. : Типограф. А.В. Паливоди, 2011. 192 с.
122. Мурадьян Э.М. Диспозитивное правосудие как этическая парадигма будущего. Современное право. 2000. № 4.
123. Навроцький В. Основи кримінально-правової кваліфікації: навч. посібник / В. О. Навроцький. К. : Юрінком Інтер, 2006. С. 196
124. Наден О. В. Спеціальні види звільнення від кримінальної відповідальності за злочини у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів / О. В. Наден. Х. :Право, 2003. 224 с.
125. Наукове життя. 2014. №28.
126. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України. Видання 10-те, перероблене та доповнене. К.: Дакор, 2018, С.1360.

127. Наумов А.В. Российское уголовное право. Общая часть. Курс лекций. 6-е издание. М.: Издательство «Проспект». 833 с.

128. Неклеса Ю. В. Принцип диспозитивності цивільного процесуального права: проблеми дефініції / Ю. В. Неклеса // Форум права. 2010. № 3. С. 305–311 [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://www.nbuv.gov.ua/e-journals/FP/2010-3/10njvppd.pdf>

129. Немировский Е.Я. Антологія української юридичної думки : в 10 т. / за ред. Ю.С. Шемшученко та ін. К. : ВД «Юридична книга», 2004. Т. 7 : Кримінальне право. 2014. 616 с.

130. Нетеса Н.В. Суспільні та приватні інтереси в кримінальному праві: до питання пошуку балансу // Проблеми боротьби зі злочинністю. 2017. №33. С.82-97.

131. Нурмагамбетов Р.Г. Конституционно-правовые запреты, ограничения и дозволения как способы правового регулирования общественных отношений // Вестник Челябинского государственного университета. 2007. № 12. С. 71.

132. Общая теория государства и права: Академический курс : в 2 т. Т. 2: Теория права / под ред. М. Н. Марченко. М. : Изд-во «Зерцало», 1998. 656 с.

133. Олійник А.Р. Удосконалення державного управління у рамках євроінтеграційної політики України: правозахисний підхід. Економіка та держава. Серія державне управління. № 1/2017. С.25-30.

134. Олійник А. Р. Суд як суб'єкт забезпечення європейських стандартів права на судовий захист [Електронний ресурс] / А.Р. Олійник // Ефективність державного управління. 2012. Вип. 32. С. 144-150.

135. Омар М.М.И. Обстоятельства, исключают преступность деяния, в уголовном праве Украины и Иордании: дис... канд. юрид. наук: 12.00.08. М.М.И. Омар. НАН Украины ; Институт государства и права им. В.Н.Корецкого. К., 2003. 206 с.

136. Осипов М.Ю. Методы и способы правового регулирования и правотворчества: понятие и соотношение. Современное право. 2010. №9. С.17-25.

137. Осипов М.Ю. Понятие и особенности целей и способов правового регулирования. Современное право. 2008. №11. С.17-22.

138. Осінська О.М. Проблемні питання набуття особою процесуального статусу потерпілого в кримінальному процесі України // Вісник ХНУВС. 2016. № 4 (75) С.96-101.

139. Острогляд О.В. Сучасне розуміння способів (методів) реалізації кримінально-правової політики. Науково-інформаційний вісник «Право». 2013. №8. С.182-186.

140. Панов М.В. Уголовно-правовое значение согласия потерпевшего на причинение вреда своему здоровью : дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.08 «Уголовное право и криминология; уголовноисполнительное право». М.В. Панов ; Московский университет МВД РФ. М., 2011. 178 с.

141. Пионтковский А.А. Курс советского уголовного права в шести томах. Т. 2: Преступление. / А.А. Пионтковский ; редкол : А.А. Пионтковский, П.С. Ромашкин, В.М. Чхиквадзе. М. : Наука, 1970. 516 с.

142. Півненко В. П. Про презумпцію правоти і пріоритетності прав потерпілого. В. П. Півненко, Є. О. Мірошніченко. Вісн. Верхов. Суду України. 2004. № 8 (48). С. 40-41.

143. Плешанов А.Г. Диспозитивное начало в сфере гражданской юрисдикции: проблемы теории и практики. М.: Норма. 352 с.

144. Погрібний С. О. Механізм та принципи регулювання договірних відносин у цивільному праві України : дис. ... д-ра юрид. наук : спец. 12.00.03. С. О. Погрібний. К., 2009. 412 с.

145. Податковий кодекс України, зі змінами і доповненнями станом на 1.09.2017 р. // Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2011, № 13-14, № 15-16, № 17, ст.112.

146. Політичний словник. за ред. В. К. Врублевського, Л.М. Кравчука, А. В. Кудрицького. К., 1987. 876 с.

147. Поліщук О. М. Диспозитивність як принцип кримінального права / О. М. Поліщук. Форум права. 2012. № 4. С. 743–748. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://arhive.nbuv.gov.ua/e-journals/FP/2012-4/12pomprkr.pdf>

148. Поліщук О.М. Приватноправові засади в кримінальному праві України: генезис та обсяг (узагальнений огляд). О. М. Поліщук.

Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія : Юриспруденція. 2015. Вип. 16(2). С. 63-65.

149. Поліщук О. М. Приватноправові засади в кримінальному праві України: концептуальні аспекти : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. О. М. Поліщук; кер. роботи В. О. Туляков; Нац. ун.-т «Одеська юридична академія». Одеса, 2013. 205 с.

150. Поліщук О.М. Щодо питання про кримінально-правове заохочення // Актуальні проблеми держави і права. 2009. №47

151. Постанова Пленуму Верховного Суду України від 2 липня 2004 року № 13 «Про практику застосування судами законодавства, яким передбачені права потерпілих від злочинів» [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0013700-04>

152. Пригожин А.И. Современная социология организаций: учебник. М.: Интерпракс, 1995.

153. Про деякі питання здійснення кримінального провадження на підставі угод: Інформ. лист Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 15.11.2012 р. № 223-1679/0/4-12. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v1679740-12>

154. Про доповнення до інформаційного листа Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 15.11.2012 р. № 223-1679/0/4-12 «Про деякі питання здійснення кримінального провадження на підставі угод» : Інформ. лист Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 05.04.2013 р. № 223-558/0/4-13. Закон і Бізнес, від 04.2013 р. 2013 р. № 16.

155. Прокопенко В. В. К вопросу о существовании таможенного процесса // Актуальні проблеми правового регулювання організації та здійснення митної діяльності: матеріали міжнар. наук.-практ. конф. Д., 2009. С. 55-56.

156. Пудовочкин Ю.Е., Пирвагидов С.С. Понятия, принципы и источники уголовного: сравнительно-правовой анализ законодательства России и стран СНГ. СПб: Юридический центр Пресс, 2003.

157. Рабінович П. М. Основи загальної теорії права та держави : навч. посібник / П. М. Рабінович. Вид. 9-е, зі змін. Л. : Край, 2007. 188 с.
158. Рабінович П. Пріоритетна функція загальнотеоретичного праводержавознавства // Право України. 2010. №1.
159. Радько Т.Н. Теория государства и права: Учебник для вузов. М.: Академический проект, 2005. 830 с.
160. Регламент Кабінету Міністрів України. Затверджено постановою Кабінету Міністрів України від 18 липня 2007 р. № 950 (у редакції постанови Кабінету Міністрів України від 9 листопада 2011 р. № 1156). Урядовий кур'єр, офіційне видання від 03.08.2007. № 138.
161. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 50 народних депутатів України щодо офіційного тлумачення окремих положень частини першої статті 4 Цивільного процесуального кодексу України (справа про охоронюваний законом інтерес). Справа N 1-10/2004 від 1 грудня 2004 року. Урядовий кур'єр. Офіційне видання від 15.12.2004. № 239.
162. Ромовська З. В. Українське цивільне право. Загальна частина: академічний курс : підруч. З. В. Ромовська. 3-тє вид., допов. К. : Дакор, 2013. 672 с.
163. Рябчук В. Н. Освобождение от ответственности в связи с социально одобряемым поведением правонарушителя. В. Н. Рябчук. Правоведение. 1989. № 1. С. 29–37.
164. Савицька А.М. Поняття протиправності та її форми за радянським цивільним правом. А.М. Савицька. Львів : Вища школа, 1974. 73 с.
165. Самбор М. А. Інтерес в праві: загальнотеоретичні аспекти розуміння та реалізації: автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01. М. А. Самбор ; Київ. нац. ун-т внутр. справ. К., 2010. 20 с.
166. Сапожников С.А. Принцип диспозитивности в гражданском процессе : дис. канд. юрид. наук. М., 2006. 200 с.
167. Семенов В. М. Конституционные принципы гражданского судопроизводства. М., "Юридическая литература", 1982. 152 с.

168. Семчик В., Поліводський О. Науково-правова експертиза як форма доктринального тлумачення законодавства. Право України. 2013. № 5. С. 413-414.

169. Сенаторов М.В. Потерпілий від злочину в кримінальному праві М.В. Сенаторов : за ред. В.І. Борисова. Х. : Право, 2006. 208 с.

170. Сидоренко Э.Л. Безопасность личности в уголовном праве: соотношение частных и публичных интересов. Общество и право. 2010. №1. С.89-97.

171. Сидоренко Э.Л. Диспозитивный режим уголовно-правового регулирования: монография. М.: Юрлитинформ, 2013. 496 с.

172. Скакун О. Ф. Теория государства и права : учебник. О. Ф. Скакун. Харьков : Консул ; Ун-т внутр. дел, 2000. 704 с.

173. Скрипель В.А., Скрипель К.А. Соотношение дозволения, запрета и позитивного обязывания как способов правового регулирования общественных отношений. В.А. Скрипель, К.А. Скрипель. Приоритетные направления развития науки и образования : материалы VII Междунар. науч.–практ. конф. (Чебоксары, 4 дек. 2015 г.). редкол.: О.Н. Широков [и др.]. Чебоксары: ЦНС «Интерактив плюс», 2015. С. 351-353.

174. Словник української мови Академічний тлумачний словник (1970—1980): онлайн –версія. Електронний ресурс. Режим доступу: <http://sum.in.ua/>

175. Соборное уложение 1649 г.: текст, комментарии. Под рук-ом А.Г. Манькова. Л.: Изд-во Наука, 1987. С. 193-225.

176. Сорокин В. Д. Правовое регулирование: предмет, метод, процесс. Правоведение. 2000. № 4. С. 36-45.

177. Сумачев А.В. Публичность и диспозитивность в уголовном праве. Монография. М.: Издательская группа «Юрист», 2003. 331 с.

178. Таганцев, Н. С. Русское уголовное право [Текст]: лекции / Н. С. Таганцев. Часть Общая : в 2 т. Т. 1. М. : Наука, 1994. 380 с.

179. Татарин І.І. Відшкодування потерпілому шкоди, заподіяної кримінальним правопорушенням, за законодавством України.

Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. 2017. №1. С.105-112.

180. Тацій В. Я. Об'єкт і предмет злочину в кримінальному праві України: монографія. В. Я. Тацій ; Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого. Харків: Право, 2016. 256 с.

181. Ташлицька Н.М. Згода потерпілого на спричинення шкоди своїй власності в системі кримінального та цивільного законодавства України. Науковий вісник Ужгородського національного університету. 2016. №40. С.102-105.

182. Теория государства и права. Элементарный курс: Учебное пособие. М.Н. Марченко; Московский Государственный Университет им. М.В. Ломоносова (МГУ). 2-е изд., доп. М.: НОРМА, 2016. - 304 с.

183. Теория государства и права. Курс лекций. Ред.: Н. И. Матузова, А. В. Малько. М. : Юристъ, 1999. 672 с.

184. Терещук С.С. Проблеми інтерпретації та встановлення ознаки «добровільність» при застосуванні заохочувальних норм Особливої частини Кримінального кодексу України. Вісник ХНУВС. 2012. №3. С.136-142.

185. Терлюк І.Я. Огляд історії кримінального права України : навч.посіб. І.Я. Терлюк. Львів : Ліга-Прес, 2007. 92 с.

186. Тітко І. Критерії обмеження сфери приватного інтересу в кримінальному процесуальному праві. Науковий вісник Ужгородського національного університету. 2015. №33. С.155-165.

187. Тітко І. Приватний інтерес як категорія кримінального процесуального права. Вісник Національної академії правових наук України. № 3 (74). 2013. С.248-255.

188. Толстой Ю.К. К теории правоотношения. Л.: Изд-во ЛГУ им.А.А. Жданова, 1959.

189. Тростюк З. А. Про деякі логічні дефекти регламентації інституту співучасті у злочині в Кримінальному кодекс України. Часопис Київського університету права. 2010. № 2. С. 262.

190. Уголовное право России. Учебник для вузов. В 2-х томах. Т. 1. Общая часть. Ответственные редакторы и руководители авторского коллектива. А.Н. Игнатов, Ю.А. Красиков. М.: Издательство НОРМА, 2000. 639 с.

191. Уголовное право. Общая часть: Учебник. Ковалев М.И., Кондрашова Т.В., Незнамова З.А.; Отв. ред. И.Я. Козаченко. 5-е изд. М.:Юр.Норма, НИЦ ИНФРА. М, 2013. 592 с.

192. Положення про порядок підготовки та внесення проектів актів Президента України. Затверджено Указом Президента України від 15 листопада 2006 року N 970/2006. Урядовий кур'єр. Офіційне видання від 22.11.2006. № 220.

193. Концепція забезпечення захисту законних прав та інтересів осіб, які потерпіли від злочинів. Указ Президента України № 1560 від 28.12.2004. Офіційний вісник України. Офіційне видання від 14.01.2005 — 2004 р., № 52, том 1, стор. 184, стаття 3435, код акта 31183/2004.

194. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 15 лютого 2008 року "Про хід реформування системи кримінальної юстиції та правоохоронних органів". Указ Президента України від 8 квітня 2008 року № 311/2008. Урядовий кур'єр. Офіційне видання від 17.04.2008. № 72.

195. Усатий Г.О. Інтерес як об'єкт кримінально-правового конфлікту. Часопис Київського університету права. 2014. №3.

196. Ференц-Сороцкий А.А. Принципы гражданско-процессуального права. СПб.: Норма, 1993. С. 27.

197. Фесенко Є. В. Злочини проти здоров'я населення та системи заходів з його охорони : монографія. Є. В. Фесенко. К. : Атіка, 2004. 280 с.

198. Фефелов П.А. Механизм уголовно-правовой охраны (основные методологические проблемы). М.: Наука, 1992.

199. Филимонов В.Д. Принципы уголовного права. М.: АО «Центр ЮрИнфоР». 2002

200. Фріс П.Л. Вибрані праці. Івано-Франківськ : Фоліант, 2014. 652 с.

201. Фріс П.Л. До питання про зміст інституту обмеження дії законодавства про кримінальну відповідальність. // В зб. Актуальні проблеми вдосконалення чинного законодавства України. (Збірник наукових статей викладачів юридичного факультету). Випуск ІХ. Івано-Франківськ, 2002. С. 124-129

202. Фріс П. Л. Інтереси кримінально-правової політики. Наше право. 2005. №1
203. Фріс П.Л. Кримінальне право України. Загальна частина. 3-є вид. Одеса: Фенікс, 2018. 394 с.
204. Фріс П.Л. Кримінально-правова політика Української держави: теоретичні, історичні та правові проблеми монографія. К.: Атіка. 2005. 592 с.
205. Фріс П.Л. Нарис історії кримінально-правової політики Монографія. За заг. ред. М.В. Костицького. К.: Атіка, 2005. 124 с.
206. Фріс П.Л. Політика в сфері боротьби зі злочинністю і права людини. Надвірна. 2009. 168 с.
207. Фріс П.Л. Про обмеження сфери дії кримінального закону. Матеріали науково-теоретичної конференції «Філософські, методологічні та психологічні проблеми права». Київ. 26 січня 2008 р. К., 2008. С.171-173.
208. Фріс П.Л., Козич І.В. Про методи політики в сфері боротьби зі злочинністю. Особливості формування законодавства України на сучасному етапі державотворення. Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції (Івано-Франківськ, 14 березня 2013 р.). Івано-Франківськ, 2013. С.18-21.
209. Халфина Р.О. Общее учение о правоотношении. М.: Юридическая литература, 1974.
210. Харченко В. Системне дослідження проблем кримінально-правової відповідальності за заподіяння майнової шкоди в Україні. Вісник Національної академії правових наук України. № 1 (76). 2014. С.210-214.
211. Харченко В.Б. Монетизація інтелектуального піратства як перспективний напрям протидії злочинам, що посягають на результати творчої діяльності. Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна № 1082. Серія «ПРАВО». Випуск № 16, 2013 рік. С.123-127.
212. Харченко В.Б. Підстави кримінальної відповідальності осіб, уповноважених на здійснення нотаріальних дій. Вісник кримінологічної асоціації України. 2015. № 1 (9). С.135-148.
213. Хряпінський П. В. Своєрідність диспозитивного методу регулювання суспільних відносин при спеціальному звільненні від

кримінальної відповідальності. П. В. Хряпінський. Право і суспільство. 2011. № 1. С. 193-198.

214. Хряпінський П.В. Добровільність як обов'язкова ознака позитивної посткримінальної поведінки в приписах особливої частини кримінального кодексу України щодо звільнення особи від відповідальності // Право та державне управління. 2016. №1. С.48-55.

215. Хряпінський П.В. Метод диспозитивності заохочувальних кримінально-правових приписів // Вісник кримінологічної асоціації України. 2015. №1.

216. Хряпінський П.В. Своєрідність диспозитивного методу регулювання суспільних відносин при спеціальному звільненні від кримінальної відповідальності. Право і суспільство. 2011. №1.

217. Цибулін Т. Особливості добровільної відмови пособника від вчинення злочину. Історико-правовий часопис. 2015. №1. с.168-175.

218. Череватенко І. Принципи безпосередності та диспозитивності у нотаріальному провадженні щодо посвідчення безспірних прав. Підприємництво, господарство і право. 2016. №11. С.53-57.

219. Чучаев А. И. Уголовно-правовое воздействие: понятие, объект, механизм, классификация : монография. А. И. Чучаев, А. П. Фирсова. М. : Проспект, 2011. 320 с.

220. Шамара О.В. Інститут потерпілого у кримінальному праві України: проблеми та перспективи розвитку. О. В. Шамара. Бюлетень Міністерства юстиції України. 2011. № 10. С. 109-114.

221. Шамардин А.А. Частные начала обвинения и становление принципа диспозитивности в уголовном процессе России: дисс. на соискание ученой степени канд.юрид.наук. 12.00.09. Оренбург. 2001. 200 с.

222. Швець В. Д., Грицак В. М., Василькевич Я. Ш., Гацелюк В. О. Законодавча реалізація кримінально-правової політики: аналіз законопроектної діяльності Верховної Ради України V скликання з питань кримінального права. К.: АТІКА, 2008.

223. Шевченко Д.А. Щодо категорії «принцип» у кримінальному праві. Д. А. Шевченко. Форум права. 2011. № 2. С. 1013-1017.

224. Шевчук С. Судовий захист прав людини: Практика Європейського Суду з прав людини у контексті західної правової традиції. С. Шевчук; [вид. 2-е, випр., доп.] К.: Реферат, 2007. 848 с.

225. Шемелін Д.А. Диспозитивність в адміністративному праві – нові ознаки методу правового регулювання. Форум права. 2008. № 1. С.453-458 [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://www.nbuv.gov.ua/e-journals/FP/2008-1/08sdampr.pdf>.

226. Шопіна І.М. Щодо концептуальних підходів до визначення поняття правового регулювання. Форум права. 2011. №2.

227. Щавінський Р.В. Поняття правового інтересу та його теоретична й адміністративно-правова сутність. Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції. 2016. №3.

228. Юшков С.В. Памятники права Киевского государства. Госюриздат 1952.

229. Яцеленко Б.В. Противоречия уголовно-правового регулирования: монография. Моск. ин-т. М., 1996. 228 с.

ЗМІСТ

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ	3
ВСТУП.....	4
РОЗДІЛ 1. ЗАГАЛЬНО-ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ ДОСЛІДЖЕННЯ ДИСПОЗИТИВНОГО МЕТОДУ КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВОЇ ПОЛІТИКИ ..	7
1.1. Становлення та розвиток диспозитивного методу на законодавчому рівні кримінально-правової політики	7
1.2. Стан дослідження диспозитивного методу на доктринальному рівні правової політики	14
1.3. Диспозитивність як метод правового регулювання	41
1.4. Диспозитивність як міжгалузева категорія	46
1.5. Кримінально-правова ідеологія і кримінально-правова політика	55
РОЗДІЛ 2. ДИСПОЗИТИВНИЙ МЕТОД В МЕХАНІЗМІ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВИХ ВІДНОСИН	71
2.1. Кримінально правове регулювання: методологічні підходи	71
2.2. Інтерес як рухома складова диспозитивного методу реалізації кримінально-правової політики	86
2.3. Джерела та суб'єктний склад диспозитивного методу реалізації кримінально-правової політики	106

2.4. СПОСОБИ РЕАЛІЗАЦІЇ ДИСПОЗИТИВНОГО МЕТОДУ КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВОЇ ПОЛІТИКИ	129
РОЗДІЛ 3. ВПЛИВ ДИСПОЗИТИВНОГО МЕТОДУ НА ФОРМУВАННЯ ТА РОЗВИТОК СУЧАСНОЇ ПАРАДИГМИ ПРАВОЗАХИСНОЇ КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВОЇ ПОЛІТИКИ.....	161
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	181

Наукове видання

Фріс П. Л., Козич І. В., Гануляк Е. М.

**ДИСПОЗИТИВНИЙ МЕТОД
РЕАЛІЗАЦІЇ КРИМІНАЛЬНО-
ПРАВОВОЇ ПОЛІТИКИ**

монографія

Науковий редактор: д.ю.н., проф. Павло ФРІС

Комп'ютерна верстка і правка Ігор КОЗИЧ

Підписано до друку 30.06.20. Формат 60x84/16. Папір офсетний.
Ум.друк.арк. 9,3. Наклад 350 прим. Зам. №14-м/20.